TARTIŞMA ▶ KURAMLAŞTIRMA ▶ ARAŞTIRMA ▶

EKİN BELLETEN

ÜÇ AYLIK DERGİ

İki Abartma ve Bir Ayırma
Yalçın Küçük

Plastisitenin Arkeolojisi - Şehirleşme ve Şehirleşme Üzerine Bir Deneme
Murat Şahin Öcal

Tarihte Nesnellik Sorunu ve E.H. Carr
Abdullah Kaygı

Türkiyede Kapitalist Sınıfın Devletçiliğe Karşı Çıkışının Bir Örneği: 1948 İktisat Kongresi
Ö. Faruk Çolak

Bir "Hikaye Tercümesi"nin ve "Yorumu"nun Yorumu
Vural Yıldırım

Erken Dönem Osmanlı Dini Mimarisinde Geometrik Oranlar ve Semantik Yorumları
Dr. İpek Göldeli

Fotoğraflarla Harput'ta Gösterilmeyen
Suha Bulut

Dergi Taraması
Dr. N. Süzal

1989
Güz - Bahar

İÇİNDEKİLER

Y. Küçük
İKİ ABARTMA VE BİR AYIRMA 5

M.Ş. Öcal
PLASTİSİTENİN ARKEOLOJİSİ - ŞEHİRLEŞME VE ŞEHİRLİLEŞME ÜZERİNE BİR DENEME 19

A. Kaygı
TARİHTE NESNELLİK SORUNU VE E.H. CARR 25

Ö.F. Çolak
TÜRKİYE'DE KAPİTALİST SINIFIN DEVLETÇİLİĞE KARŞI ÇIKIŞININ BİR ÖRNEĞİ: 1948 İKTİSAT KONGRESİ 39

V. Yıldırım
BİR "HİKAYE TERCÜMESİ"NİN VE "YORUMU"NUN YORUMU 45

Dr. İ. Göldeli
ERKEN DÖNEM OSMANLI DİNİ MİMARİSİNDE GEOMETRİK ORANLAR VE SEMANTİK YORUMLARI 61

S. Bulut
FOTOĞRAFLARLA HARPUT'TA GÖSTERİLMEYEN 88

Dr. N. Süzal
DERGİ TARAMASI 95

YAZI KURULU

Erdem Aksoy
Cemil Gerçek
Tahir Hatipoğlu
Cemal Koç
Nurcan Süzal
İlhan Tekeli

Baskı: Kurt-İş Matbaası, Sultanahmet/İST.
Kapak: Ömer Ülkenciler

ABONE KOŞULLARI:
Yurt içi Yıllık: 7.000 TL.
Yurt dışı Yıllık: 20 DM.

Sahibi: Yalçın Küçük
Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Ak
Yazışma Adresi: Konur Sokak 73/9 Kızılay / ANKARA
Tel: 125 93 78

BU SAYIMIZDA VURGULAR

Ekin Belleten çok uzun bir aradan sonra ikinci sayısıyla karşınıza geliyor. Geçen Sonbaharda çıkarmayı umduğumuz halde, çeşitli aksaklıklar ve beklenmedik gelişmeler, bu ertelemeyi zorunlu kıldı. Öncelikle o dönemde yaşanan kağıt sıkıntısı, parasal darboğazlarla birlikte derginin çıkmasını geçiktirdi. İlk sayı çıkarken yazı işleri müdürümüz İlhan Akalın'ı da kapsayan bir başka davadan ötürü yaşanan gözaltı-tutukluluk süreci, ilk sayının geniş kitlelere tanıtımını zorlaştırdı. Bu yüzden, parasal sıkıntıların yanısıra, sizlere sunabileceğimiz, nitelikli ve özgün araştırmalara ulaşmadaki yetersizliğimiz, ikinci sayının gecikmesine yol açan ikinci neden olarak kaydedilebilir. Bütün aksaklıklara rağmen, Ekin Belleten her alandaki -tıptan ekonomiye, arkeolojiden sanata, araştırma ve incelemelere açık Türkiye'deki tek dergi olarak, umulanın üstünde ilgi ve destek gördü. Mektup ve telefonlarla, özellikle genç üniversite öğrencilerinin ve asistanların ikinci sayının çıkması konusundaki ısrarlı beklentileri bizi onurlandırdı.

Bu sayımızda iktisat ve tarih dışında, Türk dili, mimarlık ve şehircilik gibi alanlardan incelemeler sunabilmenin sevincini taşıyoruz.

Mimarlık alanındaki araştırma, Dr. İpek Göldeli'ye ait. "Erken Dönem Osmanlı Dini Mimarisinde Geometrik Oranlar ve Semantik Yorumları" başlıklı yazısında yazar, Erken Dönem Osmanlı Mimarisi'nin "yoğun bir anlamsal (semantik) içeriğinin" olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Bu önermenin dayandığı ilk varsayım, Osmanlı Dini Mimarisi'nin, kültürel değişmelerin gerçekleştiği süreçte anlam yitimine uğradığıdır. İkinci varsayım ise, '"kesitte kalınarak" dini yapılarda belirli geometrik oranların bulunduğu, bu geometrik oranların belirli "örüntüler" oluşturarak yapının tümünü biçimlendirdikleri ve bu "örüntüler"in belirli anlamsal karşılıkları olduğu şeklindedir.

V. Yıldırım'ın Türk dili alanındaki incelemesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi'nde yer alan Dr. Y. Baypınar'a ait "Heinrich Böll ve Birşeyler Olacak isimli hikayesi" adlı tercüme ve yorum yazısının ince bir eleştirisini sun-

maktadır. Araştırmacı, çevirinin tümünü kapsayan aksaklıklara ve H. Böll'ün -bile- öyle ifade edemeyeceğine inandığı Türkçe anlatımdaki bozukluklara, ustalıkla dikkat çekiyor.

Gazi Üniversitesi, İktisat Bölümü asistanlarından M. Ş. Öcal, kendi alanı dışında yer alan bir konuya "Şehir ve Şehirleşme" kavramlarına bir iktisatçı gözüyle yaklaşıyor. Şehirliliği, nicel büyüklüklerle ölçülemeyen ve onların ötesinde demokratikleşme, bireyleşme, ve soyutlama türünden gözlenebilen unsurlara sahip, "plastik bir doku" olarak tanımlıyor. Kent-şehir ayrımı üzerinde durduktan sonra istatistiksel verileri kullanarak, 1980 sonrası şehir ve şehirli ya da kent görüntülerini kalın çizgilerle belirlemeye çalışıyor.

Saha Bulut'un incelemesi, Elazığ'da, Arkeoloji Müzesi Salonu'nda gerçekleşen, "Fotoğraflarla Harput" adlı serginin çağrıştırdıklarından yola çıkarak, Harput'un yakın dönem tarihine bir yolculuk yapma olanağı veriyor. Buradan elde edilen bilgilerle, serginin Harput'un tarihini nasıl eksik ve çarpıtarak yansıttığı irdeleniyor.

Bu sayımızda yer alan tarihle ilgili inceleme, A. Kaygı'ya ait. Yazar, E. H. Carr'ın "Tarih Nedir?" adlı kitabını, bugünkü olup-bitmiş olaylar konusunda, tarihin ne denli "en doğru" yanıtı verebileceği sorgusuna dayanarak, ele alıyor. Nesnellik ve bunun ölçütü üzerinde yoğunlaşılarak, bugün gerçekleşen olaylar hakkında nesnel yargılara varmamızı engelleyen olguların neler olabileceği sorununda Carr'ın kitabının, içine düştüğü çelişkiler ayıklanıp yeniden okunması gerektiği sonucuna varılıyor.

İlk sayımızda da bir incelemesi yer alan Ö. F. Çolak, bu kez, 1948 İktisat Kongresi çerçevesinde, devletçiliğin bir politika olarak yerli burjuvaziye ne tür olanak ve kolaylıklar sağladığının belirlenmesini amaçlıyor. 1948 İktisat Kongresi'nin Devletçilik hakkında verdiği kararlar, İktisadi Yürüyüş dergisinden aktarılarak, özgün bir kaynak niteliğiyle başka araştırmacıların kullanımına sunuluyor.

Doç. Dr. Küçük, bu sayımıza "İki Abartma ve Bir Ayırma"adlı incelemesiyle katılıyor. Genel olarak Türkiye'de Anadolu Devrimi'nin neden abartılarak ele alındığı sorusundan hareketle, Kemalizmin sorgulamasını yapıyor. İkinci tarihsel abartma olarak, kapitalizmin abartılması ve Komünist Manifesto'nun buradaki rolü üzerinde duruyor. Bilimsel düşüncenin büyük ölçüde ayırma ve tartmaya dayandığı önermesinden yola çıkarak kapitalizmin abartılmasından, faşizm ve tekelcilik konusunda "ayırmaya" dayalı analizini sürdürüyor.

Üçüncü sayımızda buluşmak umuduyla..

İKİ ABARTMA VE BİR AYIRMA

Yalçın KÜÇÜK *

GİRİŞ

Birinci soru şudur: Aydını , solcusu ve en çok komünisti ile Türkiye Anadolu Devrimini neden abarttı? Abartmış olduğundan kuşku duymuyorum; bunun nedenlerini araştırmak gerektiğini düşünüyorum. Böyle bir araştırma son derece verimli görünüyor; Türkiye'de tarih ve politika bilgisinin önemli deformasyonlarından birisini ortadan kaldırma şansını taşıyor.

Böyle bir soruya cevap arama serüvenine bir başka soruyla başlanabilir; yer yüzünde bir toplumsal volkanlar kuşağından söz edilebilir mi? Şu bilgiler var: Rusya'da köleliğe son vermede ilk büyük adım ile Amerika Birleşik Devletleri'nde esareti ortadan kaldırma savaşı aynı on yıl içine sıkışıyor. Bu on yılda Japonya'da Meiji Restorasyonu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da Genç Osmanlılar hareketi başlıyor. Her ikisi de, Japon imparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nde modernizasyon hareketlerinde önemli başlangıç veya kilometre taşları oluyorlar.

Bir başka toplumsal volkanlar kuşağından daha söz edilebilir; Rusya'da 1905 Devrimi, Türkiye'de Jön Türk ihtilali, Çin'de, İran ve Meksika'da devrimsel burjuva–demokratik yükselişler de bir on yıl içinde gerçekleşiyor. 1848 İhtilal dalgasının daha çok Avrupa'da sınırlı kalmasına karşılık, bu iki kuşak, kıtalar arası bir eşzamanlılık sergiliyor.

Toplumsal volkanlar sözkonusu olduğunda yeryüzünün, sanıldığından daha enternasyonalist olduğunu düşünmek için yeterli neden var. Böyle bir durum kemalist devrimle ilgili olarak ve teorik fiziğe özenerek, Einstein'ın sevdirdiği bir nitelemeyle, bir düşünsel deneme yapmayı tahrik ediyor. Düşünsel deney şöyle formüle edilebilir; Türkiye'nin Birinci Savaşa girmediği ve dolayısıyla düşman tarafından işgal edilmediği varsayıl-

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi eski öğretim üyesi, yayınları arasında Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu (1988), Aydın Üzerine Tezler ile çeşitli konularda eleştiri yazılarını topladığı kitapları vardır.

dığında, Kemal Paşa ve kadrosu tarihten çıkarıldığında, İkinci Savaş arifesinde Türkiye nereye gelebilirdi. Kuşkusuz tarihte bu tür varsayımlar ve çıkarmalar mümkün değil, ancak kendisini zaman zaman uzayda bir ışığa binmiş olarak düşünen ve düşünmesini böyle sürdüren Einstein'in başka türlü ulaşamayacağı sonuçları elde ettiğini biliyorum.

Türkiye'nin Birinci Savaş'a girmediğini, Kemal Paşa'nın Ordu'da modernizasyon programı çerçevesinde emekli olduğunu ve Şişli'ye yerleşerek ticaretle uğraştığını, İsmet Paşa'nın toprak alıp çiftçiliğe başladığını varsayarak bu düşünsel deneyi yapmaktan kendimi alamıyorum. Böyle bir deneyde, Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasına da gerek kalmıyor ve ben, bundan yirmi yıl sonra, örnek olsun, 19 Mayıs 1919 gününde Türkiye'nin nereye gelebileceğini düşünmek istiyorum.

Global olarak bakıldığında, iki savaş arasındaki yirmi yılda yer yüzünün,her noktasını etkisi altına alan büyük bir değişiklik rüzgarı ile sarsıldığını söylemek mümkün görünüyor; politik vurgunun farklı olmasına karşın yeni yapı ve kurumlar tartışılmaz bir açıklıkla ortaya çıkıyor. Şöyle de söylenebilir; 1930 yılları yeni kuruluşların oluşum dönemi sayılırsa, dünyanın 1970 yıllarının ortalarına kadar 1930 yıllarındaki kuruluşlarla idare ettiği ve idare edildiği görülüyor. Dünya, yine global olarak, 1930 yıllarındaki yapıları ancak 1970 ve giderek 1980 yıllarında tasfiye etme sürecini başlatıyor.

İki savaş arasının temel felsefesi, kurumlar, örgütler yaratarak ve sabitler tanımlayıp sınırlar koyarak yönetmedir; politik bakış ne olursa olsun, insana egemen olan ahlakın kendi yazgısını hızlı bir biçimde hareketlendirmek olduğu görülüyor. Bir yanda Sovyetler Birliği, tarımda ve sanayide, o zamana kadar görülmemiş bir transformasyonu ve denenmemiş bir hızla gerçekleştirmeye çalışıyor ve başarılı oluyor. Almanya ve İtalya, tam karşıt yönde, ancak büyük bir cüretle, kendi insanının mentalitesini değiştirmeyi deniyor ve bunun için büyük bir hızı ilke haline getirirken yeni kurumları tarih sahnesine çıkarıyor. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki New Deal'i de bir tür "yeni düzen" olarak düşünmek mümkündür; Roosvelt Amerikası, öncekinden çok farklıdır ve sonrakini çok büyük ölçüde belirliyor. Bir yanda Japonya ve İspanya ve diğer yanda Fransa ile Büyük Britanya bütün bu değişme ve yeni kurumlaşma rüzgarının etkisi dışında kalamıyorlar; Kıta Çin'i ise tarihinde tatmadığı bir devinimi yaşıyor.

Bu bilgilerden sonra düşünsel deneyime dönebilirim: Savaşa girmediğini varsaydığım Türkiye'nin bu global değişiklik yürüyüşünden payını alabilmesi için Kemal Paşa misyonuna gerek var mıdır? 1860 yıllarındaki toplumsal volkanlar kuşağında tarihçilerin güreşe tutkunluğu nedeniyle küçümsedikleri Sultan Aziz, meşruti rejim anlamında ve bir tür parlamento niyetiyle Şura-ı Devlet'in kuruluşunu ilan etmekten geri kalmadı; monark Aziz, önemli sorunlarda bu devlet konseyine danışmayı taahhüt etti ve sevinçle karşılandı. Aziz'in ilan ettiği devlet konseyinden sonra formel parlamentonun açılışı için gerekli zaman çok kısa olmuştur; bu ilk parlamentonun ömrünün çok kısa olduğu biliniyor. Ancak birinci savaş öncesindeki on yıla yayılan diğer toplumsal volkanlar kuşağında, tarihçilerin yalnızca müstabit olarak niteledikleri Sultan Hamit'de, parlamentoyu yeniden açmamak cesaretini gösteremiyor. Ayrıca tarihçilerin sadece müstebit olarak gördükleri Hamit'in modern bir prens ve Türkiye tarihinin önde gelen reformatörlerinden birisi olduğunu da, diğer çalışmalarını da, kanıtlamış bulunuyorum.

Bütün bunlardan, savaşa girmemiş bir Türkiye'de Kemal Paşa misyonu olmasa da Türkiye'nin pek çok yeni kurumu deneyebileceği sonucunu çıkarıyorum. Bunun için ek

nedenler de var; sözü edilen bu iki toplumsal volkanlar kuşağı arasında Türkiye, çok canlı bir modernizasyon kavgası ve kargaşası yaşıyor. Entellektüel ve eylem planlarında büyük bir canlılığı yaşıyor; Kemal Paşa kadrosu, bu canlılığın sakin izleyicileri arasından çıkıyor.

Bu tarihsel özetlemeden sonra düşünsel deneyime devam edebilim; bunun için önce insan aklının bir kusurundan söz etmek gerekiyor. İnsan aklının association tutkusuyla defolu olduğunu ileri sürmek durumundayım. Özellikle kütlesel akıl, aynı zaman kesiti içinde algıladığı iki olguyu önce birleştirme ve daha sonra da bunlar arasında bir neden–sonuç ilişkisi kurma zaafını taşıyor. Eğer turistlerin çok geldiği bir yılda dağdan köye inen kurtlar da çoksa, bu ikisi arasında associative bir ilişki kuruyor, köylülerin turistlere nakışlı kaşık veya çorap satmak için kıyıya ve kurtların da boşalmayı hissederek köylere indiklerini düşünebiliyor. Kuşkusuz bu tür bir birleştirme kurgusunun hiç bir maddi dayanağı bulunmuyor.

İnsan aklıyla ilgili bu parantezden sonra bir başka kuşaktan söz etmek durumundayım: On dokuzuncu yüz yılın son beş yılı ile yirminci yüz yılın ilk beş yılını ayrı bir kuşak olarak tanımlamak gerekiyor. Yirminci yüz yılın sonuna kadar gelen bir zaman aralığında egemen olan tüm bilimsel ve teknolojik patlamaların temelleri bu on yılda, en fazla da, beşer yıl uzatılması halinde yirmi yıllık bir kuşakta ortaya çıkıyor. Einstein'ın çığır açan incelemesi bu dönemde yayınlanıyor; klasik fiziğin sonu görünüyor. Picasso, Kandinsky yeni resmi bu dönemde arıyorlar, müzik bu dönemde yenileşiyor. Leninizm'in tohumları bu dönemde atılıyor. İnsanoğlunun yaratıcı eylemlerinde bu zaman kuşağı, kaydedilen en son patlamaları çıkarıyor.

Uygulamalı teknolojik açılımlar açısından da bu dönemin son derece parlak bir tarihi olduğunu eklemek zorundayım; Marconi, ilk telsiz yayınını 1895 yılında yapıyor. 1901 yılında ise Cornwall ile Newfoundland arasında ilk telegrafik radyo mesajlarını vermeyi başarıyor. İçten yanmalı motorların bir "araba" için kullanılmasında ilk pratik başarılar 1890 yıllarında kaydediliyor. Yirminci yüz yılın ilk on yılında otomobil kendisini kanıtlıyor ve yollarda görülmeye başlıyor. Wrigt, ilk uçağı 1903 yılında havalandırıyor. Henri Farman, 1909 yılında ilk yüz millik uçuşu gerçekleştiriyor.

Radyo, otomobil ve uçak, bunlara, ev aydınlatılmasında elektriğin kullanımın yaygınlaşması da eklenebilir. Bütün bunlar Yirminci Yüzyılı tanımlıyor; son yüzyıl, eğer bunlar sayılmıyorsa, ne oluyor? Yirminci yüzyılda uygarlığın yayılması, bir ölçüde de, bunların yayılması sayılıyor.

İnsanoğlunun gücünün ve imkanlarının artmasıdır; bunların, insanoğluna, kendi gücünün büyüklüğü inancını aşıladığından hiç kuşku duymuyorum. Radyo, dış dünyayı eve getirerek insanın günlük dünyasını genişletiyor. Otomobil, evi her yere uzatarak mekanı çoğaltıyor. Uçak gökleri kullanma, elektrik, bir düğmenin çevrilmesiyle geceyi de gündüze ekleme imkanını yaratıyor. Dahası da var, radyo, bugün televizyonun en çok apartmanların kapıcı bölmelerinde izlenmesi türünden, gelir farklarını eşitleyici bir yanılsama da yaratıyor.

Bir ekleme gerek; tarihçinin beş duyusu, çağdaş insanınkiyle karşılaştırılmayacak ölçüde çoğatılmıştır. Günlüğünü yaşayan insana göre tarihçinin bir duyular devi olduğunu düşünüyorum; çünkü ambriyonik olanı, gelişmişliğin en büyük mikroskobundan seyrediyor. Bunun anlamı şudur; tarihçinin Yirminci yüzyılın ilk ve On Dokuzuncu

yüzyılın son beş yılında atılmış gördüğü tohumları, günceli yaşayan insanlar, ancak bunlar günlük yaşamı egemenliği altına alınca görüyorlar. Tarihçinin On Dokuzuncu yüzyılın hemen sonu ve bu yüz yılın hemen başında gördüklerini, kütleler, ancak iki Büyük Savaş arasında görebiliyorlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda uçak var, ancak henüz gözetleme işlevinin ötesinde kendisini kanıtlayabilmiş olmaktan uzak görünüyor. Düzenli hava yolcu taşımacılığı 1930 yıllarında gerçekleşiyor ve Panam'ın Atlantik aşırı düzenli yolcu taşımaya başlaması için 1939 yılını beklemek gerekiyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce otomobil hala bir Amerikan buluşudur; 1934 yılına gelindiğinde İngiltere ve Fransa'da da birer buçuk milyon kayıtlı otomobil hareket ediyor. Radyo ve sesli sinema iki savaş arasında günlük yaşama giriyor.

Bütün bu kısa ve özet bilgilerden sonra düşüncel seneye dönmek istiyorum: Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş ve toprakları işgal edilmemiş olsa da, Türkiye'nin, bütün dün-yayı etkisi altına alan bu yeniliklerin dışında kalabileceğini ciddiyetle düşünmek mümkün mü? Kuşkusuz, yenilmişliğin modernizasyon ihtiyaç ve dürtüsünü güçlendiren bir yanı var; bunu reddetmek mümkün görünmüyor. Ancak Türkiye, 1830 yıllarında Mısır kuvvetleri karşısında ve 1870 yıllarında Rusya askerleri karşısında tatmış olduğu acı yenilgilerle ve en çok eylem dünyasında bir modernizasyon hummasına tutuluyor, Kemalist tarihçilerin siyaha boyama çalıştıkları Sultan Hamit döneminde, eğitimde radikal, günlük yaşamda özentili, edebiyatta ciddi yenilik adımlarının atıldığı biliniyor.

Elektriği aydınlanmada kullanma, sinema, radyo, uçak ve otomobil, 1919 ile 1939 yılları arasında dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de günlük bir gerçeklik haline geliyor. Kuşkusuz henüz Kuzey Amerika ve Batı Avrupa toprakları ölçüsünde yaygınlaşmış olmaktan uzaktır, ancak hem toplumun öncü köşelerine giriyor ve hem de yayılma şansını taşıyor. Bunlar, On Dokuzuncu yüzyıl insanıyla bir kopukluğu temsil ediyor, aslında, On Dokuzuncu yüzyıl ile Yirminci Yüzyıl arasındaki sınırı, dört yıllık Birinci Dünya Savaşı çiziyor. Takvim açısından On Dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında dünyaya gelmiş olanlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında girdikleri kırk yaşla-rından itibaren yaşadıkları yeni dünyayı, kendi üzerlerinde duyuyorlar ve hem de büyük bir şehvetle yaşadıkları yenilikleri, kendilerine bağlama eğilimini gösteriyorlar.

Kemalizmin kendisini abartmasını anlamak kolay oluyor; önemli ölçüde abartmış olduğundan kuşku duymuyorum. Ancak insan aklı birleştirme kusuru ile yüklü olduğu için abartmanın çok daha yaygın olduğunu ileri sürebiliyorum.

Batı düşüncesinde Anadolu Devrimi'ni abartma izlerine rastlamıyor. Batı düşüncesi iç Kemalizm, uzun yıllar Batı üstünlüğü karşısında ezilen Türkiye'nin Batı uygarlığın kurumlarının bir bölümünü ve tepeden kabul etme olarak görüyor. Fazla heyecan yarattığı söylenemez. İkinci Dünya Savaşı sonrasında geri kapitalist ülkelerde bağımsızlık hareketinin kızıştığı ve Sovyetler Birliği'nde "kapitalist olmayan yol" yolunun geliştirilmeye başlandığı zamanlarda Batılı düşünürler Kemalist Devrim'e yeniden bakma ihtiyacını duydu. Ancak hem özgün çizgilerinin yeteri ölçüde derin olmaması ve hem de artık Türkiye'nin başlangıç çizgisini redderek emperyalist devletlerin uydusu haline gelmiş olması, bu tür başlangıç çabalarını da verimsizliğe mahkum etti.

Bunun karşısında Sovyet siyasal yazılarında ve özellikle bunların Türkiye'ye yönelik bölümlerinde Anadolu Devrimi'nin son derece abartılı bir çözümlemesine rastlanıyor.

Çerkes Ethem'in yıldızının çok yüksek olduğu kısa bir zaman aralığıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle Türkiye'nin NATO'ya girişinin hemen arefesindeki Sovyet değerlendirmeleri bir tarafa bırakılacak olursa, diğer Sovyet yazınının Türkiye Devrimi'ni son derece abarttığını ve haklı olmayan bir övgüyle süslediğini belirtmek durumundayım. Bunun, Türkiye'deki abartmaları güçlendirdiği ve yaydığı, zaman zaman da tüm bu abartmalara kaynaklık ettiği açıklıkla yazılmalıdır; şimdi bunu yapmak istiyorum.

Bunun için bir paranteze gerek var; bilim, yönetmek içindir. Sovyet bilimsel düşünceleri ise, tüm düşüncelerden çok daha fazla yönetme sorununun odağında ortaya çıkıyor ve geliştiyor. Şöyle de söylenebilir. Sovyetler Birliği'nde geliştirilen politik düşünce ve değerlendirmeler, çok uzun süre, önce tek ülkede sosyalizmi yaşatmak ve sonra da özellikle Birinci Soğuk Savaş'ta emperyalist ablukayı etkisiz hale getirebilmeye yöneliyor. Bu çerçevede, Güney'inde Türkiye, İran ve Afganistan'ı içine alan çizgide bir *cordon sanitaire* yaratma ve dünyanın her yanında kapitalist metropollerle ciddi sorunları olan hareket ve devletleri destekleme, Sovyet dış politikasının temel programlarından birisini oluşturuyor.

Sovyetler Birliği'nde bilimsel düşünce ile dış politika iki ayrı kompartıman olarak ortaya çıkmıyor, birbirinin içinde gelişiyorlar. Bunu, birinci içiçelik saymak durumundayım, bir diğer içiçelik daha var ve benim diğer çalışmalarımın temel çizgilerinden birisini meydana getiriyor. Bilim ile devrim de içiçe gelişiyorlar. Devrimci çizginin kütlelere akabilmesi ve bir anlamda kendiliğinden bir harekete dönüşebilmesi, bilimselliğinin derecesi ile bağlantılı oluyor. Bilimsel devrimlerle dünyadaki toplumsal volkanik kuşaklar arasında da bir özdeşlik beraberlik her zaman kurulabiliyor.

Ancak bu iki içiçeliğin her zaman içiçe geliştiğini söylemek zor görünüyor, Sovyet bilimsel düşüncesi dünya devrimi bekleyişlerinin yüksek olduğu zamanlar daha sınıfsal ve bu anlamda daha bilimsel gelişirken, kazanılmış mevzileri korumanın ön plana çıktığı zamanlarda ise burjuva eğilimlerin olumluluklarını ön plana çıkarma yönünde olgunlaşıyor.

Sovyetler Birliği'nin, daha Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında ve Anadolu'da bir Kemalist direniş söz konusu olmadan önce de Osmanlı Sultanı ile işbirliği imkanları aradığını ortaya çıkarmış bulunuyoruz. Ayrıca genç Sovyet Hükümeti, Ankara Hükümeti ile önemli bir dış politika uzlaşması imzaladığı sırada, 1921 yılında, ilkel Afgan şahı ile de benzer bir anlaşma gerçekleştiriyor. Sovyet Hükümeti'nin Anadolu Devrimcileri'ne bakışı ile Afgan veya İran Şahları ile feodallarına yaklaşımı arasıda, özünde, önemli bir ayrılık görülmüyor.

Bu yaklaşımı anlaşılır görmek gerektiğini düşünüyorum. Ancak özellikle Türkiye söz konusu olduğunda dış politika yaklaşımı, kendi sınırlarını aşarak, bilimsel düşünceye yansıma zorunluluğuyla karşı karşıya geliyor. Çünkü uzun yılların ezikliğini taşıyan Osmanlı aydını, Ekim Devrimi'nden son derece hızlı bir biçimde etkileniyor ve nerede ise kütlesel bir biçimde komünizmi kurtarıcı görmeye başlıyor. Berlin'de okuyan aydınlar, Ankara'da toplananlardan önemli bir bölüm, İstanbul'da üniversite öğrencileri ve Kafkasya'da savaş esirleri arasında komünizmin ve bolşevizmin cazibesine kapılanlar önemli orana ulaşıyor. Anadolu Direnişi biçimlenirken Türk aydınları arasında bir kurtarıcı formül olarak komünizm yayılıyor, örgütlenme ve işçi sınıfı bakışı gündeme ge-

liyor.

1920 yıllarının ilk yarılarında önce Almanya'da ve daha sonra Genel Grev'le birlikte İngiltere'de sosyalist devrim umutlarının küllenmeye başlaması, Türkiye'de komünistlere, Büyük Britanya ile dış politika sorunlarını bir türlü çözemeyen Kemalist Hükümet'in faziletlerini anlatma sorununu ön plana çıkarıyor. Anadolu Devrimi'nin kapitalist özü tümüyle bir kenara itilerek anti-emperyalist yanı abartılıyor ve kapitalist ilişkilerin gelişmeye başladığı topraklarda milli demokratik devrimler çok saygın bir yere çıkartılıyor. Büyük Britanya'da On Dokuzuncu yüzyılda Corn Laws'ın ortadan kaldırılması için gelişen mücadelede kapitalist Cobden'in genç işçi sınıfını kendi yanına almak için geliştirmiş olduğu politikalar, burjuvazinin her zaman uyguladığı ve uygulayacağı bir çizgi olarak görülüyor; bir yanılsama, Türkiye topraklarına aktarılıyor. Burjuvazinin kendi gerisindeki güçlerle mücadelesi ile ilerisindeki güçleri bastırma politikaları arasına mutlak bir zaman aralığı koyacağına inanılıyor; Kemalist rejimin işçi sınıfı ve örgütlerine yönelik baskı politikaları ya kapitalizmin özünde olmayan zamanlama yanlışlıkları olarak algılanıyor ya da önemli ölçüde küçültülerek görmezlikten geliniyor. 1930 yıllarının ikinci yarısından itibaren ise faşizme karşı sınıflararası ittifakların politika yapıldığı bir zamanda, Mussoloni ve Hitler'in aşırı milliyetçi edebiyatı, sosyalist yazını da milliyetçi öğelere kapı açmaya zorluyor. Bu ise Sovyet bilimsel düşüncesinde Türk Devrimi'ni aşırı meziyetli bulma eğilimini daha da güçlendiriyor.

Sovyetler Birliği'nde bilimsel düşünce ile dış politika açılımlarının içiçeliği, Türkiye'de kemalist yaklaşımla sosyalist düşüncenin içiçeliğine yol açıyor. Bu abartmanın yayılmasına ve güçlenmesine imkan hazırlıyor.

Bu abartmayı burada bırakarak bir başkasına geçmek istiyorum. Şu sorunun sorulması zamanının geldiğini düşünüyorum: Bir bilimsel kategori olarak kapitalizmin abartılmasında Komünist Manifesto'nun katkısı var mıdır? Bu bir başlangıç sorusudur; aslında kapitalizmin gücünün ve devrimselliğinin abartılıp abartılmadığının tartışılmasını gerekli görüyorum.

"Üretimde sürekli devrim yapılması, toplumsal koşulların kesintisiz bir biçimde bozulması, sonu gelmez belirsizlik ve ajitasyon, burjuva dönemi, öncekilerin tümünden ayırıyor. Sabit,donmuş-katı tüm ilişkiler, eski ve saygın yargıları ve düşünce sürüsüyle birlikte, süpürülüp temizleniyorlar, yeni biçimlenenlerin hepsi kemikleşmeden önce antikalaşıyorlar.

"Burjuvazi, bütün üretim aygıtlarının hızlı iyileştirilmesi ve son derece kolaylaştırılmış iletişim araçlarıyla, en barbar olanları da dahil, tüm ulusları uygarlığa sürüklüyor."

"Bir tek sözcükle, kendi imajına göre bir dünya yaratıyor."

"Burjuvazi, tarih açısından, bir an devrimci rol oynamıştır."

"Burjuvazi, kontrolunu sağlar sağlamaz, bütün feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son veriyor."

"Tek sözcükle, dinsel ve siyasal illüzyonlarla örtülü sömürünün yerine çıplak, utanmaz, doğrudan ve vahşi sömürüyü koyuyor."

Bunları Komünist Manifesto'dan aktarıyorum, burjuvazinin yıkma gücü ve hızına yapılan bu vurguların gerçekçi çıkıp çıkmadığının tartışılması gerekiyor. Komünist Manifesto'yu okumuş olanların, okumayanların önemli bir bölümüne göre, kapitalizmi daha güçlü algılamaları ihtimali görülüyor.

"Eski toplumdaki sınıflar arasındaki çarpışmaların tümü, bir çok yolla, proletaryanın gelişim çizgisini ilerletir. Burjuvazi kendisini bir devamlı muhaberede bulur. Önceleri aristokrasiyle, daha sonraları çıkarları sanayinin gelişmesiyle çatışan burjuvazi bölümleriyle ve her zaman da yabancı ülkelerin burjuvazisiyle."

"Bütün bu muhaberelerde, hep proletaryaya başvurmak, yardımını istemek ve böylece, onu, siyasal arenaya çekmek zorunluluğunu duyar."

Bunları da Komünist Manifesto'dan aldım. Komünist Manifesto okuyucularının burjuvazinin daha geri sınıflarla ve kendi sınıf içinde savaşkanlığı ve savaşlarında proleteryayı bir müttefik olarak görmesi konusunda oldukça iyimser bir tabloyla karşılaştıkları açıkça beliriyor. Bunların da tartışılması gerektiğine inanıyorum.

Şöyle başlanabilir; Marx'ın, en çok Engels'in katkısıyla, kapitalizmi çözümlemeye başladığı zamanlarda ütopyacı sosyalist görüşler itibarlarını yitirmiş görünüyorlar. Ütopyacılık, kapitalizmin sorunlu yüzünün güçlü kimselere anlatılması ve yeni bir düzenin gösterilmesiyle sosyalizmin kurulabileceğini düşlüyorlar. Ütopyacı sosyalist reçetelerin itibarsızlaştığı bir zamanda siyasal iktisat ise Ricardo ile çıktığı itibar doruğundan henüz inmemiş bulunuyor. Ricardo'nun kalemiyle son derece soyutlanmış bir anlatıma kavuşan siyasal iktisat, yeni projelerin tanıtımına dayalı bir değişme yerine, kapitalizmde hem işçilerin sömürülmesinin ve hem de kapitalizmin sonunun açınılmazlığını yazmayı tercih ediyor. Ütopyacılık iyimser, siyasal iktisat ise şom ağızlıdır.

Marx ve Engels şom ağızlı iktisatın içine sinmiş olan kaçınılmazlığa bağlanıyorlar. "Burjuvaziyi yere vuran silahlar şimdi burjuvaziye dönmüştür. Komünist Manifesto'da bunu yazıyorlar. Ütopyacılar, yeni ve daha akılcı düzen modelleri, toplumda siyasal erki ellerinde bulunduranları gösterildiği takdirde yeni düzenin kurulabileceği konusunda oldukça iyimserdirler, burjuvaziye mülkiyet tutkusunun ne kadar yayılmış olduğunun farkında değiller. Anlaşılabilir bir nedeni var, serflikten artizana dönüşürken aynı zamanda burjuvalaşan yeni insan, önündeki feodala biriktirdiği tepki yüzünden, mülkiyete ikili bakabiliyor. Bunun için Marx'ı en çok etkilemiş ütopyacı Saint–Simon, özel mülkiyetin olmadığı bir kapitalizm düşleyebiliyor. Sanayici kapitalistlere en çok özel mülkiyetin sakıncalarını ve bundan kurtulmanın yararlarını anlatmaya çalışıyor.

Siyasal iktisatı, manüfaktür düzenini, oturtulmuş fizyokrasi olarak düşünebiliyor. Agronomiksin sınırlamalarını sanayiye aktarabildikleri için kapitalizmin mutlaka sonunun geleceğine inanıyorlar. Marx, Sismondi'de var olan bunalım ölçümlemesiyle, çözümlemesiyle bu sonu hızlandırmaktan yana bir politik tutum alıyor. Bu, Ricardo'nun soyutlanmış ilerleme mekanizmasını hızlandırmaktan geçiyor. Komünist Manifesto'da gördüğüm kapitalizmin ilerleme hız ve gücünü abartan yaklaşımı, böylesi bir entellektüel ve siyasal kaygıya bağlıyorum.

Ancak bu kadar değil; tarihçinin duyularının gücüyle ilgili gözlemlerine yeniden dönmek durumundayım. Adam Smith, Ulusların Zenginliği'ni yazdığı zaman, daha sonra Sanayi Devrimi adı verilen gelişmeler bütünlüğünü oluşturan buluşların çoğu ve özellikle tekstille ilgili olanlar gerçekleşmiş bulunuyor, ancak Adam Smith bunları önemsemiyor. Smith, Glasgow Üniversitesi'nin ünlü mekaniği ile sohbet etmesine karşın, tarihçilerin, ünlü kitabıyla aynı doğum tarihini verdikleri Sanayi Devrimi'nden habersiz görünüyor.

Marx'ın habersiz olması imkansızdır, çünkü, tarihçinin daha erken gördükleri belli

bir süre sonra yaşayanların gözlerinin önüne kütlesel gerçeklikler olarak çıkıyorlar. Bu tersinden de söylenebilir, kütlesel gerçeklikleri embiryonik haldeyken ya olağanüstü duyarlı olanlar ya da çok sonradan gelen tarihçiler görebiliyorlar. Nitekim Engels'le birlikte Marx, Komünist Manifesto'da şunları da yazıyor: "Doğa'nın güçlerini insana tabi kılma, makina, sanayi ve tarımda kimyanın uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrikli telgraf, bütün kıtaları tarıma açma, nehirlerin kanallara dönüştürülmesi, kütlelerin yerden ayaklarının kesilivermesi; öncekilerden hangi çağ, toplumsal emeğin kucağında böylesine prodüktif güçlerin uyuklamakta olduğu, bırakınız daha fazlasını, yalnızca sezebildi?" Fazla yazmıyorlar; eksik yazdıkları bile söylenebilir. Komünist Manifesto'nun yazıldığı tarihte buharlı gemi biliniyor; fakat henüz yaygınlaşamıyor. Bunun yerine nehirlerin üzerine demir köprüler serme tutkusu yaşanıyor.

Smith, Ulusların Zenginliği'ni yazdığı zaman, sonradan sanayi devrimi olarak nitelenen tekstil teknolojisindeki buluşlar yer yüzüne doğmuş bulunuyorlar, ancak bunların kütlesel bir gerçeklik sayılacak kadar iğirme ve dokuma işlerine egemen olabilmesi için Marx'ın okula başlaması gerekiyor. Buharın bir taşıma enerjisi olarak kullanılması önce madencilikte oluyor; tahta veya demir raylar üzerindeki kömür vagonları atlarla çekilirken daha sonra buhar kullanan makinalar, bunların, yerini alıyor. Ancak İngiltere'nin demir ağlarla örülmesi 1830–1850 tarihleri arasında gerçekleştiriliyor; başlangıcında Marx, on iki ve sonunda otuz iki yaşındadır.

Bir ömürden çok kısa bir zamanda toprağın demir ağlarla ve nehirlerin demir köprülerle örülmesi çılgınlığı ve sıkça kullanılan sözcükle manya'sı başlıyor. Buhar bir itici güce çevrilince, volkanından akan bir lav türünden her yana yayılıyor; denizde, rüzgar enerjinin yerini alıyor. Ancak tahtadan yapılmış teknelerde yelkenlinin yerini buhar kazanlarının almasının bir sınırı var, kömür stoklayabilmek için teknelerin hem daha büyümeleri ve hem de daha sağlamlaştırılmaları zorunlu oluyor. Demirden tekne, bunlara buhar anlamında vapur deniliyor, insan oğlunun hayal gücünde büyük bir patlamadır, denizde demirin yüzdürülmesinin ve kürekçilerin yerini buhar kazanlarının almasının, insan oğlunun aklı üzerindeki yapacağı olumlu şoku anlatmanın kolay olamayacağını düşünüyorum.

"Sirina", ilk buharlı ya da "steamer", Londra'dan yüz yolcusuyla New York'a hareket ettiği zaman Marx yirmi yaşındadır. Kraliçe Viktoria'nın demiryolculuğunu onurlandırdığı ve bunun için de ilk kez trene bindiği 1842 yılında ise yirmi dört yaşını sürüyor. Bundan bir yıl sonra ABD Kongresi, Morse'a ilk elektrikli telgraf hattını kurması için ödenek ayırıyor. Bir yıl sonra selülozdan kağıt yapma patenti alınıyor. Bu arada 1839 yılında bisiklet kulanılmaya başlanıyor ve Goodyear adında birisi ticari lastik patentini yazdırıyor. Komünizm Manifesto yılında ise güvenilir kibrit yapımı gerçekleştiriliyor.

1848 yılında otuz yaşında bir kimsenin, Marx bile olsa, bu gelişmeleri abartmamasını mümkün görmüyorum; On Dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde formasyonunu bulan her imsenin, sanki bir sihirli değnekle yer yüzünü yeniden kuran ve Marx'ın adına "kapitalizm" dediği bu değişmenin etkisinde kalmaması imkansız görünüyor. Etkilenme, abartmayı da içermiyorsa, peki ne oluyor?

Komünist Manifesto, sosyalist mücadelenin ve sosyalist eleştirinin başlangıcı değildir; bundan öncesi var. 1848 yılını bir yüzyılın ortası saymak mümkünse, Babeuf'ü

de içine alan ilk yarıda sosyalist eleştirinin ikinci yarıdan daha etkili olduğunu düşünmek mümkün görünüyor; bu nedenle komünist Manifesto'yu, sosyalist eleştiri ve politik mücadelenin başlatıcısı değil, yeni bir bilimin, sosyalizm, doğruşunda önemli bir adım sayma eğilimini taşıyorum. Eksiklikleri, abartmaları ve bıraktığı yanlışlıklar mirası var; ancak bir bilim olarak siyasal iktisatın yerini almaya yazgılı sosyalizmin doğum tarihini 1848 Manifestosu'na bağlamak gerekiyor.

İkinci yarıda yeni bilimin, sosyalizmin, üzerine örtme ve sessizlikle öldürme çabaları ön planda iken birinci yarıda karşıdan hücum daha çok görülüyor; birinci yarıda, sosyalizmi karşılama hareketleri daha çok dikkati çekiyor. Ömrünün ilk kırk dört yılını ratê bir karyerle dolduran Frédéric Bastiat'nın yıldızının parlaması da, bu sosyalist eleştiriyi karşılama programı içinde kendisine bir yer bulmasıyla birlikte başlıyor. 1848 İhtilali içinde önce kurucu meclise daha sonra da yasama organına seçilen bu sıradan taşralı, bunalım ve sefalet temeline oturtulmuş sosyalist eleştiriyi karşılamak için bir türlü bitiremediği Harmonies Economiques kitabıyla kapitalist düzene düşünülmesi zor bir ahenk ile her türlü sorunu çözme gücünü yakıştırıyor.

Marx'ın çalışmalarında "bayağı" nitelemesi en çok Bastiat için kullanılır; en uygun bir kullanım olduğundan hiç kuşku duymuyorum. Diğer taraftan daha sonraki bayağı iktisatçıların Bastiat'yı açıkça benimsememekle birlikte, Marshall Bastiat'nın biçimini çok beğeniyor ve iktisatı sosyalistlerden daha fazla anlamadığını söylüyor, yalnızca Bastiat'ın aşırılıklarını budadıklarını ve gerçekliğin soyutlamasıyla değil gerçeklerden kopma pahasına düzenleyebildikleri bir ileri soyutlama ile Bastiat iktisatını bugüne kadar uzattıklarını söylemek gerekiyor. Ricardo ekolü ise ahenkten değil çelişkiler dinamizminden yola çıkarak tarla ekonomisinde varolan azalan verimler yasasında çok müphem bir biçimde kavrayabildikleri sanayi ekonomisini üstüste koyarak hızlı bir biçimde sona, durgunluk ekonomisine, ulaşıyorlar.

Ricardo ekolü, durgunluk aşamasına mutlaka ve hızla ulaşılacağını yazıyorlar; ancak hangi zaman ölçüsünü kullandıklarını kestirmek mümkün görünmüyor. Ayrıca Ricardo ekolüyle birlikte mülkiyete bağlılık bir din gibi, bir eter olarak, siyasal iktisata sızıyor ve siniyor, bağlı olmak veya olmamak, içinde veya dışında olmayı belirliyor. Ricardo ekolü mülkiyete bağlı konumu ile ve büyük bir şom ağızlılıkla haber verdikleri, katastrofun gelişinden büyük bir hüzün duyuyor; katastrofun geleceği Marx için bir sevinç kaynağı oluyor.

Marx, bu sevinci yaşamının sevinci yapıyor; yalnızca çabuklaştırmak istiyor. Çabuklukla kapitalizmin güçlülüğü özdeşleşiyor; kapitalizm ne kadar güçlü olursa, bunalımlar o ölçüde yayılıyor ve kapitalizm, mezar kazıcılığı işlevini de daha büyük bir hızla yerine getirmiş oluyor. Kapitalizm ne kadar güçlü olursa kendisini ortadan kaldıracak proleterya daha çoğalıyor ve toplum, arkaik bakış ve kurumlardan arınıyor.

Kapitalizmin kendisi kötüdür; ancak kurtuluş, kendisi kötü olan kapitalizmin gelişmesine ve gelişme hızına bağlı oluyor. Böyle bir duumda iki sonuç yazılabilir; birincisi, kapitalizmin sonunu hızlandırmak için çalışmayı yaşamının sevinci yapanların, hem kapitalizmin gücünü abartmaları ve hem de gelişme hızını daha yüksek görmeleri kaçınılmaz oluyor. 1828 yılı ile, Marx on yaşındadır, 1848 yılı, Komünist Manifesto ve 48 Devrimleri, arasında gerçekleşen teknolojik yeniliklerin kendisini artan ölçüde sürdüreceğini düşünmemek, ancak daha sonra yaşayanların bir imkan ve şansıdır; bir in-

san olarak Marx'ın bu şanstan yoksun olduğunu kaydetmenin zamanı geçiyor.

İkinci sonuç Komünist Manifesto'yu yazanlarla okuyanlar arasındaki farktan çıkıyor, bilimsel düşünce, eninde sonunda ayırmaya ve tartmaya dayanıyor. Komünist Manifesto'yu okuyanların pek çoğunun yazanlar ölçüsünde ayırma ve öğeleri tartma yeteneğine sahip olduklarını düşünemiyorum. Bu nedenle Komünist Manifesto okuyucularında, yazımından çok daha fazla, kapitalizmin bazı sonuçlarını kapitalizmin yapısından ayırma eğiliminin doğabileceğini düşünüyorum.

Daha açık söylenebilir; Marksizm-Leninizm'de faşizmi kapitalizme yakıştırmama eğilimi var. Milliyetlerin doğuşunda dört başı bayındır bir "teori" geliştirememenin yanında Marksizm-Leninizm'in en göze çarpıcı zayıflıklarından birisini burada buluyorum. Marksizm-Leninizm, faşizmin, burjuva demokratik devrimin ikinci yaygın ve derin terörü olduğunu göremiyor. Birincisi, Jakoben terörü'dür ve burjuva yönetimi, geçmiş ilişkilerden kopanyor. İkincisi, tarih sahnesine İtalyanca bir sözcükle çıkan faşist terör oluyor ve burjuva iktidarı, gelecek yönetim planlarından ayırmayı amaçlıyor.

Bunun karşısında Marksizm-Leninizm'in en bilimsel faşizm çözülemesi, krize dayalıdır, krizi olmayan bir kapitalizmde faşist terör algılanamıyor. Clara Zetkin'in, 1923 yılında Enternasyonal raporlarına geçen "faşizm, Rusya'da başlamış devrimi devam ettiremediği için proleteryanın çekmek zorunda kaldığı cezadır." değerlendirmesi, ne yazık, fazla etkili olamıyor ve çabuk unutuluyor. Bunun yerine, Dimitrov'ın 1930 yıllarının ortalarında hemen hemen her konuşma ve raporunda ve heme hemen aynı sözcüklerle tekrarlamaktan yorulmadığı kapitalizmin krizinden doğan faşizm çözümlemesi geliyor: "Emperyalist çevreler krizin tüm yükünü çalışan halkın omuzlarına yüklemeye çalışıyorlar. Bunun için faşizme ihtiyaçları var." Kriz ve yalnızca kriz değil, tekelcilik, beraberce kapitalizmin faşist uygulamalarını anlatıyor.

Siyasal ve devrim sürecine dayalı bir faşizm çözümlemesi olmadığını tekrarlamak durumundayım; her organizmada zaman zaman çıkan yüksek ateşlilik dönemi olarak algılanıyor. Bunalım, organizmaların sorunlarını çözememekten doğan ateşlilik hali olarak tanımlanabilir; ateş yükselince faşizm geliyor ve ateş düşünce gidiyor. Bölgeseldir ve geçiçidir; Marksizm-Leninizm'in bugün de geçerli olan faşizm çözümlemesinin böylece özetlemesinin bir haksızlık olmadığını düşünüyorum.

Marx'ın ilk yazılarında Almanya için formüle ettiği bir durum var ve aktarmak istiyorum: "Devrimlerine katılmamakla birlikte biz, modern ulusların restorasyonlarına ortak olduk. Biz bir restorasyona uğradık; çünkü, birincisi, diğer uluslar devrim yapma yürekliliğini gösterdiler ve ikincisi, diğer uluslar bir karşı-devrimle karşılaştılar. Birinci kez bizim yöneticilerimiz korktuğu için ve ikinci kez bizim yöneticilerimiz korkmadığı içindir. Bizler, önce ve başta bizim çobanlarımız, bir kez gömülürkenin dışında hiç bir zama kendimizi özgürlüğün yanında bulmadık. Marx'ın yalnızca sermaye ve ticaretin değil politika ile revolüsyon ve restorasyonun da enternasyonal niteliğine işaret etmiş olmasını önemli buluyorum.

İtalya ve özellikle Almanya'da uygulanan terör, enternasyonalist bir değer taşıyor; bunun politik derslerinin pek çok ülke için geçerli olması gerekiyor. Daha net söylenebilir. Hitler terörü, dünyanın işçileri içindir.

Bir başka nokta daha var; faşist terörün uygulanmaya konmasında ekonomik bunalıma yer vermek yerindedir. Ancak bilimsellik bir tartı işidir; aşırı yer veriş bilimsel-

liği ortadan kaldırabiliyor. Çünkü, bütün değişmeler bir bunalımla birlikte geliyor; bunalımlar, değişmeleri ve derinliklerine göre de temelli değişmelerin habercisi oluyorlar.

Bunalımla bir revolüsyon veya restorasyon ya da faşizm arasında bir bağ kurmaya çalışmanın bilimsel bir yaklaşımı anlattığından hiç kuşku duymuyorum; bunalım, sorunların çözülememe durumu oluyor. bunalımdan çıkış, mutlaka bir köktenci yeni düzenlemeyi zorluyor, bir dönüşüm objektivitesine yol açıyor. Bu kadarı yerindedir, ancak her bunalım, çocuk doğumu türünden gerçekleşmiyor. Doğumdan sonra rahmin ve vücudun ilk durumuna dönüş süreci, toplumsal bunalımlarda görülmüyor; Hitler indirilse de faşizan kurumlar kapitalist yönetimin içine siniyor ve yerleşiyor.

Faşizmin kriz çözümlemesi, faşizm ile kapitalizm arasına bir uzaklık getiriyor; bunda kapitalizmi abartma ve krizle ayırma alışkanlığının izleri var. Abartma ve ayırma, faşizm ile tekelcilik arasında bir bağ kurulmasına ve tekelci düzenin süreklilik kazanmasına karşın, faşist terörün kapitalizm için kalıcı kazanımlarının görülmesini ve bilimle temel bulgular arasıda sayılmasını engelliyor. Tekelcilik çözümlemesinin hala Lenin'in bıraktığı yerde kalmasının, yalnızca ekonomik boyutlarının ele alınmasının ve bugün Sovyetler Birliği'nde de telaffuz edildiği türden Lenin'in emperyalizm çözümlemesinin Marx'ın sömürü çözümlemesinin yeni topraklara uzatılmasını aşamamasının, eninde-sonunda henüz tekelciliğin siyasal çözümlemesinin yapılamaması ve ideolojik ağlarının ön plana çıkarılamamasının da, bu sonuçta, olumsuz etkileri var.

Jakoben teröründen sonra feodal restorasyon gerçekçi bir politik program olmaktan çıktı; çeşitli ülkelerde krallıkların restorasyonu ancak kapitalizmin restorasyonu ve burjuva devrimin açıldığı ileri sulardan çekilerek kendisini sağlama alması sonucunu getirdi. Burjuvazinin ikinci teröründen sonra, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde işçi sınıfı sosyalizmi terennün etmeyi, efektif olarak, bıraktı. Kapitalizmin ikinci terörü, tekelci düzeni, efektif bir sosyalist tehditten kurtarmış görünüyor; Avrupa komünistlerinin sosyalizm edebiyatı, Ricardian iktisatçıların katastrof çözümlemesine veya katolik papazların cennet dualarına benziyor. Bunlar için sanki yaşam, sosyalizmi ertelemek için zengin gerekçeler yumağıdır; yaşamda sadece sosyalist günü erteleme gerekçesi buluyorlar.

Hitler başarılı olmuştur. Misyonunu yerine getirme anlamında Hitler'in yenildiğini söylemenin kolay olmadığını düşünüyorum. Başbakanlık koltuğundaki Hitler sayısının artmasını önlemek için bulunan popular front politikaları, sınıf bakışını köreltti, sosyalizmi hedef olmaktan çıkararak kapitalizmi saklı tutan mücadeleler olarak geliştiler burjuvazinin ikinci terörünün hedefi de bu değilse nedir? Birinci terör, burjuva devrimi sağlama almak için gerekti ve ikinci terör, tekelci düzeni yerleştirdi.

Tekelciliğin siyasal hedefi, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyalizmi hedef olmaktan çıkarmaktır. Bu anlamda Hitler, misyonunu yerine getirmiş oluyor.

Burada bir nokta ve karışıklıktan daha söz etmem gerekiyor. Komintern'in 1933 belgelerinde yer alan "faşizm, finans-kapitalin en gerici, en şövenist ve en emperyalist öğelerinin açık terörist diktatörlüğüdür" veya Dimitrov'un, Komintern belgelerine de giren "cehe" çağrıları çerçevesinde ileri sürdüğü "faşizm, gözü dönmüş gericilik ve karşı-devrimdir" değerlendirmelerin ide önemli ölçüde yanıltıcı bulduğumu belirtmek istiyorum. Eğer faşizm bir karşı-devrim ise yönetimden giden ve yönetime gelen sınıfların tanımlanması zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu yapılmadıkça "karşı-devrim" nitelemesinin

kullanılmasını, bilimsel olarak savunmak kolay olmuyor, "kapitalist sınıf" yönetimdeki yerini "tekelci kapitalist" sınıfa mı bırakıyor? Bu bağlamda SBKP Politbüro Üyesi Vadim Medvedyev'in bu yılın başında Kommunist'te çıkan incelemesine değinmek gereğini duyuyorum; önemli ve yeni açılımlar için zengin ipuçları taşıyor. Medvedyev de, bir bilimsel kategori olarak "kapitalizm" kavramının fazla önemsenip önemsenmediği sorusunu ortaya atıyor.

Benim ortaya attığım soru başkadır; ancak çok uzak düşmüyor. Faşizmin, bir bilimsel kategori olarak ne getirip ne götürdüğünün tartışılması zamanı geçiyor. Bu açıdan bakıldığı zaman faşizmin, finans–kapitale, veya tekelcilere ya da "en emperyalist" öğelere bağlanması, kapitalizmden ayırmanın dışında pek bir açıklık getirmiyor. Çünkü, eğer bir toplumda tekelciliğin egemenliği varsa devlet politikası enindc–sonunda bu egemenlik doğrultusunda gelişiyor. Tekelcilik politikasını uygulamaya koyarken tekelci olmayan kapitalistlerle olduğu kadar tekelciliğin belli kesimleriyle de çarpışmak zorunda kalıyor; kaçınılmazdır.

Bir parantez gerekiyor; demokrasi bir devlet durumudur. Faşizm de aynı devletin bir başka durumu oluyor. Devletin kendisi ise bir hükmetme durumunu anlatıyor. Aynı devletin demokrat ve faşist durumlarını hükmetmedeki hız farkıyla birbirinden ayırmak gerekiyor, faşizmde hükmeden irade daha hızlı nüfus ediyor.

Şimdi soru şudur: Hitler'den sonra tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde egemen irade daha hızlı gerçekleşmiyor mu? Rekabetçi kapitalizm şemasına takılıp kalmak son elli yıl içinde kapitalist gelişmiş devletlerdeki değişmeleri görmeyi engelliyor. Lenin, emperyalizm çözümlemesinde, Marx'ın Kapital'dek çizgisini izleyerek kapitalizmin dünya ölçüsünde kurduğu ekonomik ağı ön plana çıkarıyor. Hitler'in iktidara gelişini bir tarih dönemeci saymak gerek, bundan sonra tekelciliğin geliştirmiş olduğu politik ve ideolojik ağın hem araştırılması ve hem de ön plana çıkarılması zorunluluğu doğuyor.

Tekelcilik eğer bir politik ve ideolojik iktidar türü ise, bunun hükmetme ağları, üniversitelere, yayın kurumlarına, yargı organlarına, tüm kütle iletişim örgütlerine kadar uzanıyor. Eğer ideoloji, başka çalışmalarında ileri sürdüğüm gibi, birikmiş şiddeti içeriyorsa, tekelciliğin ideolojik ağları, egemen iradenin gerekli her tarafa yayılmasında son derece önemli bir hız artırıcı etkiye sahip oluyor.

Buna eklenecek üç nokta daha var. Hitler bir zaman noktası alındığında Hitler'le birlikte sosyalizm, gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikaların, aydınların ve komünist partilerin gündeminden fiilen çıkınca, tekelci yönetim de böyle bir tehditten kurtuluyor. Bu kurtuluşun birden bire olduğunu düşünmemek gerek, tekelciliğin sosyalizm korkusundan kurtulması sosyalistlerin sürekli olarak korkutulmasına bağlı oluyor. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki McCarthyizm uygulamasını da bir yanılgı veya tesadüfi gelişme saymamak zorunludur. Hitler uygulamasının bir parçası olarak ortaya çıkıyor. Sosyalizm korkusundan kurtuluşun ampirik bir yanı var, pratikte gerçekleşiyor.

İkinci nokta şudur: Vietnam Savaşı ile başlayan ekonomik bunalım döneminde gelirler ve fiyatlar politikalarının çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlanması da tekelciliğin sosyalizm korkusundan kurtuluşunda önemli bir rol oynuyor. Çeşitli ülkelerde uygulanan gelirler ve fiyatlar politikaları, ekonomik bunalımdan çıkma açısından etkili ve başarılı olamamakla birlikte, iki savaş arasında tohumları atılan ve İkinci Savaş'tan sonra tekelciliğin genel reçetesi haline gelen bazı kabullerin geçerliliğini yitirdiğini de

gösteriyor. Sosyalizm perspektifini kaybetmiş işçi sınıfı, fiyat artışlarının ve işsizlik oranının yüzde beşlik duvarları aşması halinde, korkulan tepkileri göstermiyorlar; daha devrimci bir çizgi için politize olmadıklarını gösteriyorlar. 1960 yıllarının sonuyla 1970 yıllarının başında pek çok gelişmiş kapitalist ülkede uygulanan gelirler ve fiyatlar politikası, işçi sınıfının ekonomik bunalımlarla düzen arasındaki bilimsel bağları kopardığını ve iki dijitli işsizlik ve enflasyon oranlarını kapitalizmin bir sonucu değil kendi yazgısının bir gereği saymaya başladığını gösteriyor.

Bu, Orta Çağ'a dönüşen bireyi de gösteriyor; üçüncü nokta olarak, petrol bunalımı, işçi ve aydın Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bireyine, kendisini yaşadığı düzenle özdeşleştirme bakışını kayıyor. Sınıf ve sistem bakışından çıkarılmış, geniş politik ve ideolojik ağlarla tepki gösterme alışkanlığından yoksun bırakılmış yeni birey kapitalizm öncesi insan denilen yaratığın tepkisizliğini tekrarlıyor.

Böyle bir durumda Şili veya Türkiye türü ülkeler gelişmiş kapitalist ülkeler için deneme tahtaları işlevini de görüyorlar; kökeninde Ekim Devrimi ile büyük kriz'in yarattığı korkular olan refah devleti sabitlikleri teker teker atılıyor. İç fiyatların, döviz kurlarının, işsizlik ve enflasyon oranlarının en vahşi özgürlüğüne dayalı bir yaklaşım devletin sağlık, eğitim, sosyal sigorta alanlarında kabul etmeye başladığı sorumlulukları terkettiği bir zamanda, yeni sistemin temel çizgilerini belirliyor. Tekelciliğin egemen olduğu bir zamanda ekonomik ve sosyal alanda devlet politikası, tekel öncesi zamanın uygulamalarına indirgenebiliyor, birey ise Orta Çağ'daki insan denilen yaratığa yaklaştırılıyor.

Sarhoş, karşısındaki tek insanı iki olarak görebilendir. Tekelcilik ekonomik iskeletine politik ve ideolojik boyutları katılarak çözülmediği zaman, geriye, işe yaramayan sarhoşluktan kurtulma imkanını da verebilir. Denemenin yararlı olacağını düşünüyorum.

Yalçın Küçük

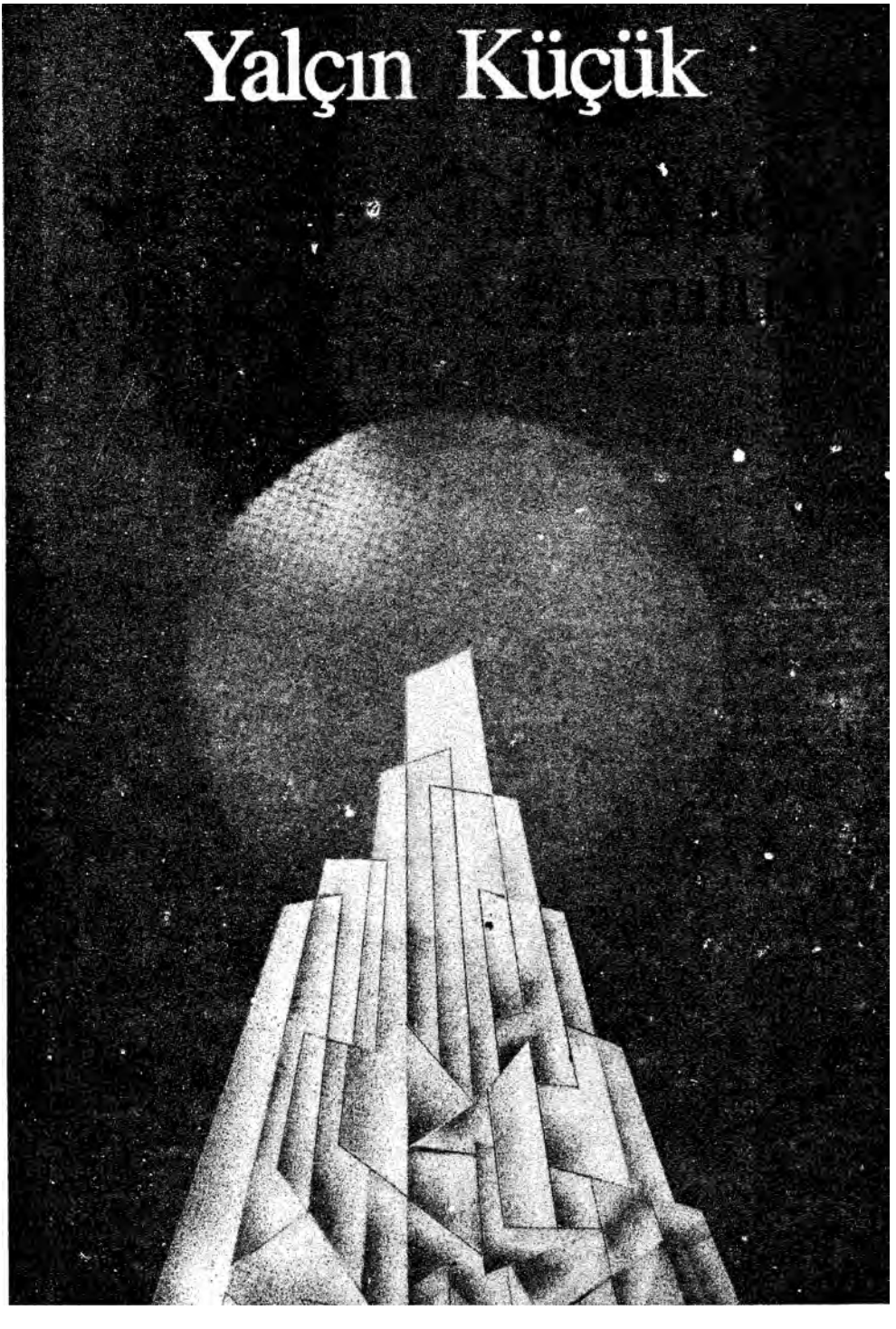

PLASTİSİTENİN ARKEOLOJİSİ: ŞEHİRLEŞME VE ŞEHİRLİLEŞME ÜZERİNE BİR DENEME *

Murat Şahin ÖCAL **

Düşünmek plastik bir yetidir.

Düşüncenin uygarlığı bir adım daha ileri götürmek adına işlemesi, yaşama ilişkin bütün içeriklerin sivilleşmeye ve laikleşmeye aday olduğu bir mekan gerektirir ki, bu mekan şehirdir. İşte bu yönüyle, şehir plastik arkeolojisinin biricik alanıdır. Gerek geçmişin gerekse günümüzün yaşam biçimlerine ilişkin sorular sorulduğunda ve uygarlığın kilometre taşlarının nerede olduğu aradığında, sonsuz derinliği ve rengarenk katmanları ile şehir sizi beklemektedir.

Şehirle uygarlık arasındaki yakın ilişki, Cumhuriyet tarihinin erkek zamanlarında, oldukça yanlış bir biçimde de olsa farkedilir. Yanlışlık, şehrin özgür düşüncenin ve özgür insanın mekanı olarak değil binalar, havagazı tesisatları, organizasyonlar ve yoğun nüfustan oluşan bir büyüklük olarak algılanılmasından kaynaklanmaktadır. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın sözleri, Cumhuriyet'i kuran kadronun şehirle uygarlık arasındaki ilişkiye safdil bir matematikçi gibi bakışlarını ortaya koymaktadır. "Medeniyet ve terakki şehirlerin mahsulüdür. Bir milletin irfan, sanat ve icaret menbai şehirlerdedir. Devlet bahusus (özellikle) demokrasi vatandaşların medeniyet, terakki, saadet ve refah kabiliyetlerine azami imkan hazırlamakla mükelleftir. Bu mükellefiyet demokrasinin zaruret ve vazifesidir. Köylerin dağınık ve küçük olması oraya medeniyetin girememesi için en büyük sebeptir. Maatesüf bizim köylerimizin yarısı böyle dağınık ve küçüktür. Küçük

* İlhan Tekeli'nin eleştiri ve katkılarına teşekkürlerimle.

** Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü araştırma görevlisi olarak çalışıyor.

köylere asayiş, irfan, maarif, milli terbiye giremez. Ancak büyük şehir ve kasabalardır ki, milli irfan ve medeniyet teessüs edebilir. **Şehir ne kadar büyük olursa medeniyetin oradaki tecellisi de o kadar geniş olur."**(1) (altını ben çizdim) Yanılgı, düz bir zemin üzerindeki ağırlığın bir sicimle çekilebileceği için itilebileceğini de düşünmek türünden bir yanılgıdır. Bu yanılgı, bir şehirin kendisini oluşturan unsurların toplamından öte bir kavram olduğunun algılanmasını geciktirmiştir. Gerçekten de şehir bu unsurların toplamının ötesinde, toplumsal örgütlenişten, dinlenilen müzikten, sermaye birikimi biçiminden, mimarisinden ve eviçlerinin fethedilmiş huzurundan hiç de bağımsız olmayan bir kişiliğe sahiptir.

Bu durum, aralarında kesin bir ayırımın belirginleştiği söylenemese de "kent" ile "şehir"(2) sözcükleri arasındaki anlam farklılığının altının çizilmesini gerekli kılmaktadır. Açıkladıkları zeminin aynı coğrafyaya izdüşmesi nedeniyle, bu iki sözcükten birinin diğeri yerine kullanılması dikkat çekici değildir. Böyle olmakla beraber aynı zeminin iki ayrı odaktan projeksiyonunun yapılması sözcükler arasındaki nüansın açığa çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

"Şehir: Doğaya insan tarafından el konulmasıdır. İnsanın doğaya karşı eylemidir, insanın korunmaya ve çalışmaya yönelik organizmasıdır. Bir eserdir."(3)

"Şehir", soyut birikimlerin etrafında kümelendiği bir **omphalos**'u(4) ve onun çevresinde yeralan fiziksel yapılanmadaki üstyapı ruhunu yakalamaya çalışır. Üstyapının demokratik bir renk taşıması, farklı kültürlere ait adacıkların birarada oluşu ile yakından ilgilidir. Açıktır ki, burada sözü edilen **senfonik** biraradalıktır; orijinal kültür yoğunluklarından birinin diğerlerini tahakküm altına aldığı ve onları terbiye etmeye çalıştığı -bizi çoğunlukla resmi ideolojinin pratiğine götüren- bir sentez değildir. Şehir, surların dışında kalanın değillenmesidir. Ortega Gasset'in deyişi ile bu kuruluş, en temelde yeni bir mekan türünün icadıdır.

Her icad bilincin alışkanlıklar dışındaki fantazi yolculuğunun bir ürünüdür. Bu ürünün zaman içindeki biçimlenişiyle politik yapı ile yakından ilişkilidir. "Her politik yapı fiziksel çevrenin gelişmesine yön vermede etkili olmuştur. Bu gelişme zamanlar boyunca hep aynı dönemlerde meydana gelmiş olan politik ve çevresel özelliklerle biraraya toplanmış ve önemli toplumsal dönemleri biçimlendirmiştir."(5) Gerçekten de, Roma mimarisini insan ölçeği ile Yunan mimarisinin insan ölçeği karşılaştırıldığında

(1) Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi y., Ankara, 1987, s. 16.

(2) Kent sözcüğünün İngilizcedeki karşılığının town ve urban sözcükleri karşılıyor. Urban, köken olarak, Latincede meydan sözcüğünün karşılığı olan **urbs**'tan geliyor. Şehir sözcüğünün İngilizce karşılığı ise, Latince kökeni **civitat** olan city sözcüğü. Bilindiği gibi uygarlık anlamına gelen civilisation sözcüğü de aynı kökten gelmektedir.

(3) Le Corbusier, Şehirciliğin Şiarları, **Defter,** Metis y., İstanbul, 1987, s. 75.

(4) (**Omphalos** bazı Amerika kızılderili yerleşmelerinde totem heykeli olabildiği gibi, İstanbul'da hâlâ gördüğümüz Çemberli sütun, ya da Ortaçağ Osmanlı ve Avrupa yerleşmelerinde olduğu gibi kilise yahut cami olabilir. Önemli olan merkeze konmuş olan soyut noktadır (omphalos). Bu da hayli uzun sürmüş bir ikonik model olan dairenin önemli kaynağıdır.) Ali Günvar, Osmanlı Yerleşmesinin Anlambilimsel Çözümlemesi Konusunda Bir Deneme, **Yazko Felsefe Yazıları** 7. Kitap İstanbul, 1983, s. 153.

(5) Morton Blum Gulak, The Effect of Political Structure on Environmental Desingn Charecter, Univ. of Pennsylvania, 1980, s. 42.

iki uygarlığın yönetim biçimleri açısından ipuçları yakalanabilir. Mare Nostrum (Bizim Deniz) düşüncesini üreten Roma'da kamu binaları, cılız bedenlerin içinde kalakaldığı ve imparatorluk egemenliğinin somutlaştığı büyük yapılardır. Merkezin, merkez-kaç güçlere karşı duruşundaki kararlılığını dile getirirler. Diğer yandan, Akademus Bahçesi geleneğini üreten Yunan'da yapılar, yurttaşın içinde olmakla bir parçası olduğunu duyumsadığı, en azından biçare düşmediği ölçektedir. Bu izlenimler imparatorluk ideolojisinin ve demokrasi ideolojisinin şehrin biçimlenişi üzerine etkilerinin belirgin örnekleridir. Benzer bir düşünce yürütmesi günümüz kapitalist toplumlarına yürütüldüğünde, sanayi toplumunun yapılaşma ideolojisinin ilginç noktaları ortaya çıkacaktır.

Bir kavram olarak "kent" doğrudan doğruya bir **omphalos** sorununa yaklaşacak menzile sahip değildir. Bir mekanın taşıdığı ruhu anlatmaya soyunulduğunda sözcük olarak kent'i seçmek soluksuz bir girişim olarak kalacaktır. Çünkü "kent" nümerize edilmiş bir anlamla yüklüdür. Kent "açık olarak modernizasyon sürecinin bir anahtar elemanıdır. Göç, kent ekonomisinin büyümesi ve kentlerin hızlı gelişimi modernizasyonun doğasında yatan özelliklerdir. Ancak kentleşme modernizasyon ya da sanayileşme için tam karşılık veren bir terim değildir. Kentleşme bundan ziyade gelişme sürecinin kısmi bir görünümüne -nüfusun göreli olarak geniş yerlerde yoğunlaşmasına temas eder."(6) Kentleşmenin baskın belirleyicisinin nüfus yoğunluğu olmasının yanı sıra, kentin modernizasyonunun kişi başına düşen telefon sayısı, enerji kullanımı, ticari hinterland gibi iktisat odağından bakıldığında **sınanabilir** ve **planlanabilir** bir dinamik olarak algılanması ve ,modernizasyon ile uygarlığın başka başka şeyler demek olduğunun bir kez daha altının çizilmesi gerekir.

Böyle bir ayırım yaptıktan sonra aynı projeksiyonun insan üzerine de kaydırılması gerekmektedir. "Şehirli" şehirde yaşayan insanın kültür ve moraline ilişkin potansiyellere işaret eden bir sözcüktür. "Kentli" sözcüğü ise günlük yaşantıda dolaylı ya da dolaysız şekilde kullanılan araç gereçte yoğunlaşan enerjinin ve emek-değerin kırsal kesimdekine oranla ne kadar büyük olduğuna ve sözkonusu yerleşmenin kent kritiği olan nüfus sayısından fazla olup olmadığına bakarak niteleyici derinliğini sınırlar. Bunun uzantısı olarak "kentlilik", nicel büyüklüklerin gözden geçirilmesiyle tanılanabilir bir çerçeve olarak karşımıza çıkar. Diğer yandan "şehirlilik", nicel büyüklüklerle olan yakın ilişkisinin ötesinde, demokratikleşme, bireyleşme, ve soyutlama gücünde olma türünden, ölçülemeyen ancak gözlenebilen unsurlara sahip plastik bir dokudur. İki kavram arasındaki ayırıma (pozitivist anlamda) ayakları yere basan bir örnek vermek gerçekten güçtür, yine de aşağıdaki satırlarda "soyutlama gücünde olmak"la ilgili ipuçlarının yakalanabileceğini düşünüyorum.

"Tarihsel süreç içinde ekonomik işbölümü düşünsel işbölümü ve uzmanlaşmanın ortaya çıkması, sanatın da kendi içinde bir uzmanlaşmaya işbölümüne yönelmesine neden olmuş; ilkellerde bir bütün olan şiir, dans ve müzik ayrışarak kendi içlerinde bağımsız gelişmelerini sürdürmüşlerdir. İnsan düşüncesi somuttan soyuta dönüştükçe, müzik de son somut bağları olan şiirden kurtularak soyut düşüncenin ta kendisi olan saf çalgı

(6) M.N. Danielson and R. Keleş, Urbanization and Income Distribution in Turkey, London, 1980, s. 271.

(7) Tuğrul Tanyol, Müziğin Toplumsal Temelleri, **Yazko Fel. Yaz.** 2. Kitap 1982, İstanbul, 1982, s. 58.

müziğine ulaşmıştır."(7)

Burada, insanları dinledikleri müzik türüne göre şehirli ya da kentli diye sınıflandırmanın ne kadar anlamlı olduğunu tartışmayacağız. Bu tartışmaya sırtını dönmekle beraber; beğenilerin sözlü objelerden –şiir–(pratik) düşünsel objelere –saf çalgı müziği–(kurgu) ve giderek daha üst düzeyde soyut odaklarda netleşmesi, soyutlama gücünün toplumsal bazda gelişmesinin bir göstergesidir.

Bunun önemi kentli işgücünü maseden ekonominin karşı karşıya olduğu insan potansiyelinin "şehirli" nitelikler kazanmasına gösterilen kıskançlıkta yatmaktadır. İşgücünün, pratik–kurgu–kuram halkalarını birbirine bağlayarak pragmatik tuzaklara düşmeyecek bir bilinç yetkinliğine kavuşması ve buna bağlı olarak toplumsal hayatın okunaklılık kazanması cari ittifakların arzuladığı bir durum değildir.

Çağdaş Şehir dergisinde Necdet Uğur çok önemli bir noktaya dikkat çekiyor. "Bir kente kimliğini veren o kentteki insanların yaşam biçimi(dir). İstanbul yalnız sokakları yapılarıyla değil insanlarıyla değişiyor. Kentte yeni insanlar var ve şimdiden çoğunluktalar. Onlar da kent gibi geçiş dönemi yaşıyorlar; yarı kentilikten tam kentliliğe doğru yol alıyorlar. Onlar aşama yaptıkça kent de yapar."(8)

Burada kente kimliğini veren insanların yaşam biçimlerine göz atmak gerekiyor. Nedir lahmacunla hamburger arasında bocalayan, punk–arabesk kreasyonlar arasına sıkıştırılmış yaşam biçiminin somut koşulları?

Kentli işsizlerin toplam işsizler içindeki payının giderek arttığı ve 1987'de % 80 düzeyine çıktığı gözlenmektedir. Bu oran, kent ekonomisi büyümesinin kentli işgücü genişlemesine yetişmedeki başarısızlığını göstermektedir. Diğer yandan TUSİAD'ın 1987 yılında yayınladığı bir raporda(9), özel büyük imalat sanayiinde Türkiye'de yaratılan katma değerin % 56.5'inin İstanbul'da yaratıldığı ve bu sanayide Türkiye çapında istihdam edilen her 1000 kişiden 565'inin İstanbul'da oturduğu anlaşılmaktadır. Kabul etmek gerek ki, bir kaç semt dışında İstanbul devasa bir kenarmahalle olma yolunda hızla ilerlemektedir. Görünen gerçek bu 565'in yapmakta olduğu aşamanın İstanbul'a Pera ruhunu geri getirmeyeceğidir. Çünkü işgücünün üretimden aldığı bu günkü payla, şehirli yaşam biçimine olanak verecek standartları yakalaması olanak dışıdır.

Daha sonra şehir/kent ayırımının önemi ile bağlamak üzere konuyu biraz daha iktisat alanındaki gelişmelere kaydıralım.

Türkiye'nin 1980'de geçirdiği siyasal ve ekonomik dönüşüm son çözümlemede bir gelirler politikasıdır. Yöneldiği amaç ise Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerini değiştirmektedir. Diğer bir deyişle, söz konusu dönüşüm dünya ticaretinde Türkiye'yi yeni yerine oturtabilmek için faktör fiyatlarının, dolayısıyla da emeğe ödenen ücretin piyasa dışındaki güçlerce belirlenmesi politikasıdır.

24 Ocak sonrası istatistik gelişmeleri ihmal edersek konumuz açısından önemli olan dönüşümler şunlar olmuştur. İlki, kırsal emeğin sendikal hakları önemli ölçülerde daraltılmıştır. Topluma, sendika ve baskı gruplarına potansiyel suç yuvaları gözüyle bakmak türünden bir optik bozukluk kazandırılmıştır.

(8) Necdet Uğur, Şehir Düşünceleri, **Çağdaş Şehir Dergisi,** İstanbul Haziran 1987, s. 15.

(9) İş Dünyasının Sorunları, TUSİAD, İstanbul 1987.

Bunun yanı sıra devletin ekonomideki yeri yeniden tanımlanmıştır. Modelin sunulduğu günden itibaren anlaşılması gerektiği gibi, devletin ekonomik hayattaki yeri kesimlerin bazısı için gelecekle ilgili beklentilerin güvencesi olurken, bazı kesimler için beklentilerin belirsizliğinin tek nedeni olmuştur.

Öte yandan ahlak yeniden tanımlanmış, daha doğrusu her yeni duruma yeni bir ahlak tanımı yapmak alışkanlığı kazanılmıştır. Ahlak alanındaki bu gelişme çok uzun bir geçmişten Anadolu toprağına miras olan "çilecilik"le biraraya gelince, kamuoyunun şaşırma duygusunu harekete geçirmek gerçekten güç bir iş haline gelmiştir.

Kültürel alanda, batılılaşma hareketi odak değiştirmiş, Türkiye Amerikalılaşmaya başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak toplumsallaşma da tüketim performansı ile özdeşleştirilmiş, bu da doğal olarak zihinlerde tağşişe yol açmıştır. Tüketim mallarının çok geniş bir kalite yelpazesine konu olması aynı zamanda malların geniş bir fiyat yelpazesinde de yer almasına olanak sağlamıştır. Bu durum, muteber kalitede olmasa da istediğini alabilen bir işgücünün doğmasına neden olmuştur. İnsanların biraraya gelişlerinde tüketim sepetlerinin birbirine yakınlığının artan bir önem kazandığı şehir atmosferinde, bireyin kendi çevresindeki havaya egemen olmasında bu olanak gözardı edilecek türden değildir.

Buraya kadar sayılanlar birarada ele alındığında işgücünün zihinsel atalet durumunu kavramak göreli olarak kolaylaşacaktır.

Türkiye 1950'den bu yana çok yüksek bir kentleşme oranına sahiptir. Bunun içine son sekiz yıldaki modernizasyon da katıldığında istatistik tablolarının şaşırtıcı büyüklüklere ulaştığı görülecektir. Bu şaşırtıcı olmasının yanında sevindiricidir de. Ancak aynı sevinci şehirleşme için duymak zevkinden yoksunuz. Ne yazık ki, kentte yaşayan işgücünün şehirlileşmesi ve ayırdetme yeteneğine kavuşması kendiliğinden bir süreçtir.

Kentleşme hızını gösteren sayısal sıçramalar, kentli işgücünün mantıksal/felsefi düşünüş ve kavrayışındaki gerilemelere koşut olarak gerçekleştirilmiştir. Toplum bu istatistiksel sıçramayı tercih etmemiş ancak söz konusu gelişmelerin uzantısı olan bu günkü toplumsal düş(ün)üş **seçilmiştir.**

Bir yerde durup yeniden sormak gerek, nedir kent?

Sizi Georges Duby yanıtlar.(10)

Kent yavaşlıklar içine gömülmüş kırın karşısında mücadeleye geniş ölçüde açık pazar, parasal dönüşümün düğüm noktası, çalışkan insanın doğal düzenin zorlamalarından kurtularak nesneleri serbestçe biçimlendirdiği geniş atölye değil midir? Hem girişimcilerin, hem de işçilerin, sermayenin ve emek-gücünün en faal biçimlerinin, yani ekonomik gelişme ile karışık bir ilerlemenin sürükleyici güçlerinin yoğunlaştıkları nokta değil midir? Bizatihi bu nedenlerle, özgürlük mücadelelerinin ayrıcalıklı alanı değil midir? Kuşkusuz.

(10) G. Duby, Kentsel Fransa Tarihi'nden Çev. M. A. Kılıçbay, **Çağdaş Şehir Dergisi,** sayı 6, İstanbul 1987, s. 64.

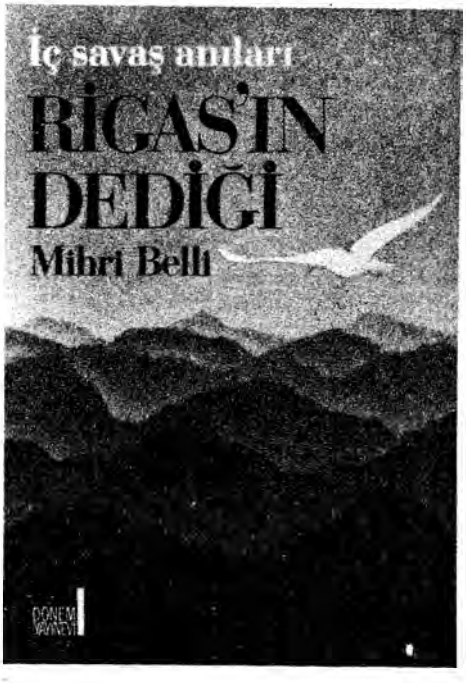
İç savaş anıları
RİGAS'IN DEDİĞİ
Mihri Belli
DÖNEM YAYINEVİ

soru ve yanıtları ile
SOVYETLER'DE
UZAY ÇALIŞMALARI

TARİHTE NESNELLİK SORUNU VE E.H. CARR

Abdullah KAYGI *

Kimi yapılıp edilenlerden sonra sık sık, "bu konuda en doğru yargıyı tarih verecektir" denir.

Bugünün insanları ya da tarihçileri, bugün yapılıp edilen konusunda en doğru yargıyı neden tarihe yani gelecceğe bırakırlar? Çünkü bugün bu alanda nesnel bir yargı vermenin, nesnel bir yargıda bulunmanın olanağının koşullarının da insanda bulunmadığı sanılır. İşte bu "en doğru yargıyı" tarihe bırakma işini salt politikacılar, siyasal eylemde bulunanlar değil, bizzat tarihçiler de yapıyorlar:

"Geçmişin yorumunun anahtarını ancak gelecek sağlayabilir: Ve ancak bu anlamdadır ki, tarihte nihaî bir nesnellikten söz edebilirz." Salt tarihçi değil, tarihin niteliği üzerinde de epeyce düşünmüş ve epeyce de yol kat etmiş olan E.H. Carr işte böyle diyor **"Tarih Nedir"** adlı kitabında (s. 163–164)(1). **"Söyleyeceğim şey şudur ki, 1920'lerin tarihçisi nesnel yargılamaya 1880'lerin tarihçisinden daha yakındır, bugünün tarihçisi 1920'lerinkinden daha yakındır; 2000 yılının tarihçisi ise belki daha yakın olacaktır. Bu, benim tarihte nesnelliğin burada ve şimdi varolan bazı yerleşik ve değişmez yargı ölçütlerine dayanmadığı ve dayanmayacağı, ancak, gelecekte yer alan ve tarihin akışı ilerledikçe kendini ortaya koyan bir ilerleme ölçütüne dayandığı ve dayanabileceği yolundaki tezimin doğruluğunu göstermektedir."** (s. 172–173).

Tarihsel varlık alanının oluşturucularının (ve bunlardan Carr'ın üzerinde durduğu tek

* Adullah Kaygı, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bölümünde araştırma görevlisi.

1) (Bu yazıda göndermeler, E.H. Carr'ın Misket Gizem Gürtürk tarafından yapılan çevirisinin sayfa numaralarına göre yapılacaktır) CARR, E.H., **Tarih Nedir** (Çev. Misket Gizem Gürtürk) Birikim Yayınları, İstanbul, 1980.

konu olan "olaylar ve olgular"ın) yorumlanmasının yani değerlendirilmesinin, doğru değerlendirilmesinin olanağının koşulları nedir ki, o koşullar şu anda yoktur, bugün yoktur, ya da daha azdır, ama gelecekte bulunacaklardır?

Tarihçiler, hem de tarih felsefesiyle uğraşan tarihçiler bile böyle dediğine göre, biz de buna bakıp olan bitenlerin yorumlanmasının, değerlendirilmesinin olanağının şimdi bulunmadığını, ancak gelecekte bulunabileceğini düşünüp, bu yüzden "tarihin hükmünü" gelecekte vermesini mi bekleyeceğiz?

E.H.Carr bu düşüncesinin dayanağı olarak şunu gösteriyor: **"Çünkü tarihte nesnellik, tarihin akışı ilerledikçe kendini ortaya koyan bir ilerleme ölçütüne dayanıyor."** (s. 173).

Nesnellik ve bunun ölçütü nasıl bir şeydir ki şu anda yoktur, bugün olup bitmiş olaylar için olan bu nesnellik ve onun ölçütü, ancak gelecekte (hem de ne vakit gerçekleşeceği, ne vakit ona ulaşacağımız bilinmeyen bir gelecekte) ortaya çıkacaktır?

Bugün olup bitmiş olaylar hakkında, bugün nesnel yargılara varmamızı engelleyen nedir? Bu sorulara verilmiş yanıtları ve verilebilecek yanıtları görebilmek için E.H.Carr'ın **"Tarih Nedir"** kitabını boydan boya bir daha gözden geçirmenin ve Carr'la birlikte bir daha düşünmenin yararlı olabileceği kanısındayım.

"Bir dağ, farklı görüş açılarından farklı biçimlerdeymiş gibi gözüküyor diye, bundan o dağın nesnel olarak hiçbir biçimi yoktur ya da biçimleri sınırsızdır sonucu çıkarılamaz." (s. 27) diyebilen E.H.Carr, öte yandan nasıl oluyor da tarihte (belirli bir olayla ilgili ya da kimi olaylarla ilgili [illegible]ştırmalarda değil, tarihte) nesnelliğin değişmez ölçütlere dayanmadığını, ölçütün ve layısıyla nesnelliğin kendisinin ancak gelecekte ortaya çıkabileceğini söyleyebiliyor?

Tarihte sanki yalnızca "olaylar ve olgular" varmış gibi, tarihsel varlık alanının oluşturucuları arasında tür bakımından farklılık yokmuş, sanki yalnızca olaylar ve olgular tarihi varmış, örneğin sanat tarihi, bilimler tarihi, felsefe tarihi ya da ahlâklar tarihi yokmuş veya olamazmış gibi, sanki tarih nedir sorusuna yanıt aranırken bakılacak yer yalnızca "olaylar ve olgular"mış ya da yalnızca bunları anlatan kitaplarmış gibi bir anlayış içinde görünen E.H.Carr, varolmuş olan(lar) ile olması olanaklı olan(lar) arasında da fark görmüyor gibi gözüküyor. Birey ile kişi arasında fark görmeyen E.H.Carr'ın, tarihçi (kavramı) ile belirli bir tarihçi ya da tek tek tarihçiler arasında da fark görmediği anlaşılıyor. Bu kitapta doğru ve çok önemli şeyler de söylemiş olan Carr'ın, kitap boyunca bir takım çelişik sonuçlara da varması, içinde farklı anlamları hatta kavramları barındıran terimleri, bu farklılıkları gözetmeden, bazen bir anlamıyla bazen öteki anlamıyla kullanmış olmasındandır sanıyoruz. Yazı boyunca bunu da göstermeye çalışacağım.

"Olgular yalnızca tarihçi onlara başvurunca konuşurlar; hangi olgulara, hangi sıra ya da bağlam içinde söz hakkı verileceğini kararlaştıran tarihçidir." (s. 17) diyen E.H.Carr ne yazık ki burada durmuyor; tarihçinin olgulara kendi belirlediği sıraya göre söz hakkı veren biri olmakla kalmayıp onların yaratıcısı da olduğunu söylüyor: **"Tarihçi zorunlu olarak seçmecidir. Tarihi olguların oluşturduğu, tarihçinin yorumundan bağımsız ve nesnel bir çekirdeğin varolduğuna inanmak, ahmakça fakat silinmesi çok güç bir yanılgıdır."** (s. 18). Görüldüğü gibi **"tarihçinin yorumundan bağımsız nesnel bir sert**

çekirdeğin varolmadığı" kanısındadır E.H.Carr. Bu doğru mudur?

Tarihçiler onları yazmadıkları sürece olguların tarihte olamayacağı kesindir elbette, ama hangi tarihte? Tarihçi onları anlatmadığı, yazmadığı sürece, olgular ya da başka şeyler **bilgi olarak tarihte (historia rerum gestarum)** bulunamazlar; ama bunun böyle olması, onların **varlık alanı olarak tarihte (res gestae)** de bulunmamış olmaları demek olabilir mi? Örneğin bir arkeolog bile demeyelim, bir çoban rastlantıyla bir yerde eski bir uygarlığın tabletlerini bulduğunda, tarihçi bile olmayan bu çoban mı yaratmış oluyor bu uygarlığı?

"Meselâ Hitit dilinin zamanımızda çözülmesi, bu dilin daha önce mevcut olmadığını göstermez; aksine o daha önce de mevcuttu; bilgimize açılmamıştı; yani biz onu bilmiyorduk."(2) diyenler şimdi tutarsız mı düşünüyorlar acaba? Şu bir gerçektir ki tarihçiler onun varlığını bilmiyorlar, ya da onu seçip yazmıyorlar, yorumlamıyorlar diye o uygarlığın varolmadığını söylemek, Berkeley'i yanlış anlayıp onun "dünyayı bazı insanların algılayarak yarattığını ve o hayır sever insanlar bu işten bir vazgeçerlerse, tanrı korusun dünyanın varlığının son bulacağını" söylediğini düşünenleri bile güldürür. Hani Berkeley'in o ünlü tümcesini konumuza uyarlarsak: "Tarihte varolmak, tarihçiler tarafından varlığı kavranıp sözü edilmek demektir" denebilir, ama **bilgi olarak tarihte,** tarih kitaplarında diye ayırmak kaydıyla. Yoksa, **varlık alanı olarak tarihte** varolanlar varlıklarını tarihçinin onları kavraması ya da yazmasına borçlu değiller. Kaldı ki: **"dünyanın hiçbir gücü, olupbiteni olup–bitmemiş, yapılan–edileni yapılmamış–edilmemiş, yaşanmış olanı yaşanmamış yapacak bir durumda değildir. Eğer insanın kendisi, olup–bitenlerin, yapılan–edilenlerin, yaşanmış olanların tayışıcısı olarak, onları olup bitmemiş, yapılıp–edilmemiş, yaşanmamış saysa, onları yadsısa bile, yine de onların zamanda aldıkları "yeri" değiştiremez."**(3)

Bir olgunun veya olayın tarihsel olup olmadığının belirlenmesi bir tarihçinin bu olay hakkında **"ileri sürdüğü tez ya da yorumun öbür tarihçilerce geçerli ve anlamlı olarak kabul edilip edilmemesine bağlı olacaktır."** (s. 18, 19) diyen E.H.Carr'la giriştiğimiz bu diyalogda, burada Carr'a şu kayıtlarla evet diyelim: Birincisi: Tarihsel derken burada ancak **bilgi olarak "tarihsel"** olmaktan söz edilebilir. Yani insanın gerçekleştirdiği en önemsiz olay bile, tarihçiler onu hiçbir zaman yazmaya değer bulmasalar da, artık varlığa gelmiş ve sonra geçmişe karışmıştır (ya da kimi "tarihsel" varlıklar gibi hâlâ daha varlığını sürdürmektedir). Bu bakımdan, bir kez varlığa gelmiş olanın tarihçiler onu bilmiyor diye varolmadığı ya da varolmuş olmadığı, bu anlamda tarihsel olmadığı söylenemez. İkinci önemli nokta: Tarihsel olmanın bir anlamı da: Söz konusu olayın insan türünün olanaklarının gerçekleşmesine yardım eden ya da buna zararlı olan bir olay olmasıdır. Dolayısıyla eğer bir olay şu ya da bu yöndeki başka olayların ortaya çıkmasına ya da insan türünün olanaklarının gerçekleştirilmesine yaramış veya buna engel olmuşsa, buna karşın tarihçiler bu olaydan söz etmemişse bile, bu olay tarih kitaplarında bulunmayışı anlamın la "tarihsel" olmayabilir,

2) MENGÜŞOĞLU Takiyettin., **Felsefeye Giriş,** s. 151, İkinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986.

3) MENGÜŞOĞLU Takiyettin., **İnsan Felsefesi,** s. 151–142, İkinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

ama varlık alanı olarak tarihteki yeri bakımından tarihseldir, önemlidir.

Şimdi böyle bir olayın, **bilgi olarak tarih** bakımından "tarihsel" görülmemesi ve tarih kitaplarına yazılmaması, olsa olsa tarihçilerin, insan türü için anlamlı olanı ya da zararlı olanı görememelerinden kaynaklanmış olabilir. Tarihçi yalnızca kendi moralitesine, ideolojisine, grubuna göre bir şeyi anlamlı, önemli görüyorsa, o şey, o alay insan türü için yalnızca o durumda anlamlıdır denemez. Bu açık bir şeydir sanıyorum.

Bazıları, bir olay veya olguyu, tarihçiler onu kendi grubu, kendi dünya görüşü, ideolojisi, moralitesi bakımından anlamlı görüyor diye önemli, anlamlı, değerli sanıyor. Bazıları da, insan türü için önemli, anlamlı, değerli olan bir şeyi kimi tarihçiler onu anlamlı görmüyor diye anlamlı değil sanıyor. Yani kimi tarihçiler anlamlarla, değerlerle, gruplarca anlamlı ya da değerli görülen şeyleri(4) sözgelimi değerlerle değer yargılarını(5) ayıramıyor, farklılıklarını göremiyor, tarihlerini de buna göre yazıyorlar. Bu bir gerçektir elbette. Ama bir grupça anlamlı, değerli görülen şey, kendisi insan türü için anlamlı, değerli değilse, bu grup tüm oylamalarda kazansa da, kendi görüşünü bütün tarihçilere, insanlara kabul ettirmiş dahi olsa anlamlı ya da değerli olmaz. Ve insan türü için anlamlı, değerli olan yapılıp edilmiş şeyler, tarihçiler gruplarının görüşüne uyarak onları kitaplarına almasalar, bütün oylamalarda da onlara karşıt yönde oy verseler bile onlar anlamlıdır, değerlidir (Bunun tersini savunanlara Berkeleyici denebilirdi, eğer Berkeley kendisi hakkında öne sürülenleri söylemek istiyor olsaydı.). Ve işte böyle anlamlı bir olay, insan olarak ve insan türü açısından değil de bir grup üyesi olarak, bir dünya görüşü veya moralite açısından bakan tarihçiler onu anlatmamakla, olsa olsa **bilgi olarak tarihte** bulunamayacaktır. Eğer bu olayla ilgili şu ya da bu şeklideki belgeler ya da kalıntılar tamamen yok edilmemişse, tarihçiler ondan söz etmese bile bu olay bilinme olanağını hâlâ koruyor demektir. Kaldı ki **"insan başarılarının tarihselliği kendine özgü bir varlık alanı oluşturur. Bu varlık alanı da, öteki varlık alanlarında olduğu gibi, bizim onu saptamamıza, bilip bilmememize bağlı değildir. Çünkü saptamak, bilmek bu alanın bilgisinin bir işidir; yani tamamiyle gnoseolojiktir. Fakat bir varlık alanının varlığı, onun bilinmesine bağlı değildir. Var olan ne ise odur, yani kendi başına varolandır."**(6) Hem öte yandan tarihsel varlık alanının, olaylar gibi olup biten türden, kalıcı olmayan türden değil de, kalıcı olan, hâlâ önümüzde duran oluşturucuları, örneğin, geçmişte varlığa gelen bilim teorileri, ya da kimi sanat yapıtları, felsefe yapıtları gibi kalıcı olan oluşturucuları da var, hâlâ önümüzde duruyor bunlar.

Ama felsefî bilgiyle bakılmadığı sürece bu farkı görmek tarihçiler bir yana felsefeciler için bile pek kolay görünmüyor. Bunu görmek için, yalnızca belirli şeyleri, (kendilerinin geçerli olduğu grubun ayakta kalmasına, varlığını sürdürmesine yarayacak olan şeyleri) anlamlı görmemizi isteyen moraliteler, ideolojiler, dünya görüşleri ile –anlam-

4) KUÇURADİ İoanna., **Etik,** (Anlamlar için özellikle bakınız) s. 57–58, 66, 68, 185–192, (Anlamlı kılınmış şeyler için) s. 59, 66–67. **Etik,** Meteksan Ltd. Şti. Yayını, Ankara, 1988.

5) KUÇURADİ İoanna., **İnsan ve Değerleri,** (Değer yargıları için özellikle bakınız) s. 14, 42, (Değerler için) s. 54–63, Yankı Yayınları, İstanbul, 1971. Ayrıca, **Etik,** s. 53–55 ve s. 167–192.

6) MENGÜŞOĞLU Takiyettin., **İnsan Felsefesi,** s. 143.

ların, değerlerin ayrı şeyler olduğunu söyleyen, anlamlara, değerlere ilişkin bilgi veren–felsefeyi de ayrı görmek, onların ayrı apayrı şeyler olduğunu görmek, bilmek gerek. E.H.Carr bu farklılığı görmediğinden, ya da bunu görenler, bilenler gibi hareket etmediğinden, insanların, olan bitene her zaman dünya görüşleriyle bakmak zorunda olduğunu düşündüğünden, felsefî bilgiyle de bakılabileceğinin farkında olmadığından olsa gerek bakınız tarihsel geçmiş için ne diyor: **"Tablomuz rastlantıyla olmaktan çok, bilerek ya da bilmeyerek belirli bir dünya görüşüne sahip ve bu görüşünü destekleyen olguların saklanılmaya değer olduğu düşüncesindeki kişilerce bizim için önceden seçilmiş ve belirlenmiştir."** (s. 20).

Kitabın bu sayfalarını okumuş ya da okuyacak olanlar bunların yalnızca Ortaçağ (tarihi) için söylendiğini belirteceklerdir. Ama Carr daha sonraki çağlar için de bugün için de başka bir olanak olduğunu, olana bitene dünya görüşleri, moraliteler vb. açısından bakmanın dışında bir olanak olduğunu, olana bitene bağımsız gözle ve felsefî bilgiyle bakmanın da olanaklı olduğunu kabul eder görünmemektedir ne yazık ki.

Biraz daha aşağıda aynı tarihsel olguyu başka ve daha net bir şekilde bir daha vurguluyor Carr: **"Hiçbir belge bize belgeyi yazanın kendisinin ne düşündüğünden –neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiği ya da olabileceğini düşündüğünden, yahut belki yalnızca başkalarının onun neyi düşündüğünü sanmalarını istediğinden ya da hatta kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez. Bunların hiçbiri tarihçi onlar üzerinde çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz"** (s. 23). Son cümlede "anlam taşımak"tan ne anlaşıldığı belirlenmedikçe anlam ve anlamlılık konusunda katılınamayacak yanlar olmakla birlikte Carr'ın burada öteki söylediklerine aynen katılıyoruz: Yalnız bir noktayı bir daha vurguladıktan, belgelerle belgelerin hakkında olduğu şeylerin ayrı düzeylerde, ayrı varlık yapılarında şeyler olduklarını vurguladıktan sonra! Ne var ki belgeler bakımından Carr'ın işaret ettiği pürüz yaratan, problem yaratan bu durum gene Carr'a göre tarihçiler bakımından da söz konusu değil mi acaba? Carr'ı dikkatle izlersek, aşağıya aktardığımız alıntılarla bu sorunun kesinlikle yanıtlandığını ve bu yanıta göre tarihçinin durumu ile belge yazarının durumunun ne yazık ki aynı olduğunu göreceğiz: **"Çağdaş tarihçinin iki görevi birden var: Az sayıdaki anlamlı olguları bularak onları tarihin olgularına dönüştürmek ve pek çok olguları tarihi değildir diye bir kenara bırakmak"**(s. 21). "Anlamlı olgular" hangileridir ama? Tarihçi bunu neye göre belirleyecektir? **"Genellikle tarihçi istediği türden olguları elde edecektir."** diyen E.H.Carr, şu soruyu tekrar tekrar akla getiriyor: Tarihçinin şu olguyu değil de bunu istemesi neye göre olacaktır, anlamlı olguyu neye göre seçecek, neye göre seçmek isteyecektir? Hangi olguyu anlamlı bulacaktır? Çünkü kendisinin de söylediği gibi, belge yazarı için göz önüne alınması gereken tehlike, tarihçi için de var: **"Biz geçmişi ancak günümüz açısından inceleyebilir, geçmiş anlayışımızı bugünün gözleriyle oluşturabiliriz. Tarihçi çağının insanıdır ve çağına insan varoluşunun koşulları ile bağlıdır."**(s. 34). **"Tarihçiler nereye kadar tek tek bireylerdir, nereye kadar kendi toplum ve dönemlerinin ürünüdürler?"** (s. 48 ve 58). **"Tarihçi tarihin bir parçasıdır."** (s. 49). **"Akışın içinde olan yalnızca olaylar değildir, tarihçinin kendisi de**

akışın içindedir." (s. 57).

E.H.Carr'ın işte bu söylediklerine evet dersek, o zaman tarihçi ile belge yazarının aynı durumda olduğunu kabul etmiş oluruz: Yani bu, tarihçilerin de belge yazarı gibi **"tablomuzu oluşturan belirli bir dünya görüşüne sahip ve bu görüşünü destekleyen olguların saklanılmaya değer olduğu düşüncesindeki kişiler"**den (s. 20) olduklarının düşünülmesi demek olur ki bunu çıkarım yoluyla söylememize gerek yok bile, çünkü Carr'ın kendi ifadeleri olan şu alıntılar bunu açıkça dile getiriyor: **"Burada amacım, yalnızca iki önemli gerçeği göstermektir: Birincisi, tarihçinin kendisinin konuya yaklaşımındaki hareket noktasını kavramadıkça, onun çalışmasını tam olarak anlayamaz ya da değerini veremeyiz, ikincisi, hareket noktasının kendisi toplumsal ve tarihi bir temelden kaynak alır."** (s. 54). (Oysa bu söylenenlerin hepsi daha önce aynen belge yazarı için söylenmişti.) **"Tarihçi, tarih yazmaya başlamadan önce tarihin ürünüdür."** (s. 54). **"Tarihçiyi incelemeden önce de, onun tarihî ve toplumsal çevresini inceleyiniz. Tarihçi bir birey olarak aynı zamanda hem tarihin hem de toplumun ürünüdür."** (s. 60).

Şimdi bütün bunlarla yetinilmezse eğer, Carr'ın söyledikleriyle ilgili saptamamızın doğruluğunu en son şu alıntıyla göstereceğiz: **"Tarihçilerin düşünceleri de öteki insanlarınki gibi zaman ve yer ortamıyla kalıplanmıştır."** (s. 59). İşte bu son alıntıyla görülmüş olması gerektiği gibi **"tablomuz rastlantıyla olmaktan çok, bilerek ya da bilmeyerek belirli bir dünya görüşüne sahip ve bu görüşünü destekleyen olguların saklanılmaya değer olduğu düşüncesindeki kişilerce bizim için önceden seçilmiş ve belirlenmiştir"** (s. 20) tezi yalnızca Ortaçağ (tarihi) tablomuz için değil her türlü tarihsel tablo için düşünülüyor ve nesnel olmama bakımından tarihçinin durumu ile belge yazarının durumu koşutluk gösteriyor. Tarihçiler de tarihin bir parçası olunca, yani **"akış içinde"** ve dolayısıyla hep değişim içinde iseler, düşünceleri de (tıpkı belge yazarı gibi) zaman ve yer ortamıyla kalıplanmış ise ve tarihçilerin bunun dışında bir olanakları yok ise, belge yazarının yaptığı işle tarihçinin yaptığı iş arasında ne fark olabilecektir?

Tarihçinin tarihin ürünü, ya da içinde yetiştiği topumun ürünü olması demek, tarihçinin kafaca, ruhça, kişilikçe içinde yetiştiği ve tarihin ürünü olan bir topluluk tarafından, bu topluluktaki şu ya da bu dünya görüşünce olan kişiler tarafından ve bu dünya görüşü doğrultusunda kalıplanmış olması demek oluyor E.H.Carr'a göre. Evet kimi tarihçilerin bu şekilde belirlendikleri, bu kalıpları aşamadıkları tarihsel bir gerçektir, ama kimilerinin böyle olması hiçbir tarihçinin, hiçbir insanın bu kalıpları aşma olanağının olmadığı sonucuna, vargısına varmamıza dayanak olabilir mi? Eğer böyle kabul edilecekse, tarihçinin belge yazarıyla aynı durumda olduğu da kabul edileceğine göre, tarih yazmanın bir anlamı var mı, ya da tarih yazmak yalnızca belge yazarlarının dağınık bıraktıkları begeleri toparlamaktan mı ibaret? Ya da hakiki anlamda tarih yazmak için nesnelliğin ve onun ölçütlerinin ortaya çıkacağı geleceği mi bekleyeceğiz? İyi ama gelecekteki tarihçiler de böyle kalıplanmış olmayacaklar mı?

Kimi tarihçilerin, kimi insanların bu şekilde belirlendikleri, kalıplandıkları doğrudur, ama, bu insanın kalıplanmaları aşma olanağı yoktur, insanda bu olanak yoktur demek olamaz asla. Buna katılamayız.

Başka felsefe disiplinlerine, örneğin İnsan Felsefesine geçerek, insanda bu olanağın olduğunu, İnsan Felsefesiyle göstermek yerine, burada kalıp bir karşılaştırma yaparak anlatacağım düşündüğümü: Eğer tarihçide, insanda, içinde yetiştiği koşulları, onların verdiği kalıplanmışlığı aşma olanağı yoksa, nasıl oluyor da, fizikçiler, kimyacılar, matematikçiler vb. alanlardaki bilim adamları, böyle bilgiler üretenler, bu tür koşullanmalar olmadan, bu tür koşullara göre değişmeyen, koşullarca kalıplanmış olmayan ve koşullar değişince bilgisel değeri de değişmeyen bilgiler üretebiliyorlar, bunlar nasıl oluyor da **nesnel** bilgi üretebiliyorlar? Yani, fizikçilerin, doğa bilimcilerinin, matematikçilerin vb. içinde bulundukları toplumsal koşullara **göre** yasalar bulduklarını ve bir başka toplumda yetişmiş olsalardı **aynı konuda** bulacakları yasaların ya da üretececkleri doğru bilgilerin başka türlü olacağını, ya da matematikçilerin yetiştikleri toplumlara göre iki çarpı ikinin gerçekten iki buçuk ya da beş edebileceğini düşünemeyeceğimize göre tarihçinin bunun tersi durumda olduğunu nasıl düşünebiliyoruz? Doğa bilimlerinde yasa bulunacak ya da araştırma yapılacak konunun **seçilmesi** ile, insan bilimlerinde, örneğin tarihte araştırılacak dönemin, konunun, olayın **seçilmesi** arasında koşutluk görülebilir elbette. Ama nasıl oluyor da araştırılacak konu veya alan belirlendikten sonra, doğa bilimlerinde ortaya konan doğru bilgiler, nesnel olabiliyor da, tarihte nesnellik olamıyor, tarihte nesnellik hep geleceğe kalıyor? E.H. Carr bunu nasıl düşünebiliyor, ya da o bunu söyleyince kimi insanlara bu, nasıl oluyor da inanılabilir gelebiliyor? Bunun sorulmasının bile gereksiz olduğu söylenecektir bana biliyorum: Tarihçi insan bilimleri alanında çalışıyor, doğa bilimleri ile insan bilimleri ayrı, çok farklı şeylerdir denecektir. Sonul olarak aralarında benzerlikler de bulmasına karşın, bu farklılığı E.H. Carr da dile getiriyor.

Bu durumda ana sorunun yanıtını arama yönünde yürüyebilmek için biraz daha yan sorularla uğraşmamız gerekecek: Carr'ın da dile getirdiği bu farklılığa, insan bilimleriyle doğa bilimlerinin farklılığına bakalım o zaman hemen.

E.H. Carr toplum bilimleriyle "fizik bilimleri"ni karşılaştırıp onlar arasındaki farklılıkları gözden geçirirken, saptadığı dördüncü farklılık noktasında, **"tarih bilimi de içinde olmak üzere", "toplum bilimlerinde özneyle nesnenin aynı bölüme ait olduğunu ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini"** (s. 93) ve insanın **"bir başka türün bağımsız gözlemleyicilerince değil, öteki insanlarca gözlemlenmesinin söz konusu olduğunu"** (s. 93) bu yüzden de **"tarihçinin görüş açısının, yaptığı bütün gözlemlere mutlaka girdiğini: Tarihin bütünüyle göreliliğin içinde olduğunu"** (s. 93) **"gözlemleme sürecinin gözlemlenmekte olanı etkilediğini ve şekillendirdiğini"** (s. 94) söylemektedir. bunların sonucu olarak **tarihte öngörünün olamayacağını** (s. 91–92) söyleyen Carr'a göre, tarihçi gerçi **"özgül öngörüler olmamakla birlikte gelecekteki eylemler için hem geçerli hem de yararlı genel yol gösterici kuralları verir. Fakat, özgül olayları önceden kestiremez."** (s. 92) **"Analiz ve öngörmeye konu edinilen, insan davranışları, istenmeyen sonuçların öngörümlenmesiyle, önceden uyarılabilir ve bununla bu eylemlerin değişmesine neden olunabilir: böylece öngörü, ne kadar doğru analizlere dayansa da kendi kendinin boşa çıkmasına yol açabilir. Tarihi bilince sahip kişiler arasında tarihin kendini ender olarak yine-**

lemesinin bir nedeni oyuncuların ikinci gösteride birincinin bitişini bilmeleridir; eylemleri bu bilgiden etkilenmiştir." (s. 94). E.H. Carr'a göre etkileşim bu şekilde: Öngörünün öngörülenin gerçekleşmesine engel olması şeklinde olabileceği gibi, otorite olan bir iktisatçı, deflasyon ya da enflasyon olacağını söylediğinde, öngördüğünce (?) yukardakinin tersi şeklinde de olur, yani **"öngörünün kendisi öngörülen olgunun meydana gelmesine katkıda bulunabilir."** (s. 94).

İşte bu bölümde buraya kadar söylenenlerden anlaşılabileceği, görülebileceği gibi "etkileşim" bu, yani insan bilimleri alanında, araştıran (özne) ile nesnesi arasında yukarda söylenenlerin olması demektir. Bu da tarihin ve toplum bilimlerinin ayırt edici özelliğidir: **"Gözlemleyen ile gözlemlenen, toplumbilimci ile verileri, tarihçi ile olguları arasındaki etkileşme süreklidir ve sürekli olarak değişir, işte bu, tarih ve toplum bilimlerinin ayırd edici özelliği gibi görünmektedir."** (s. 95).

Bu bölümde söylenenleri yeniden özetlersek: Özne ile nesne, gözlemleyen ile gözlemlenen, doğa bilimlerinde olduğu gibi farklı türlerden değil, aynı türdendirler; böylece de aralarında bir karşılıklı etkileşim vardır, bu yüzden de bu alanda öndeyide, öngörüde bulunulamıyor. İşte bu temeldeki **etkileşim** nedeniyledir bu alanın **"bütünüyle göreliliğin içinde"** (s. 93) olması.

Bu yaptığımız alıntılardan da anlaşılıyor ki E.H. Carr, tarihin nesnel bilgiler veren bir bilim olması için, öndeyide bulunması gerektiğine inanıyor. **"Tarih bir bilim değildir denmesi canımı fazla sıkmıyor."** (s. 75) diyen E.H. Carr, bazen bu kavramın özelliğinin farkındaymış gibi görünmesine karşın, hâlâ daha "Science" kavramıyla düşünüyor ve nesnel bilgiler veren bir bilim olabilmek için öndeyide bulunmak gerektiğine, öndeyide bulunabilmenin, nesnel bilim olmanın koşullarından olduğuna inanıyor gibi görünüyor. Anlaşılan E.H. Carr'a göre Tarih, "Science" olmadan bilim olmanın bedelini, nesnelliğini geleceğe bırakmakla ödeyecek.

E.H. Carr'a göre bütün bunların, yani insan bilimlerindeki özne nesne etkileşiminin farkına varılmaması da eski bilgi teorilerinin (son elli yıldan önceki bilgi teorilerinin) özne ile nesneyi kesin olarak ayrı görmeleri, olana bitene özne ile nesneyi katı olarak ayrı gören bir bilgi teorisiyle bakmaları yüzünden imiş. (s. 97). Bunun da gerçekten bütün bilgi teorileri için söylenip söylenemeyeceğinin bir daha düşünülmesi gerektiği kanısında olduğumu söyleyip bunu burada bırakıyorum.

Demek ki insan bilimleri alanında nesnelliğin bulunmayışının bir nedeni bu alanda öndeyide bulunmanın olanaksızlığıdır, E.H. Carr'a göre.

Bu alanın, E.H. Carr'a göre nesnel olamayışının başka bir nedeni de yorumlamayla ilgilidir: **"Tarihi olgular bir ölçüde yorumu gerektirirler; tarihi yorumlarsa her zaman ahlâk yargılarıdır –isterseniz daha tarafsız görünen bir terimle söyleyeyim, değer yargılarını işin içine katarlar."** (s. 105). Ve E.H. Carr'a göre, "iyi ve kötü" gibi soyut kavramlar (ki değer yargılarının bunlarla kurulduğu bilinir) **"tarih incelemelerinde, fizikte matematiğin oynadığı rolü"** oynuyorlar (s. 108–109). Ancak bunların (iyi ve kötünün) tarihte olan bitenlerin **"ahlâkî yargılanmasında"** nihâî ölçüt, değişmez ölçüt olarak kullanılması da olanaksızdır Carr'a göre, çünkü **"bu soyut ahlâkî kavramların içeriklendirilmesi zamandan zamana, yerden yere değişir."** (s. 109). ölçüt olarak kullanılacak bu soyut

ahlâkî kavramlara verilecek içerik değişiyor, çünkü: Herkes hep **"kendi tarihi koşullarına ve emellerine özgü içerikleri ölçüt olarak görüyor."** (s. 110) **"İşaret etmek istediğim tek şey tarihi eylemlerin yargılanabileceği soyut ve tarih üstü bir ölçüt kurmanın imkânsızlığıdır."** (s. 110) diyen E.H. Carr'a gören zaten: **"böyle bir ölçüt kurma girişimi tarihe aykırıdır ve tarihin özünün ta kendisiyle çelişir."** (s. 110). Çünkü: **"bu, sözde soyut ve tarih-dışı değerleri inceleyince, bunların da gerçekte tarihten temellendiklerini görürüz. Beli bir zaman ya da yerde belirli bir değerin ya da ülkünün ortaya çıkışı, o yer ve zamanın tarihî koşullarıyla açıklanabilir."** (s. 111).

Görüldüğü gibi E.H. Carr burada gene tek bir terimi, **değerler** terimini aralarındaki farkı hesaba katmadan, iki kavram yerine, hem değerler hem değer yargıları yerine kullanıyor. Böylece değer yargıları veya üküler için söylenebilecek şeyleri değerler için de söyleyebiliyor: **"Her grubun tarihten kaynaklanan kendi değerleri vardır."** (s. 111) derken örneğin, kast edilen, **değerler** olamaz gerçekte. Çünkü her grubun tarihten kaynaklanan ve başka gruplarda, başka insanlarda bulunmayabilecek olan kendi değer yargıları vardır gerçekten ve bu değişken, tarihsel değer yargıları, tarihçi için nesnel ölçüt olamaz elbette. Ama bir de değerler vardır, gerçekleştirilişleri ve değerlendirilişleri gruplara göre değişse de birer insansal olanak ve bu olanaklarla bağlantılı birer ide olarak varlıkları her insanda aynı olan insansal değerler. İşte tarihçi de öteki toplumbilimciler ya da felsefeciler gibi değer yargılarının değerlerden farklı şeyler olduklarını görmediği sürece, bu yüzden değer yargılarının yerden yere, gruptan gruba değiştiklerini görünce, değerlerin de böyle olacağını düşünecek, bu sefer de salt bu yüzden, yorumlama yapmak için ölçüt bulamayacaktır, E.H. Carr gibi.

Sonu kapalı olan, hep başa dönen aynı yol boyunca yürümeye, düşünmeye devam eden E.H. Carr **"Toplumdan ayrılmış, tarihten ayrılmış ölçüt ya da değer, soyut birey kadar hayalcidir. Ciddi tarihçi, kendi değerlerinin tarihin dışında bir nesnelliği olduğunu öne sürmeyerek, bütün değerlerin tarihi olarak koşullandırılmışlıklarını kabul eden tarihçidir. İnançlarımız ve bağlı olduğumuz değer ölçütleri tarihin parçalarıdır."** (s. 111) diyor.

İnsanların çoğunun ve kimi tarihçilerin de tarihsel koşullandırılmışlıklara, koşullara bağlı olarak kurulan değer yargılarına yani moralitelere göre yapıp ettikleri doğrudur, ama bazen de bu koşullandırılmışlıklara göre değil, hatta onlara aykırı eylemde bulunan insanlar görüyoruz. Hatta salt böyle insanlar görmekle kalmıyoruz, bazen değer yargıları farklı da olsa insanlar birbirlerinden dürüstlük bekliyor, hatta yapabiliyor, ya da birbirlerine saygı duyuyor, ya da birbirlerine şu ya da bu gruptan oluşlarına göre değil salt insan olarak yöneliyorlar, yapıp ediyorlar, kendi gruplarının değer yargıları buna izin vermese ya da tam tersini buyursa da. İşte yapıp ettiklerinin, eylemlerinin belirleyicileri, çıkarları ya da değer yargıları olmadığında böyle insanlar değerlere göre eyliyorlar, eylemlerinin belirleyicisi değerler oluyor; ki E.H. Carr'ın değer yargıları hakkında doğru olan ama onun değerlere yüklemeye giriştiği nitelemelerin hiçbiri yüklenemez değerlere. Tarihte değer yargılarının tersine giderek de olsa, değerleri koruyan, korumayı amaçlayan, değerleri gerçekleştiren birçok gerçekleştirilmiş şey de vardır. Elbette ki tarihteki bu yapılıp edilenler tarihidir, hatta tarihin oluşurucularındandır, dolayısıyla bunlar koşullara bağlıdır

da. Yani yorumlama yapılırken bunlar da ölçüt alınamaz. Ama tabiki zaten ölçüt alınacak şey –bu tür yapılıp edilenlerde, ötekilerden ayırma işi yapılırken, seçilirken ölçüt alınacak şeyler– değerlerdir ve değerlerin (değerlerin gerçekleştirilişlerinin değil, değerlerin) değişip değişmemelerinin söz konusu olmadığını da onları görebilecek söz konusu olmadığını da onları görebilecek gözü olanlar bilir: **"Daha önce de işaret edildiği gibi, daima ve her yerde değişen, kıymetler değil, davranış–tarzları, gelenekler, münasebet–şekilleridir. Çünkü kıymetler var olan şeylerdir; ve kendileri hakkında ortaya atılan yanlış veya doğru görüşlere karşı tamamiyle kayıtsızdırlar."**(7)

Tarihsel oluş içinde ortaya çıkan, varlık alanı olarak tarihin oluşturucularının içinde olan değerler yargılarının, **"tarihin dışında bir nesnelliklerinin olmadığına"** yani değişken oluşlarına bakılarak, tarihte nesnel ölçütün olamayacağı söylenemez. Ama Carr ya da değerlerin bilgisiyle bakmayan, onların ne tür, nasıl şeyler olduklarını bilmeyen başkaları, ya değer yargılarına, ya da biraz daha şanslı bir durum olursa (değerlere değil se de) değerlerin belirleyici oldukları hareketlere, eylemlere, olaylara, yani değerlere göre yapılıp edilenlere bakarak düşünecekleri, konuşacakları için, yapılıp edilenlerin değerlerce olabileceği kadar, tarihsel koşullarca da belirlenebilişlerine, daha doğrusu tarihsel koşulların bunlara neden oluşlarına bakarak konuşacakları için, değerlerin kendilerinin de tarihsel olarak koşulandırılmışlıklarından, yani tarihsel koşullara göre değişim içinde, oluş ve yokoluş içinde olduklarından söz edeceklerdir. Hatta **"değerlerin tarihin dışında bir nesnelliği olmadığından"** (s. 111) ve **"soyut ve tarih üstü bir ölçüt kurmanın imkansızlığından, böyle bir ölçüt kurma girişiminin tarihe aykırılığından, tarihin özüyle çeliştiğinden"** (s. 110) söz edeceklerdir. Sanki tek tek kişilerin ya da grupların hem de kendi koşullarına göre, apayrı etik değerleri, başkalarında bulunmayan apayrı insan olanakları olması söz konusuymuş gibi. Örneğin etik kişi değerlerinden olan özgür, bağımsız düşünebilme olanağını, ya da bağlantı kurabilme olanağını ya da etik ilişki değerlerinden olan dürüstlüğü ya da minnet duymayı vb. sanki tarihçilerin ya da başkalarının, insanda zaten mevcut olan bu olanakları gerçekleştirip gerçekleştirememeleri değil de, kendi dünya görüşlerine göre, kafalarına göre ve insan yapısıyla ilgisi olmayan değerler icat etmeleri, kurmaları söz konusuymuş gibi.

Değer yargıları gibi değerlerin de gruptan, gruba, yerden yere değiştiğini, örneğin değerlerden, etik değerlerden birini, söz gelişi dürüstlüğü alırsak, dürüstlüğün öznel ve göreli (subjektiv ve relativ) olduğunu öne sürer aydınlar. Böyleleri, bir takım el kitaplarından edindikleri böyle yaygın yanlış kanıları savunur dururlar. "Halbuki günlük hayatta her aydının, kendisine inandığı dostları, güvendiği insanlar vardır; dürüst olarak bildiği kimseler vardır; o da dürüst insanlara inanır, onlara güvenir, hilekâr insanlardan sakınır; onlara hiçbir zaman güvenmez"(8). Oysa dürüstlük veya öteki değerler öznel ve göreli ise, böyleleri ne hakla bazılarını dürüst olmamakla suçlayabilir, ya da nasıl olur da bazılarına güvenebilir?

Oysa gerçekte ne kadar çok sayıda insan dürüst diye düşünse de salt onu öyle

7) MENGÜŞOĞLU Takiyettin., **Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar**, s. 44, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1965.

8) A.g.e., s. 28–29.

düşünmekle (eğer Berkeley'i yanlış anlayıp kendimizi Berkeleyci olarak kabul etmiyor, ona Berkeleycilikle bakmıyorsak) gerçekte dürüst olmayanı, salt onu dürüst diye düşünmekle, öyle bilmekle onu değiştiremeyiz, değiştiremeyeceğimizi biliriz, onu dürüst yapmış olmayız, olamayacağımızı da biliriz. Dürüst olan birini de dürüst değil diye düşünmekle değiştirmiş olmayız, olsa olsa onun hakkına kendimizi yanıltmış oluruz.

Sık söylenen bir şeydir: Ama efendim herkes öyle düşünüyor, herkes! Oysa herkes olmak, çoğunluk olmak, hatta evrensel olmak yanlış bilgiyi doğru yapmaz.

Yine sık söylenir: Ama efendim, vay efendim, değerleri, ideleri değişmez diyenler, idealistlerdir, işte egemen sınıfın çıkarları vb, vb, vb... Oysa asıl "idealisler", insanların çoğunluğu bir şeyin şöyle ya da böyle olduğunu düşünüyor diye, sanıyor diye, o şeyin de gerçekten şöyle ya da böyle olacağını sananlar, sözüm ona düşünüp yayınlayanlardır. Değil insanların çoğunluğunun(?), bu iddiaları dile getiren sözde aydınların bile gerçekten böyle düşündüklerini (düşündüklerini sandıklarının ne demek olduğu onlara gösterilince bunu kabul edeceklerini) sanmıyorum. Çünkü aynı insan yetileri var onlarda da. Ama insanlar düşündüklerinin, düşünüp dile getirdiklerinin ne demek olduğunu fark etmedikleri sürece böyle alışılmış ifadeleri tekrarlayabiliyor, tartışılabiliyor, hatta yorumlayabiliyor!!!

"Bir zamanlar şunlar, şunlar doğru biliniyordu, sonra onların doğru olmadığı anlaşıldı, belki şimdi bildiklerimiz de yarın yanlış olacaktır." diyebilenler bile olabiliyor ve bunlardan bazıları Herakleitos'a dayanıyor sözüm ona. Oysa bir şeyin bilinip bilinmemesi ile varolup olmaması çok ayrı şeylerdir. Belirli anlamdaki gönüllü idealistlerin bu karıştırmayı yapmalarına diyeceğim yok elbette. Ama idealist olmamak için onca uğraşıp da sonunda doğruluğu, oylamaya katılanların kelle hesabına göre bulanlara da bir şey demeyelim mi?

Yanılgılardan kurtulmak için değerlerle ilgili olarak da yukarda sözü edilen aynı perspektif farkını görmek zorundayız. Ve elbetteki değerlerin varlıksal yapıları, varlık tarzları ile, söz gelimi, dünyanın, gezegenlerin vb. varlık tarzları farklıdır. Zaten bütün sorun da buradan kaynaklanıyor. İnsan türü olmasaydı da dünyanın, gezegenlerin vb. varolacağını kabul etmek zorunadır her akıl sahibi insan. Ama değerler öyle değildirler. Değerler insan türü ile ortaya çıkan, insanlara birlikte varolan olanaklar ve kavramlardır. Öyledirler de neden insan türüne üye olan herkes onlara göre yapıp etmez, eylemez? Çünkü insan özgürdür. Kant'ın adlandırmasıyla söylersek, hem negatif, hem de pozitif özgürlüğü vardır insanın. Yani insan bu değerleri gerçekleştirmek zorunluluğunda (doğa zorunluluğu anlamında zorunluluğunda) olsaydı, zorunlu olduğu için onlara göre yapıp etseydi ne önemi olabilirdi insanın, ne farkı kalırdı insanın makinadan? Gene insan değerlerinden biri olan özgürlük nasıl varolabilirdi o zaman?

Bilgesel bakımdan birer kavram da olan değerler, varlıksal bakımdan salt kavramlar değil, birer olanak, insan olanaklarıdırlar ve bu olanakları ne yazık ki herkes gerçekleştirmiyor. Ama düşünebilen en kötü, en çok değer çiğnemiş kişiler bile, isteselerdi dürüst, cesur, çıkarlarına bağlı olmadan yani özgür hareket edebileceklerini bilirler. Zaten insanda bu olanakların varolduğu görüldüğü içindir insanların birbirlerini ya da kendi kendilerini sorumlu tutmaları ya da saygı duymaları.

İnsanda doğru değerlendirme olanağı, görebilenlerin kabul edeceği şekilde, kalıcı olabilecek şekilde yorumlama olanağı olmadığından değil de, değerlendirme yapacak kişinin

dışındaki koşulların eksikliğinden, örneğin bilgi eksikliği yüzünden şu ya da bu tek olay nesnel değerlendirilmesi yapılmadan kalabilir, kalıyor da.(9) Ama böyle tek tek kimi olaylar için olan bu durum, tarihe ve tarihçiye atfedilemez. Eğer bilgi, belge eksikliği yoksa, insanlar oylamalarda birbirlerine muhalif oy veriyor diye, o konuda insanın, insan türünün doğru değerlendirme, nesnel (yani nesnesine, hakkında olduğu nesneye uygun) yorumlama olanağı yoktur denemez. Olsa olsa, oradaki kişilerin, bu insan olanağını gerçekleştiremedikleri söylenebilir, eğer gerçekleştiren yoksa. (Ama bir kişi bunu gerçekleştirmişse, bu gerçekleşmiş olan da, ötekilerin muhalefetiyle yok olmaz, değişmez. Ötekileri bunu değerlendirememekle, bunun farkına varmamakla buna değil kendilerine zarar verirler.) Ayrıca o konudaki en doğru yargıyı tarihe, geleceğe bırakmakla, gelecekte birilerinin –eğer gene aynı zihniyetle gene değer yargılarıyla bakacaklarsa– daha nesnel bilgi elde edecekleri de güvenceye alınamaz. Kısacası, olup bitenler hakkında yeterli bilgi varsa, olan biten doğru yorumlanabilir. Ama yorumlamayı yapacak olan şu ya da bu grubun değer yargılarıyla değil, olana bitene bağımsız gözle ve değer bilgisiyle bakıyorsa.

Bu felsefî bilgi ve formasyon olmadığı sürece **"tarihte yorum her zaman değer yargılarına bağlıdır"** (s. 141) denecektir. Yorum **her zaman** değer yargılarına bağlı olunca ve değer yargıları hep değişken olunca, yorumlar da değişken olacaktır, nesnellik olmayacaktır yani. Anlamlılığın ölçütü olarak değerlerin, insanın salt insan türüne özgü olanaklarının [–insanların hayvanların yapabileceği şeyleri de yapma olanağı var–] gerçekleştirilmiş olup olmadığını almak gerekirken, değerlere ilişkin felsefî bilgi olmadığında, **"tarihi bakımdan anlamlılığın ölçütü ise, bunları kendi kalıcı açıklama ve yorumlama kalıbına uydurma yeteneğine dayanır."** denecektir (s. 139). Bu ölçütün de (ki bunun nesnelliğin de ölçütü olması söz konusu Carr'a göre) **"evrilen bir amaç olduğu"** (s. 161) söylenecektir (Sanki doğru değerlendirmek, kalıcı yorum yapabilmek için her durumda işleyen, etkili olan bir tek etmen bulmak şartmış gibi).

İşte bu nedenlerle **"Geçmişin yorumunun anahtarını ancak gelecek sağlayabilir: Ancak bu anlamdadır ki, tarihte nihai bir nesnellikten söz edebiliriz."** (s. 163–164) denebiliyor. Böyle bakıldığı için **"Zaman geçtikçe, konu olacak şey ne kadar çok uzun geçmişte kalırsa, tarihçinin nesnel yargılama imkanının o kadar arttığı"** (s. 172) söylenebiliyor.

Oysa insanda olduğu gibi, tarihçide de olana bitene bağımsız gözle bakma olanağı hep var, hep vardı. Ama bu olanağı herkesin gerçekleştirememiş olmasına ve de salt buna bakıp, (olanı biteni bağımsız değerlendirenleri; değerlerin, insan değerlerinin, etik değerlerin, toplum değerlerinin gerçekleştirilmiş olup olmayışına göre değerlendirenleri görmeden, ya da bağımsız değerlendirenler ile, değişebilecek olan değerler yargılarına göre değerlendirenlerin farkını görmeden –ki bu farkı görebilmek için insanın doğru, bağımsız değerlendirme yapabilecek durumda olması gerekir–) insanın, tarihçinin, doğru değerlendirme, kalıcı yorum yapma olanağı olmadığını söylemek, [bu söylenen doğru olsaydı gene] en başta bu söyleyenleri yalancı çıkarır [dı]; çünkü onlar böyle bir sonul yargıya, tarihte bazı olan bitenlere bakarak varıyorlar. Ama bu yargılarının değişmez, so-

9) KUÇURADİ İoanna., **İnsan ve Değerleri**, s. 65–69.

nul olduğunu öne sürüyorlar. Demek ki tarihte olan bitenler hakkında değişmez, kesin şeyler söylenebiliyormuş! (burada bitiyor)

Doğal olarak, doğru değerlendirme, yorumlama olanağını gerçekleştirme oranının gelecekte çoğalabileceği, insanların, değer yargılarının kafalarına geçirdiği halkaları kırıp olana bitene bağımsız gözlerle ve felsefî bilgiyle, özellikle de değer felsefesi bilgisiyle bakabilecekleri beklenebilir. Ama bu beklemenin haklı olması için insanda bu olanağın olduğu kabul edilmeli ve insanlar bu olanağı gerçekleştirmeye çabalamalı, bu yönde eğitilmeli: Yoksa mevcut olsa da gerçekleştirilmemiş olanak sonsuza değin öyle salt olanak olarak kalabilir. Carr'ın lehine, onun yanında düşünerek, söylediklerinden bunu anlamaya, "**nesnelliğin gelecekte ortaya çıkacağı**" düşüncesinden bunu anlamaya çok çalıştım elbette, Carr buna dayanak olarak alınacak şeylerde bunun tersini söylese de.

Fakat "**Marx ve Freud eserlerini vereliberi, tarihçinin kendisini toplumun dışında ve tarihin dışında duran ayrı bir şey diye düşünmesi için hiçbir özrü kalmamıştır.**" (s. 186) gibi bir yargıyla, insanın, değişmeyen bir doğası, yapısı, değerleri, olanakları vb. olmadığı, doğası, yapısı bakımından hep değişmekte olduğu gibi çok tehlikeli bir yöne sapma eğilimi başgösterdiğinde, Marx'a ya da başkalarına dayanmaya çalışanlarca **her şeyin** topluluktan topluluğa zamandan zamana değiştiği düşünülürse, çıkmaz sokaklarda boşuna dolaşılır, bu beklenti de sonuçsuz çıkar. Üstelik (Freud'u bilmem ama) Marx'ı da yanlış anlamak olur bu. Marx bunu mutlak anlamda söylemiş olsaydı, kendisinin söylediklerinin de salt belirli toplumsal koşullarca "kalıplanmış", salt belirli toplumsal koşulların ürünü olduğunu ve bu koşullar değiştiğinde kendisinin söylediklerinin de doğruluk değerinin değişeceğini söylemiş olurdu. Kısacası relativizme, bilgi ve değer relativizmine icazet çıkarmak için Marx'a dayanmak doğru değil gibi geliyor bana. Marx'ın kimi söyledikleri buna belki elverişli gibi görünüyor olabilir; ama bu, tümüne yayılmaya kalkılırsa, bu olsa olsa Marx'ın tüm söylediklerinin yanlışlanmasına, tutarsız, çelişik olduğunun söylenmeye çalışılmasına yönelmek olabilir, hem de bunun için Marx'a dayanarak. Kaldı ki felsefeye doğru bilgiler getirmiş olan filozofların kimileyin kimi yanlış bilgiler de getirdikleri, birbirleriyle çelişebilen, birbirleriyle tutarlı olmayabilen düşünceler de ortaya koydukları görülebilen şeylerdendir; onları, filozofları, ilhamla, vahiyle değil, kafalarının emeğiyle ürünler, yapıtlar ortaya koyan, dolayısıyla yanlış da yapabilen insanlar olarak değil de peygamber, yanlış ya da tutarsız bir şey söylemelerine asla olanak olmayan, bu yüzden de bütün söylediklerine iman edilmesi gereken varlıklar (ve birisinin bir yanlışı varsa, eğer birtek yanlışı çıkmışsa, söylediği bir tek kez "fos çıkmışsa!", "inançımızı bir tek kez bile kötüye kullanmışsa!" [–çünkü biz ona inanmak zorunda olan, söylediklerinin hakkında olduğu şeye bakamayacak olan, hep işittiklerine inanan körlerdik; körleri kandırmak en büyük ahlâksızlıktır!–] bu kez de artık bütün öteki doğrularının hiçbir önemi kalmayan, bir daha sözü edilmeye değmeyen bir kandırıcı!) olarak görenler tam tersini düşünse de. İşte onların doğrularını yanlışlarını görmek ayırmak bize düşen de budur, yoksa onların söylediklerini ayetler gibi ezberlemek ya da çarpıtmak değil. Ne yapmamız gerektiğini bilecek ve bulacak olan, eğer filozoflardan bir şeyler öğrenmişsek, bizleriz, sorumluluk da bizlerindir, filozofların değil. Ama filozofların söylediklerinden bir şey öğrenecek yerde onları yalnızca ezberlemişsek, yapılması gerekenleri bulmak zorunda olan da bizler değil filozoflar oluyor, değil mi? Boşuna mı yani ezberledik onların söylediklerini, değil

mi ya? İşler tıkırında gitmedi mi de sinirlenip dönüveriyoruz dinimizden! Kafaca tebaası olunacak filozof mu yok!...

Ben bu yazıda E.H. Carr için bunu yapmaya, çelişkiye düştüğü yerleri ve görebildiğim nedenlerini göstermeye çalıştım yalnızca. Yoksa bu yazıyı yazmakla amacım, Carr'ın kitabının hiçbir değeri olmadığını göstermek, okunması gerekmediğini savunmak değildi, tam tersine onun bu işaret etmeye çalıştığım noktalar göz önüne alınarak tekrar tekrar okunması gerektiğine inandığım için, onu değerlendirmeye değer bulduğum için yazdım bunları.

TÜRKİYE'DE KAPİTALİST SINIFIN DEVLETÇİLİĞE KARŞI ÇIKIŞININ BİR ÖRNEĞİ: 1948 İKTİSAT KONGRESİ

Ö. Faruk ÇOLAK*

I – GİRİŞ

22–27 Kasım 1948 yılında İstanbul'da Taksim Belediye Gazinosu'nda toplanan 1948 İktisat Kongresi, İstanbul Tüccar Derneğinin öncülüğünde düzenlenmiştir. Kongrenin gerçekte İktisat Kongresi mi yoksa tüccar ve sanayicilerin bir toplantısı mı olduğu günümüze değin tartışma konusu olmuştur.

Kongrenin açılışını İstanbul Tüccar Derneği Başkanı İzzet Akosman yapmıştır. Kongre başkanlığına seçilen Akosman'ın dışında Kongre Başkanlık Divanına şu kişiler seçilmiştir: Kazım Taşkent, Hüsnü Arşan, Prof. Refii Şükrü Suvla, Selahaddin Sanver (İzmir), Mümtaz Yağcıoğlu, (Ankara), Kongre Divan Katipliklerine ise Osman Nebioğlu, Saki Canksoy, Fevzi Kığılı, Kemal Tosun, Mahmut Pekin, Dr. Mustafa Elmalı, Nafiz Tekinkaya, Nejat Muhsinoğlu, Nuri Erkanlı, Ali Eralp, Osman Kibar ve Nuri Güney.

Kongre çalışmalarını üç komisyonda "Devletçilik", "Vergi Reformu", "Dış Ticaret" konularında sürdürmüştür.

Yüksek Ticaret ve Ekonomi Okulu konferans salonunda toplanan Devletçilik komisyonu başkanlığına Prof. Hazıf Atıf Kuyucak, Başkan vekilliklerine, Kazım Taşkent, Prof. Muhlis Ete, Raportörlüğe Dr. F. Ergin, katipliklere Cemil Taner, Erdoğan Erenbilge ve Turgut Akkaş seçilmiştir. Biz bu kısa çalışmada Devletçiliğin tasfiyesinde bir durak olduğuna inandığımız kongrenin sadece bu niteliğini ele alacağız.

* Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

II- KONGRENİN OLUŞUM SÜRECİNDE DEVLETÇİLİĞİN EROZYONA UĞRAYIŞI

Kongrenin toplanış döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Demokrat Parti (DP) arasında iktisadi görüş birliği ortaya çıkmıştır. Artık CHP devletçiliği savunan bir parti değil DP ile liberalizm yarışına giren bir partidir. Nitekim 1945 yılında Kadro Hareketinin önderlerinden Şevket Süreyya Aydemir ve İ. Hüsrev Tökin'in hazırladığı Kalkınma Planı, biraz da Marshall yardımından pay alma hevesi ile 1946 yılında eskinin devletçilik savunucusu, başbakan Recep Peker'ce bir kenara bırakıldı. Yeni Plan için İktisat Vekaleti Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner'in başkanlığında Türk Ekonomi Kurumunun liberal üyeleri görevlendirildi. "Vaner Planı" olarak da adlandırılacak olan planda "... milli ekonominin gelişmesinde özel teşebbüs ve sermayenin birinci planda gelmesi Devletin İktisadi hayatta aktif bir rol oynaması, tamamlayıcı hallere ve büyük kamusal işlere inhisarı ..." prensibi kabul edilmiştir.(1) Yine 18 Eylül 1948'de İzmir Fuarının açılışında dönemin Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas şöyle diyordu: "CHP 1947 kurultayının programına göre devlet, yalnız büyük maden işletmeleri, posta telgraf, telefon ve ulaştırma gibi kamu hizmetlerini gören veya milli savunma büyük enerji santralleri ve ağır endüstriden ibaret olan ve kâr gayesinden ziyade milli savunma ve milli kalkınmayı istihdaf eden (amaçlanan) teşebbüsleri üzerine alır. Bunun dışında olan bütün teşebbüsleri..... hususi teşebbüslere bırakılmıştır. Ticaret sahasında devletçilikten anladığım şudur. Devletçilik müstahsil ve müstehlikin bir mutavassıt tarafından istismar edilmesine mani olmak görevidir...."(2) Hiç şüphesiz bu devletçilik anlayışı 1930 yılının Başbakanı İsmet İnönü'nün Sivas demiryolu açılışındaki konuşmasında belirlediği devletçilik anlayışından oldukça farklıdır.(3)

CHP'deki bu sapma bir anda ortaya çıkan bir olgu değil, 1939 yılından itibaren başlayan liberal hareketin, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin hegamonyasının dünya üzerindeki etkisinin güçlenmesi ile ivme kazanarak, siyasal odaklaşmasının (DP) bir sonucudur. 1946 sonrası CHP, artık DP'den daha çok liberal olduğunu kanıtlama savaşına girecektir. Burjuvazi (CHP ile işbirliği yapan Anadolu ticaret burjuvazisi ile yüksek bürokratlar dahil) savaş döneminin vurgunları ile sınıflaşmıştır diyebiliriz. 1947 yılında CHP"nin liberalizme yönelişi doğal olarak hükümeti ve ülkeyi de aynı yöne sürüklemiştir. DP'de bu olguyu körükleyen kurum ve harekâtı olgunlaştıran bir işlev yüklenmiştir.

Bu oluşumun iki nedenden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, savaş yıllarının Türkiye'de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin dörtnala geliştiği bir dönem" olmasıdır.(4) İkinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar "Türkiye'de devlet kapitaliz-

(1) Tekeli İlhan ve Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı,** ODTÜ yayını, Ankara–1974, s. 8

(2) **İktisadi Yürüyüş Dergisi,** cilt. 9, sayı: 207, 9–18 Eylül 1948 s. 29

(3)İsmet İnönü'nün Sivas demiryolunun 30.8.1930 yılında yapılan açılış töreninde yaptığı konuşmanın tam metnine Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1925–1932) 1. cilt,** Ankara Üni. S.B.F. yayını, Ankara–1988, s. 95–104.

(4) BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908–1985)** Gerçek Yayınevi, İstanbul–1988, s. 75

mi konusunda savaşım, devlet kapitalizmine ilke olarak karşı çıkan Komprador burjuvazi ile ulusal burjuvazi arasında geçiyordu. Türk ulusal burjuvazisi ekonomide devlet sektörünün geliştirilmesi konusunda düşünce birliği içindeydi. Böyle bir birlik, en başta, o zamanlar henüz burjuvazinin çeşitli katmanlara ayrılmamış olmasıyla açıklanıyordu. O sırada büyük burjuvazi henüz oluşuyordu. İkinci Dünya Savaşından sonra durum değişmiştir. yükselen ve sağlamlaşan büyük burjuvazi, devlet aygıtının kendi çıkarlarının hizmetine sokulması için etkin bir savaşım yürütmeye başladı.(5) İşte bu savaşım Türkiye' de liberalizmin siyasal anlamda güçlenmesini sağlayan diğer bir etken olmuştur.

III– KONGREDE DEVLETÇİLİK ve DEVLETÇİLİĞE KARŞI ÇIKIŞ

Kongrenin açılışından kapanış kararına değin devletçilik kıyasıya eleştirilmiş, bu eleştirilere karşı çıkan yanıtlar ise cılız kalmıştır. Kongrenin açılışında bir konuşma yapmış olan eskinin devletçilik savunucusu Ahmet Hamdi Başar şöyle diyordu: "Bugüne kadar tarihi zaruretlerle ve bir olgunluk devresini vesayet altında yaşamak ihtiyacıyla milleti idare mesuliyetini üzerine alanların iktisadi hayata müdahaleleri belki lazım gelmiştir. Fakat artık bu zaruret geniş ölçüde ortadan kalkmıştır. Onun için biz şimdi iktisadi hayatın memurları vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bu günkü devletçiliğin geniş ölçüde bir tasfiyeye tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hakim olmasını istiyoruz."(6) A. Hamdi Başar'ın bu feryadı boşunadır. Zira, CHP'nin bizzat kendisi devletçiliği tasfiyeye hazırdır ve zaten başlamıştır da. CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde 17 Ocak 1948'de Devletçilik şöyle tanımlanmaktadır: "Devletçilik prensibimiz, ta başlangıçtan beri bir iktisadi kalkınma tedbiri olarak düşünülmüş totaliter veya otoriter herhangi bir siyasi doktrinle bulaşıp karışmamasına bilhassa dikkat edilmiştir... CHP programında (1947) devletin... yapacağı işlerin mahiyeti açık bir şeklide belirtilmiş bulunuyor. Bunlar büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması... Bunun dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasının devletin bir ödevi halinde yüklenmesi lazım gelmektedir. CHP programı, daha da ileri giderek özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere, yurtta hangi işlerin, nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının milli ihtiyaçlar bakımından zaruri ve uygun olduğunu, devletin beli plan ve programlarla ilan etmesini şart kılmıştır."(7)

Kapitalist kesimin de istekleri bu yöndedir. Yine Kongrede konuşan İstanbul sanayi Birliği Başkanı Sudi Birtek sınıfının dileklerini şöyle belirtiyor: "Bizim istediğimiz devletin teşvik edici, islah edici ve ikmal edici rolünü ifa etmesidir... Devlet ticaret ve kâr etmek hevesine kapıldığı günden itibaren memleketimizde iktisadi bir (kargaşa) ile beraber hayat pahalılığına sebebiyet vermiştir... Çok temenni ediyoruz ki devletimiz bir an evvel bir taraftan iktisadi hürriyeti sağlamaya diğer taraftan da iktisadi faaliyetin temeli

(5) ROZALİYEV Y.N, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri**, Çev: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara–1978, s. 254

(6) **İktisadi Yürüyüş**, aynı sayı, s. 6

(7) ULUS, 17/Ocak/1948

olan ferdin çalışma imkân ve sahalarını genişletmeyi esas alarak kabul etsin ve herşeyden evvel devlet müdahalesinin hududunu ve devlet teşebbüsünün çerçevesini kanuni şeklide ilan etsin".(8)

Kapitalist sınıf savaş sonrası artık yeterince güçlendiği düşüncesindedir. Çünkü Türkiye'de devletçilik, kapitalizme alternatif teşkil eden bir sistem olarak hiçbir zaman düşünülmemiştir ve uygulamada, devletçilik, kapitalizmi engelleyen değil, geliştiren bir politika olmuştur.(9) Bundan dolayı da A. Hamdi Başar'ın kongrenin devletçilik komisyonunda ileri sürdürdüğü Türkiye'de devletin doğrudan doğruya kapitalist olarak "ferdi hürriyeti" kısıtladığı savı ekonomideki gelişmeye bakılarak kolaylıkla yadsınabilir.(10)

1948 İKTİSAT KONGRESİ'NİN DEVLETÇİLİK HAKKINDA VERDİĞİ KARARLAR

Aşağıdaki kararlar Devletçilik ve Devlet Müdahalesi Komisyonu'nun hazırladığı rapor olup kongre umumî hey'etince 27 Kasım 1948 günü Eminönü Halkevi salonundaki toplantıda aynen tasvip ve kabul edilmiştir.

1— Devletin iktisadî siyaseti, hususî mülkiyete dayanan ferdin iktisadî hürriyetlerini koruyan, iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden ve içtimaî adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır.

2— Cumhuriyet rejimiyle yeni bir siyaset takibine başlayan devlet, millî iktisat tarihimizin kuruluş devresinde kurucu ve genişletici vazifelerini ifa etmiş ve iktisadî binanın temelini atabilmek için bir çok sahalarda işletmeciliğe girmiş ve bazı sahaları fiilî veya kanunî inhisarı altına almıştır.

Devlet, iktisadî yapının temellerini bu suretle attıktan ve kurulan müesseseleri yeter derecede işlettikten sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede âmme hizmetleri sayılan işlere ve asıl vazifesi olan ve iktisadî siyasetin işletmecilik dışında kalan tetkik, tanzim ve murakabe sahalarına hasretmelidir. Devlet bu gibi hizmetler dışında kalan, ziraî ve sınai mahiyetteki işlerden peyderpey elini çekmeli ve bilhassa hiç bir suretle serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında hem takip hem de mürakip durumunda bulunmamalıdır.

3— Tabiatı iktizası inhisarı mahiyette olan veya henüz hususi teşebbüsçe ele alınamıyacak bulunan ve rasyonel bir şekilde işletilmek şartiyle devlet elinde kalmasında mahzur görülmeyen işletmelerden başlıcaları şunlardır:

1) Demiryolları.
2) Limanlar (işletmesi muhtar idarelere barakılmak üzere).
3) PTT

(8) **İktisadi Yürüyüş**, aynı sayı, s. 7

(9) AVCIOĞLU Doğan, Türkiye'nin düzeni, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982, s. 448

(10) BAŞAR A.Hamdi, Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, Kongrede yapılan konuşma, 1948 Türkiye İktisat Kongresi (İstanbul 22—27 Kasım), Kongreye Verilen Tebliğler Bülteni, Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, Cilt 1., Duygu Matbaası, İstanbul–1948, s. 10

4) Radyo.
5) Millî istihsal ve istihlâki tağdiye ve tanzim eden mühim enerji işletmeleri.
6) Hususî teşebbüslerce orman bölgleri haricinde kurulmuş ve yeniden kurulacak olanlar haricindeki ormanlar.
7) Müstahsil mahsulünün kıymetini koruyacak müesseseler.
8) İnhisar halinde olmamak şartiyle muntazam posta ve yolcu gemiciliği.
9) Devlet kredi müesseseleri (işletmesi muhtar idarelere bırakılmak üzere).
10) Her nevi örnek ve öğretim müesseseleri.
11) Hususî sermayenin gidemiyeceği, durumları ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olan bölgelerde girişilecek sınaî teşebbüsler.

4— Devlet bundan böyle âmme mahiyetini haiz olmayan işletmelere devam etmemeli ve yeni tesisler ve tevsiler yapmamalı ve mevcut işletmeleri peyderpey hususî teşebbüslere devretmek üzere esaslar hazırlamalıdır.

5— Devletin teşvik, murakabe ve müdahalesiyle ilgili mevzuat ve bilhassa tatbikat şekilleri hususî işletmelerle devlet teşebbüslerini müsavi hukukî ve iktisadî şartlar altında bulundurmalı ve hususî sermayeye emniyet telkin edecek bir istikrar arzetmelidir. Millî ekonomimizin dünya ekonomi şartlarına tedricen intibak kudretini gösterebilecek bir şekilde gelişebilmesi için iktisadî faaliyetlere engel olan veya bunları güçleştiren vergi ve resimlerin esaslı bir şekilde tetkikden geçirilmesi, diğer taraftan da himaye politikasının kademeli bir şekilde hafifletilmesi mevzuu üzerinde durulması muvafık olur.

Devlet tabiatı iktizası inhisar kurmadığı sahalara hususî teşebbüsün de katılmasına hiç bir suretle mâni olmamalı, müsavatsızlık yaratılmaktan çekinmeli ve serbest rekabete fırsat vermelidir. Bu arada hususî teşebbüslerin küçük müstahsil ve müstehliki ezer vaziyetteki inhisarî gelişmesine karşı da uyanık ve tedbirli bulunmalıdır.

6— Döviz ve sermaye kaynaklarımızın darlığı karşısında süratli bir iktisadî inkişafı sağlamak maksadiyle ecnebî sermayenin anormal imtiyazlara malik olmamak şartiyle, Türk ekonomisine katılmasını ve bu maksatlara gereken tedbir ve kararların alınmasını lüzumlu görürüz.

7— Memleketimizin iktisadî bünye ve münasebetlerini tetkik etmek üzere ilmî hüviyetleri veya iş hayatındaki başarılariyle tanınmış bitaraf iktisatçılarından mürekkep bir enstitünün kurulmasını lüzumlu görürüz. Hükümetin bu enstitü çalışma ve kararlarına müdahale etmemesini dilerken, millî ekonomiyi ilgilendiren esas mevzular ve bilhassa bundan böyle iktisadî sahada devletin rol alması lüzumlu görülen hususlar hakkında yapılacak tetkiklerde bu enstitünün vazifelendirilmesini zarurî görürüz.

Umumî heyet ve komisyonumuzda ilim ve iş adamlarımızın ve kongremize iştirâk eden delegelerin memleketin ihtiyaç ve temayülünü aksettiren değerli fikir ve mütalâaları basılmış ve basılacak olan broşürlerde yer almış bulunmaktadır.

Komisyonumuz ancak karar şekline inkilâp eden esas prensipleri yukarıdaki maddelerde telhis etmekle umumî kanaatları tebarüz ettirmeğe çalışmıştır.

Kaynak: İktisadi Yürüyüş, 31/12/1948, Cilt: 9, Yıl: 9, Sayı: 213–216, S: 37

Yukarıdaki devletçilik komisyonunun kongre sonrasında aldığı kararında da görüldüğü gibi liberalizme yönelme isteği, Türkiye'deki burjuvazinin ortak dileği olmuştur. Savaş sonrasına değin susan burjuvazi artık konuşmaya başlamıştır.(11) Hiç şüphesiz günümüzde de gördüğümüz dönüşümler o dönem de geçerli idi. 25 Kasım 1948 tarihli ULUS gazetesinde Peyami Safa (daha sonra kendisi için de söylenecek olan dönüşüm gibi) A. Hamdi Başar'ı şöyle eleştiriyordu: "Bütün kitapları ve makaleleriyle iktisadi devletçiliği müdafaa eden A. Hamdi Başar'ın devletçilik ve müdahalecilik aleyhinde birdenbire cephe alışı (ile) acaba A. Hamdi Başar tüccarın devletçilik aleyhindeki temayüllerini okşamak ve poyitikada Celal Bayar'a muadil olarak ekonomide liberalizmin kahramanı olmak sevdasında mıdır?"(12)

IV- SONUÇ

1948 İstanbul İktisat Kongresinin etkisi belki iktisat politikasının yönlendirilmesinde, 1923 İktisat Kongresi Kararları gibi önemli bir işleme sahip olmamıştır. Ama, Kongre burjuvaziye o döneme değin devletçiliğin kendisine bağladığı yüksek fiyat ve yüksek maliyet koruyuculuğu ile güçlendiğini açıkça söyleme olanağını vermiştir. Bu güç ile de aynı zamanda siyasal iktidara da ağırlığını koyacağını dolaylı olarak da anlatmaya çalışmıştır.(13) Zaten onun bu amacına güçlü bir karşı çıkış da yoktur. Zira yılların yorgun iktidarı CHP'de sırtındaki "Devletçilik" kamburundan bir an önce kurtulma hevesindedir.

(11)Kısa bir dialogu bir gösterge olarak verelim: Kongrenin 3. gününde Tüccar derneği Muhlis Erdener'in devletçiliği savunan CHP milletvekili Sadi Bertek'e yönelttiği soru "zararlı sanayiyi bu memlekete neden soktunuz?" olmuştur.

Sadi Bertek: Sizler o zaman neden sustunuz?

M. Erdener: Sordunuz mu?

S. Bertek: Şimdi soruyormuyuz da böyle toplanıyorsunuz?

M. Erdener: Söylediklerimizi ne zaman dinlediniz?

S. Bertek: Hayır! O zaman fikirleriniz bu merkezde değildi, inkişaf etmemişti...." Cumhuriyet, 25 Kasım 1948

(12) ULUS, 25 kasım 1948

(13) Bu konuda Bkz. Edwin J. Cohn, Turkish Economic, Social and Political Change: The Development of a More Prosperous and Open Society, Prager publishers, N.York–1970, s. 115–123

BİR "HİKÂYE TERCÜMESİ"NİN VE "YORUMU"NUN YORUMU

Vural YILDIRIM *

"Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi", "Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü"nün "Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan" ettiği "Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi" birbirinden ilginç yazılarla dolu ve tek bir yazı dışında tümüyle "Alman Dili ve Edebiyatı Kürsüsü"nün ürünü.

"İçindekiler"e göre «Baypınar Yüksel; Heinrich Böll ve "Birşeyler olacak" isimli hikâyesi.....13»; on üçüncü sayfada ise:

Heinrich Böll ve Birşeyler Olacak isimli hikâyesi.
Hikâyenin tercümesi:

BİRŞEYLER OLACAK

Dr. Yüksel Baypınar

biçiminde, yazımıyla yazılmış olduğu için dikkatimizi çeken ve ilk bakışta Heinrich Böll'ün bir öyküsünün çevirisiyle yorumu olduğu sanısını uyandıran yazıya değineceğiz.(1)

* Dr. Vural Yıldırım, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Macar Dili Bölümü öğretim üyesi yardımcısı. Yayınlanmış çevirileri var.

(1) Baypınar, Dr. Yüksel: "Heinrich Böll ve Birşeyler olacak isimli hikâyesi." Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 302, Batı Dili ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü, (Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan), Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi, Cilt III., Sayı: 1, s. 13–19. Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Basımevi Ankara 1981

Gerçekte bu başlıkların değişik anlamları olduğunu, duyumsatılmaya çalışılan başka şeyler olduğunu incelememizi bitirdikten sonra anladık. "Hikâye", bu "hikâye"de anlatılmak istenenler gerçekten de değişik kişilere aitti ve "İçindekiler"de okuduklarımız bir doğruyu yansıtıyordu: Baypınar Yüksel ve Heinrich Böll dönüşümlü olarak bir öykü yazmışlar ve yine dönüşümlü olarak birbirinden değişik şeyler anlatmak istemişlerdi okuyuculara. Yazanlar Baypınar Yüksel ve Heinrich Böll idi, anlatıcılar ise Dr. Yüksel Baypınar, Heinrich Böll ve Fritz Egger. "İçindekiler"deki "Baypınar Yüksel" ile "Heinrich Böll" arasındaki noktalı virgül bunu sezdirmek için konmuştu. Almanca bilmememize karşın, öykünün H. Böll'ce yazılmış olanı ile "Dergi"nin 13–16. sayfaları arasında yer alanı arasında kimi ayrımlar olduğunu görmüştük. Bu ayrımları elimizden geldiğince ayıklayıp da H. Böll'e ulaşınca da, onun söylemek istedikleri ile Dr. Yüksel Baypınar'ın "Hikâyenin yorumu" başlığı altında söylediklerinin değişik olduğunu gördük. Burada söze Fritz Egger'in de ara sıra karıştığı, ama onun daha çok H. Böll gibi konuştuğu oluyordu.

Bu durumda bize çeviriyi okumak, uygulanan yazıma bakmak ve Heinrich Böll'ün öyle söylemediğine, söylemeyeceğine kesinlikle inandığımız Türkçe anlatımdaki kimi bozukluklara bakarak Baypınar Yüksel'e bu yolla ulaşmak kalıyor. Dergi 1981 yılında yayınlandığına göre yazım konusunda ölçü olarak "Yeni Yazım Kılavuzu"nu (2) alıyoruz. Çevirmen–Yorumcu, bir Germanist, bir bilim adamı olduğuna göre, yazım konusunda onun da söyleyecekleri vardır deyip bu "Kılavuz"un kurallarına aykırı, ama kendi içinde tutarlı yeni kurallar getirip getirmediğini de arayacağız.

Öykünün neyi anlattığını belirlemek daha kolay: "Hikâyenin yorumu"nda Türkçe konuşuluyor çünkü.

Önce "İçindekiler"le, hatta derginin kapağıyla başlayalım. Kapağın üstünde ne yazıyordu, "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 302, Batı Dili ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü", değil mi? A. Dilaçar'ın "Dil, Diller ve Dilcilik"(3) adlı yapıtını açtık, aradık, aradık, "Batı Dili" diye bir dil ya da dil ailesi bulamadık. Sonra, belki yeni teşfedilmiş bir ilkel topluluğun dilidir, o yüzden A. Dilaçar kitabına almadı herhalde, diye düşündük ve derginin alına baktık: "Batı Dil ve Edebiyatları Dergisi". Derken, bu adın yanlış dizilmiş, "Batı Değil ve Edebiyatları Dergisi" yazılacakken, "Batı Dil..." yazılmış olabileceği geldi aklımıza. Çünkü, "Çok Dilli ve Edebiyatının Frans Kafka'nın hikâyelerine Etkisi" adlı değerli bir makale daha vardı dergide. "İçidekiler"de yazıyordu. Bu dilin de gerçekte "Çek Dili" olduğunu, 21. sayfayı açınca anlamıştık. Sözün kısası, bir dilden söz ediliyorsa ilkine değil, ikinci yazımına bakmak gerekiyordu. Peki ama, "Batı Değil ve Edebiyatları Dergisi" ne demek oluyordu? "Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan" edildiğine göre, yepyeni bir buluş mu söz konusuydu yoksa? "Batı Değil" diye bir ülke, orada konuşulan diller ve bu dille yaratılmış yazınlar mı "keşfedilmişti"?

Dr. Yüksel Baypınar'la derginin 13. sayfasında karşılaştık. Haklı olarak kendisini "mütercim" diye nitelemiyor. Adını öyle bir ortalama yere yazmış ki, "mütercim"de ola-

(2) Yeni Yazım Kılavuzu. (Yeniden düzenlenmiş Dokuzuncu Baskı) TDK yayını, Ank. 1977

(3) Dilaçar, A.: Dil, Diller ve Dilcilik. TDK yayını, Sayı: 263, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968

bilir, "yazar"da. "Yorumculuk" için, "niye olmasın" diyerek herhangi bir varsayımda bulunmuyoruz. Kimi paragrafların ona ait olduğu apaçık.

"Yeni Yazım Kılavuzu"na göre yapıt adlarında geçen sözcüklerin büyük harfle başlaması gerekiyor. "Birşeyler" yazılmadığı gibi, "BİRŞEYLER" de yazılmazmış. "Bir Şeyler", "BİR ŞEYLER" yazılırmış. Eh, bu denli yazılamayacak şey daha başlıkta bulunursa, ötelerde kim bilir neler bulunur?

Bu girişten sonra "hikâye"yi okumaya başlayabiliriz:

Daha ilk paragrafta Osmanlıca ile Türkçenin usta işi bir bireşime ulaştırıldığını görüyoruz. "Hayat, ilginç, kısım, dönem, teşkil etmek, yaradılış, tutku, maddi –maddî değil–, güçlük, zorlamak, başvurmak, dert, muzdarip, yetenek, tâbi tutulmak" gibi sözcükler yan yana, insanı hiç yadırgatmadan yer alıyor. Şu Almanlar derseniz bir tuhaf; adamcağız iş arıyor, ama "işçi bulma kurumu"na başvuruyor. Kendi karnını doyurmaktan aciz, bir de tutmuş işçi aramaya başlıyor. İşçiyi de öyle her adama bulmuyorlar; önce bir "yetenek imtihanına tâbi tutulmak" gerekiyor. İlerde göreceğiz, bakalım sen işçileri sabun yapabiliyor musun ki, işçi arıyorsun diyorlar işçi ardına düşünlere!

"Hikâye"nin dili bu minval üzre gidiyor. "Yorum"da nasıl olsa daha da yakından inceleyeceğiz. Biz ilginç ve özgün kimi "anlatım üsluplarını" ve yazımını ele alalım:

> "Bana öyle geliyordu ki, kuvvetli bir irade onları kendi kendilerine devamlı şarkı söylemekten alıkoyuyordu." (s. 13)

Heinrich Böll, garson kızların kendi kendilerine şarkı söyleyip söylemediklerini bilemez; değil Böll, hiç kimse bilemez bunu. Bilemeyince de böyle bir söz etmez. Böll, bir sonraki tümcesinde,

> "Kızlar bu söyleyemedikleri şarkılarla..."

diyor. Demek ki, **yüksek sesle** şarkı söylemekten alıkoyan bir irade söz konusu.

> "Bu yüzden, vücuduna yarayışlı besin maddesi aldığının farkında olan..."(s. 13)

Türkçe Sözlük'e henüz alınmamış "yarayışlı" sözcüğü. Belki Derleme Sözlüğü'nde vardır, kim bilir?

> "Dört kol, dört bacak ve dört kulak bile benim iş yapma gücüme yeterli gelmezdi; insanoğlunun yaradılışı bu bakımdan acınacak haldedir." (s. 14)

Önce şu "yetenek imtihanına tâbi tutulduğu" zaman öykünün anlatıcısının Almanca düşünüp yazmakta nasıl güçlük çektiğine değinelim: Tırnak imi kullanmasaydı, "..... gelmezdi; ..... haldeydi." derdi. Tırnak imi kullandığına göre, "..... gelmez; ..... haldedir." demesi gerekir. "yeterli gelmezdi" sözleri de "kâfi gelmezdi"nin Türkçesi olsa gerek; "yetmezdi" yetmemiş anlaşılan (Bkz. s. 13)

Gelelim "yaradılış"a. Öykünün girişinde "yaradılış" (mizaç) sözcüğü yerinde kullanılmışken, burada "yaratılış" ile karışmış. Doğal! "İnsanoğlunun **mizacı** ....."

"Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme"(4) başlığını taşıyan "yazı"sında "yaşın yanında kuru da yanar" deyimini icat etmiş olan "dönüşümlü-yazar"ın ilginç bir icadı daha:

> «Fakat yüzündeki anlaşılmaz bir ifade, herzamanki gibi neşeli ve

(4) Baypınar, Yüksel: Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIX, Sayı: 1–4, s. 31–37. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979

hareketli bir halde "birşeyler olacak" **diye cevap vermeye beni tereddütte bıraktı.**» (s. 15)

"giyim derdini karşılamak" deyişi de (s. 15) dönüşümlü–yazarın ilginç bir buluşu. Hangi dert olursa olsun, "karşılanmaz"; "çözümlenir, halledilir" ya da "giderilir"!

"Broschek iki telefon ahizesiyle masasında oturuyordu." (s. 15) tümcesiyle ne anlatılmak istendiğini üç tümce sonra gelen, "Broschek ağzından kalemi attı, ahizeleri yerine koydu, öfkeyle topuklarını makineden çekti." tümcesinden çıkarıyoruz. Meğerse, Broschek telefon ahizelerini kucağına alıp masanın üstüne çıkmamış! İki telefonla birden konuşuyormuş!

"Fakat"ını beğenmediğimiz bir tümce:

«Broschek hâlâ, "Hayır, bu imkânsız" diyordu. Fakat ayakkabılarını giydi ve koridorda beni takip eddi.» (s. 15)

Gelelim, dönüşümlü–yazarın yazım konusundaki önerilerine:

Yazım Kılavuzu'nun ayrı yazılmasını önerdiği "bir şey"i yirmi dört kez bitişik (birşey), bir kez de ayrı yazmış (bir şey) (s. 15). "hiçbir şey"i de bu doğrultuda değiştirmiş ve üç kez "hiç birşey" yazmış. "Yorum"da "hiçbirşey" biçimini de görüyoruz (s. 17).

"ki" eki ile "ki" sözcüğünü (bağlacını) birbirine karıştırıyor ve "anladımki" (s. 16) yazıyor.

"a" ve "e" ünlüleriyle biten eylemlerin yazımı konusunda da Yazım Kılavuzu'ndan değişik önerileri var: "patlıyacaklarmış" yazacağız, "patlayacaklarmış" yerine (s. 13); "yaptıramıyacağı" yazacağız, "yaptıramayacağız" yerine (s. 13). "Yapmamıya" yerine, "yapmamaya" (s. 13); "söylemiye" yerine "söylemeye" (s. 15) de yazıldığına göre ara sıra Yazım Kılavuzu'na uymak gerekiyor! (Eylemliklerin yazımında!)

"mi" soru ekini ayrı yazmaya hiç gerek yok: "buluyormusunuz" (s. 13)

Düzeltme imi (^) istenirse kullanılıyor, istenirse kullanılmıyor; Yazım Kılavuzu'na uyması önemli değil: "maddi" (s. 13), "maddî" (s. 16), "fevkâlade" (s. 13, 16), "selam" (s. 15), "şefkât" (s. 16), "meslekî" (s. 16).

Ötümsüz ünsüz yerine ötümlü ünsüz de kullanılabiliyor: "açıkcası" (s. 16), "hafifce" (s. 15), "işdi" (s. 15).

Organ adlarına iyelik eki ya da durum eki getirilecekse ünlü düşmesine gerek kalmıyor: "ağızında" (s. 15). İki satır sonra "ağzında" (s. 15) biçiminde kullanıldığına göre bu konuda da ortalama bir yol tutmak en doğrusu!

Sayıları çek yazar gibi bitişik yazmak gerekiyor: "onbeşinci" (s. 14), "onbir" (s. 15), "onüç" (s. 15, 16), "yirmibeş" (s. 17).

Özel addan sonra gelen ek kesme imiyle ayrılmasa da oluyor: "Broscheke" (s. 16).

"Noel Baba" yerine "Noel baba" yazılabiliyor (s. 16).

"Broşek, Vunzidel" yazılmıyor da, "Händel", "Hendel"e çevrilebiliyor (s. 16).

Noktalama imlerinin kullanımında bir kural yok, alabildiğine özgürüz:

«Telefon ahizesine; "Hemen yapınız!" veya "Birşeyler yapınız!, ... diye bağırıyordum.» (s. 14)

«O'na gazeteciler, "Siz ne zaman uyursunuz bay Broschek?" diye sorduklarında "uyumak günahtır!" şeklinde cevap vermişti.» (s. 14)

«Wunsiedel odama girdi ve meşhur cümlesini söyledi: "Birşeyler olmalı!".» (s. 15)

«Hafifce, "birşeyler oldu" dedim.» (s. 15)
«"**ne** oldu?" diye sordu.» (s. 15)
«**bay** Wunsiedel öldü" dedim.» (s. 15)
«Broschek hâlâ, "Hayır, bu imkânsız" diyordu.» (s. 15)
«Wunsiedel'in cesedinin yanında durduğumuzda; "Hayır" diye inledi Broschek, "Hayır, hayır" O'na karşılık vermedim; dikkatle.....» (s. 15)

"her zaman"ın bitişik (herzaman) (s. 15), "tıraş"ın da "traş" (s. 14) yazılabildiğini de söyleyince Baypınar Yüksel ile Heinrich Böll'ün bu öyküyü dönüşümlü olarak yazdıklarına yeterince kanıt bulmuş oluyoruz herhalde!

Tümce tümce, paragraf paragraf "hikâyenin yorumu"nu incelemeye, yorumcunun yorumunun yorumunu yapmaya geçiyoruz şimdi.

"Hikâyenin yorumu: I) "altbaşlığını görünce yorumun birkaç bölümden oluştuğunu düşünüyor ve II)'yi, III)'ü arıyoruz, yok! Bir varsayımda bulunuyoruz ama. On yedinci sayfadaki 1) sayılı dipnotun da yukarda karşılığı yok. Hazıra konmayalım, biraz çaba gösterelim diye on altıncı sayfadaki I) ile on yedinci sayfadaki 1)'i eşlememiz isteniyor galiba!

On yedi paragraftan oluşan yorumun ilkparagrafı öykünün yayım tarihi vb. üzerine ayrılmış. İkinci parafrafta ise öykünün planı çıkarılıyor:

«Birinci şahıs anlatım (Ich Erzahlung) şeklinde yazılmış olan hikâye olayların akışına göre üç ana bölümden oluşur; kahramanın kendini, mizacını tanıttığı uzunca bir giriş, Wunsiedel fabrikasında çalıştığı günler ve sonradan oradan ayrılarak cenaze kaldıran bir kurumda "matemci" olarak çalıştığı dönem.» (s. 17)

Yorumcu, öykünün "birinci şahıs anlatım"la yazıldığını söylüyor da, bu birinci "şahıs"ın tekil mi yoksa çoğul birinci kişi mi olduğunu ancak Almanca bilenler anlayabiliyor. Bir de "Ich liebe dich"i duymuş olanlar!

Yorumun ikinci tümcesi okuyucuya yanlış bilgi veriyor. Nedeni, şimdik izaman kipindeki anlatım (Almancasını ne yazık ki bilmiyoruz!) yerine, geniş zaman kipinin kullanılmış olması. "Birinci şahıs anlatım şeklinde yazılmış olan hikâye olayların akışına göre üç ana bölümden oluşur; ..." diye genelleme yapılıyor. Oysa söylenmek istenen başka; H. Böll'ün bu öyküsünden söz edilmek isteniyor. "oluşur" yerine "oluşuyor" denebilseydi amaca ulaşılacaktı.

Öykünün planını çıkarırken de özgün bir yol tutmuş. "uzunca bir giriş" deyince "gelişme" ve "sonuç" bölümlerini bekliyoruz, ama bunların yerine "...de çalıştığı günler" ve "... çalıştığı dönem"i buluyor ve "kronolojik bir plan"a geçildiğini anlıyoruz. Kendisi bu planlamayı "olayların akışına göre" yaptığını söylüyor ama, "kahramanın kendini, mizacını tanıttığı uzunca bir giriş'te olayların, bırakalım akışını, başlaması bile söz konusu değil.

Üçüncü paragrafta ise öyküde yer alan tipler tanıtılıyor ve bu tiplerin hangi amaçla yaratıldığı açıklanıyor. Ancak başkahramanın –yorumcu yalnızca "kahraman" diyor– eski "yaradılışında" kaldığı görülüyor. İkinci, üçüncü, dördüncü kişilerin karşıtı bir konuma, "düşünmeye, hiçbirşey yapmamaya" tutkulu birine dönüşütürülmüş yeniden. Oysa o,

fabrikada çalışmaya başladığı anda öbür kişilerin çalışma temposuna ayak uyduruyor. Okuyoruz bu paragrafı:

> Hicvin etkenliğini artırmak amacıyla yazar H. Böll hikâyede iş yapma hususunda adeta birbiriyle yarışan, birbirinden ilginç tipler çizmiştir. Hikâyenin kahramanının yaradılış itibariyle "düşünmeye" ve "hiçbirşey" yapmamaya olan tutkusuna karşılık, Wunsiedel fabrikasında çalışanlar özelliklede sekreter kadın, müdür muavini Broschek ve fabrikanın sahibi Wunsiedel adeta "iş yapmaya gebe"(handlungschwanger), iş yapma arzusuyla bir saniye bile yerlerinde duramıyan insanlar olarak karşımıza çıkarlar. (s. 17)»

Yorumcunun kimi sözcükleri, deyimleri ayraç içinde Almanca karşılıklarını belirterek aktarması iyi olmuş. Ancak "etkenlik"i ne anlamda kullandığını bilemiyoruz. Önce "müessir" demek olan "etkenlik"e, "etkinlik" anlamını yüklemiş. Aşağıda yine geçiyor bu sözcük ve yerinde bir tutumla ayraç içinde "Aktivität" demeye geldiği belirtilmiş, "aktivite" yani. H. Böll'ün bir "yazar" olduğunun belirtilmesi de unutulmamış bu ilk tümcede!

İlk paragrafta, "H. Böll'ün sevilen **hikâyelerinin** hiç kuşkusuz en başında gelen bu **hicvi**..." diyerek "hiciv"in "hikâye" gibi bir yapıt türü olduğunu sanan yorumcu, "Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme" bile yazmıştı! Burada, "Hicvin .....hikâyede..." sözlerini kullanarak doğruyu buluyor. Sonunda, yerginin, bütün yapıt türlerinde, öyküde, romanda, tiyatroda, şiirde kullanılan bir yazınsal betimleme yöntemi(5) olduğuna geliyor. "hiçbir şey"i, "hiçbirşey" biçiminde bitişik yazan; "de" bağlacını kalma durum ekiyle karıştıran (özelliklede); Wunsiedel'in, Broschek'in ve sekreterin" çalışkanlıklarını" anlatmak için "adeta"dan başka sözcük bulamıyan ve ilerde de karşılaşacağımız gibi "a" ünlüsünü daraltıp "duramayan" yerine "duramıyan" yazan yorumcunun bu gecikmesini doğal karşılamak gerekiyor. Yeni paragrafında bunu yine unutuyor ama!

Dördüncü paragraf zaman ve yer belirlemesine ayrılmış. Nasıl mı?

> «Hikâyede hicvin yöneldiği sorunları anlamak için yirmibeş otuz yıl kadar geriye **dönmek** ve savaş sonrası Almanya'sının gerçekleştirdiği "ekonomik mucize" yıllarını **anımsamamız** gerekir. Bu **hicvinde** Böll 1950'lerin "iş dünyasını", savaşta yerle bir olan Almanya'nın her alanda yeniden doğduğu yılların ekonomik çehresini yansıtmaktadır. Bunu yaparkende bizi iş adamlarının, yönetici durumundaki görevlilerin ve günümüzde çağdaş insan için artık önemli bir **kavram** haline gelmiş olan menejerlerin dünyasına götürür. (s. 17)

Görüldüğü gibi, önce "Hikâyede hicvin..." diyor, sonra yine unutuyor, "Bu hicvinde..." de karar kılıyor; on sekizinci sayfadaki altıncı paragrafa da "Sözün burasında ister istemez H. Böll'ün çağdaş Alman hicvi türünde en güzel, en seçkin örneği teşkil eden bir hikâyesini anımsıyoruz: ..." diyor ve yergiyi bir yazınsal tür sandığını açıkça gösteriyor. Bir de, "dönmek... anımsamak" ya da "dönmemiz ... anımsamamız" denir!

Yazım özelliklerine değinelim şimdi de. Sayıları çek yazar gibi bitişik yazdığını daha

(5) Magyar Irodalmi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978

önce söylemiştik; değişen bir şey yok: "yirmibeş". "yirmibeş" ile "otuz" arasına, sanki bu bir ikilemeymiş gibi, virgül koymamış. "de" bağlacı yine bitişik yazılmış (yaparkende), bitişik yazılması gereken "işadamları" ise ayrı yazılmış (iş adamları).

"Hiciv"le "hikâye"yi birbirine karıştıran yorumcu, bu öykünün "savaşta yerle bir olan Almanya'nın her alanda yeniden doğduğu yılların ekonomik çehresini yansıttığını" ileri sürüyor. Oysa Böll, öyküsünde, bu "ekonomik mucize"nin neler karşılığı gerçekleştirildiğini sergiliyor.

"Yaparkende" yazan bir yorumcu ne yapar? "Yönetici durumundaki görevliler" ile "menejer"in, onun çok sevdiği sözcüğü kullanalım, özdeş "kavramlar" olduğunu sanır. yukarıda da "etkenlik" ile "etkinlik"i özdeş sanıyordu. "günümüzde çağdaş insan" deyişi de onun ilginç bir buluşu. Demek ki, "menejer" kullanmayan insan çağdışı oluyormuş. Biz, "günümüz insanı" yada "çağdaş insan" demek istediğini varsayalım. Şu çok sevdiği "kavram" sözcüğüne bakalım bir de, ne menem bir şeymiş? Türkçe Sözlük: " a. mant. Bir şey üzerine ve özellikle o şeyin nitelikleri ya da imleri üzerine taşıdığımız ge-nel düşünce, mefhum."(6). "Kavram" sözcüğünü yorumcunun tümcesinden çıkarıp yeri-ne bu açıklamayı koyuyoruz. Tam yerinde kullanılmış değil mi?

Yorumun yorumunu sürdürüyoruz. Paragraf numerosu: 5. Yalnız bu paragraf çok uzun, dokuz tümceden oluşuyor. Bunlara da birer numero verelim ki, hem bizim, hem de okuyucunun işi kolaylaşsın. "Kavram" mefhumu üçüncü tümcede yine kullanılmış, sıcağı sıcağına önce onu okuyalım:

> Gerçekte "etken olma, çalışkanlık, verimlilik" gibi kavramlar tolum yaşamı ve toplumun ilerlemesi için gerekli, olumlu özelliklerdir. (s. 17)

"Etken olma, çalışkanlık, verimlilik" KAVRAM'ları falan filan, OLUMLU ÖZELLİKLER'miş! Dahası, –lık, Lik deniliyor da "etken–lik" denemiyor. Öztürkçe konusunda pek iddiası yok zaten yorumcunun; "yönetici" de bir onun için, "menejer" de, "vaziyet" de, "durum" da; sayalım sayabildiğimizce bu örnekleri. "ilerlemlesi"ni yanlış yazdığımız sanılmasın, mürettip hatası.

Kıssadan hisse çıkaralım bir de: Toplumumuzun –Alman toplumu diyecek değiliz herhalde, onlar "ekonomik mucize"lerine (das wirschaftswunder) çoktan gerçekleştirmiş, şimdi keyfini sürüyorlar.– ilerlemlesi için aslında gerçekten de faal olma edimi, çalışkanlılık ve verimli etkenlik (hatékonysag) gerekli bir mefhumdur ve olumlu özelliklerimizdendir.

İlk tümceye dönüyoruz:

> Hicvin ana hedefini, bütün dünyanın sonradan "ekonomik mucize" (Wirtschaftswunder) adını yakıştırdığı olay ve bunun yaratıcıları durumundaki iş adamlarının akıl almaz çalışkanlıkları teşkil eder. (s. 17)

H. Böll, ülkesinde bir Wirtschaftswunder görmek istemediği için bunu kendisine ana hedef olarak alıp hicve girişiyor, ama "nefret, öfke, saldırgan bir ton" (s. 18, p. 7) kullanmaksızın. Aynı zamada da "bir yerde özeleştiri hüviyeti içinde" (s. 18, p. 7) yapıyor bunu. Yorumcu da kınıyor bu Wirtschaftswunder'i; "adını yakıştırdığı", yani uydurduğu

(6) Türkçe Sözlük. TDK yayını, Ankara, 1974

diyerek Almanların yaptıkları işi amma da abarttıklarını pek güzel belirtiyor!

"İşçiler de hicivden küçük bir pay aldıklarına" göre (s. 19, p. 16), asıl suçlu gerçekten de "iş adamları"dır. Bu ölçüde sıkı çalışınca işçilere yapacak iş bırakmamakta ve işsizliğe yol açmaktadırlar. Neyse ki bu "iş adamları" bir türlü birleşemiyorlar, "işadamları" olamıyorlar; hiç iş kalmazdı birleşselerdi!

İkinci tümce bayağı uzun ve anlaşılması nedense biraz güç:

> Yazar, "iş yapma arzusuna gebe", günün yirmi dört saatinde de çalışmak isteyen, kendilerince "paydos" kelimesinin tanınmaması aranılan bir meziyet ve "uyku uyumanın" ise günah saydıkları iş adamlarının yaşamlarını sevimli, cana yakın bir mizahla eleştirmiştir. (s. 17)

"..... kendilerince ..... tanınmaması ve ..... saydıkları ..... eleştirmiştir.", bize pek Türkçe gelmediği için mi anlamakta güçlük çekiyoruz acab? "iş yapma arzusuna gebe" ise tırnak imi içine alınmış da Almanca karşılığı ne yazık ki verilmemiş. Verilmeyince de bu deyimin Wirtschaftswunderci Almanlara özgü bir deyim mi, yoksa yorumcunun bir buluşu mu" diye cevap vermeye beni tereddüte bıraktı". Biz, doğa yasasıdır, önce "arzu", sonra da "gebelik" diyorduk; burada ise geriye dönüş görülüyor. Yoksa bir "flashback" (bakkenunsere) mi söz konusu?

Kendilerince "paydos" kelimesinin tanınmaması aranılan bir meziyet ve "uyku uyumanın" ise günah olduğunu sayan bu zalim işadamlarını, H. Böll neden "sevimli, cana yakın bir mizahla eleştiriyor"? "Yaradılış itibariyle düşünmeye ve hiç birşey yapmamaya olan tutkusu"ndan bu işadamlarınca koparılıp alındığı için mi?

Dördüncü tümce:

> Nitekim Federal Almanya'nın ekonomik bakımdan bugünkü düzeye gelişide bu çalışmanın bir ürünü, doğal bir neticesidir. (s. 17)

Yorumcu Almanya'nın ekonomik mucizesinin temellerini bularak öyküde Böll'ün ne anlattığına ulaşıyor ve bunu da "gelişide"nin yolunu izleyerek başarıyor.

Geçiyoruz beşinci tümceye:

> Bu nedenledir ki, Böll'ün insan yaradılışının olumlu temel özelliklerinden biri olan "çalışkanlığı, başarılı olma arzusunu" hicvetmek, alaya almak istediğini düşünmek yanlış bir yorum olurdu. (s. 17)

Böll'ün, "çalışkanlığı, başarılı olma arzusunu" hicvettiğini kimin söylediğini bilmiyoruz bu öyküsüyle. Yorumcu kendince düşünceler üretiyor, sonra da bunları çürütüyor. Bu da yorumun yeni bir türü olsa gerek! Bir de, yorumcu yukarıda "iş adamları"nı sevimli cana yakın bir mizahla eleştirdiğini söylüyordu. Burada ise onların "çalışkanlığını, başarılı olma arzusunu" insanın yaradılışının temel özelliklerinden "biri"ne ölçüt olarak alıyor. Hani şu paydos sözcüğünü bilmeyen, uyku uyumayı günah sayan, günün yirmi dört saatinde de çalışmak isteyen **iş adamları** var ya, işte onları! Onların –yanlarında çalışanlardan da bekledikleri– bu çalışma temposu yorumcuya göre "gereksiz, abartmalı bir şeklide yapılan aşırı derecede etkenlik (Überaktivität)"ten sayılmıyor. Biraz sonra okuyacağız. Önce "çalışkanlık, başarılı olma arzusu"nun bize "insan yaradılışının olumlu, temel özelliklerinden biri" değil de **ikisi** gibi geldiğini belirtelim. Yaradılışımızdan gelen "olumsuz temel özelliklerimizin" hangileri olduğunu ise düşündük, düşündük, bir

türlü bulamadık. Yorumcu bunları da biliyor mu acaba?

Uzun sözün kısası, yorumcu bizi inandırıyor: Heinrich Böll olsa olsa bu ekonomik mucizenin neden bu denli hızlı gerçekleştirildiğini, biraz ağırdan alınsa; diyelim, yüz, yüz elli yıllık bir sürece yayılsaydı olmaz mıydı diye düşünmüş ve bu öyküyü yazmış. O da özetliyor bu düşüncelerini altıncı tümcesinde. Toparlarken yanılmadığımızı görüp seviniyoruz:

> O'nun üzerine güldüğü şey etkenlik (Aktivität) değil, fakat gereksiz, abartmalı bir şekilde yapılan aşırı derecede etkenlik (Überaktivität) dir. (s. 17)

Yorumcunun Macarcanın etkisinde kaldığı görülüyor bu tümcesinde. Çünkü, Macarlar bizim "bir şeye, bir kimseye gülmek"imizi, "bir şey, bir kimse üzerine gülmek" (nevet vmre, vkre) biçiminde söylerler.

Yorumcu Türkçeyi kullanırken de çok titiz. Türkçe'de "onun"un "ona ait" anlamına da gelebileceğini bildiği için ve okuyucunun yanlışlıkla "Ona ait üzerine güldüğü şey..." biçiminde de anlayabileceğini düşündüğünden, O'dan sonra kesme imi kullanmış.

Bir de, dikkatimizi çekti, şu Almanca müthiş zengin bir dil. "Etkenlik"leri var adamların, "aşırı derecede etkenlik"leri var, bir de bunun "superlative"i var: "gereksiz, abartmalı bir şekilde yapılan aşırı derecede etkenlik". Ama bu sonuncuyu ancak Almanlar ve Almanca bilenler anlayabiliyor; çünkü, ona da "Übermensch", pardon, "Überaktivität" diyorlar, yani söyleyiş ve yazılışı aynı da anlamı değişik.

Bir şey daha, Böll bu öyküde bir fabrikada yöneticilerin, işçilerin nasıl çalıştığını, çalışması gerektiğini anlatmıyor ki, çalışma temposunun andante mi yoksa allegro mu olması gerektiğini tartışsın. Hiciv üzerine bir makalesi dahi bulunan Sayın Yorumcu'dan bu abartmanın nedenini bilmesini beklerdik. Bizce Böll, "üzerine gülmeden", faşizmin gerçekte savaş bitince yok olmadığını, ama kılık değiştirdiğini anlatıyor, h i c v e d e r e k , a b a r t a r a k. Dokuz telefon, örgü makinası, ağızda kalem birer simgedir; insanca yaşamaktan uzak kalışın, eğlenceye, kültürel etkinliklere katılamamanın birer simgesi. Yorumcunun "bir bakıma haklı" saydığı F. Egger de işte bunları belirtiyor ve" 'iş yapma dürtüsünün ve etkenliğin' yoğun ortamında insanın bir birey, bir varlık olarak değilde bir aletmiş gibi ele alındığını" (s. 18–19) söylüyor. Egger'in bu sözlerini alıntılarken ya da bu öyküyü çevirirken, yorumlarken yaptığı yazım yanlışları, anlatım bozuklukları, Böll'ü bırakınız yorumlamayı, anlamaktan bile ne denli uzak olduğunu zaten göstermektedir.

Yorumcu bundan sonraki tümcesinde bir "keşif"te bulunmuşçasına şu varsayımı ileri sürüyor:

> Yine diyebiliriz ki Böll fabrikanın üretkenliğine karşı değildir. (s. 17)

Bir fabrikanın üretkenliğine, ki sanırız verimlilik demek istiyor yorumcu, kim karşı çıkar da Böll'ün karşı olup olmadığını "diyebiliriz"le düşünelim?

Egger yukarıdaki yorumunu yaparken, bizim yorumcumuz sekizinci tümcesinde şunları söylüyordu:

> Orada hüküm süren alabildiğine bir "gayretkeşliğin" gülünçlüğünü gözler önüne sererken böylesine bir "iş yapma dürtüsü" (Tatendrang) ile üretilen şeyleri belkide çok daha düşük bir çalışma tem-

> posuyla aynen üretmenin mümkün olabileceğini vurgulamak ister. (s. 17)

Geldik paragrafın dokuzuncu ve son tümcesine. Bu tümcede yorumcu "mi" soru ekini de bitişik yazarak, Böll'ün yine bir verimlilik araştırması yaptığı izlenimini uyandırmaya çalışıyor. Ayraç içine Almanca bir sözcük koyunca da inandırıcı olacağını sanıyor. Bilimsellik budur işte, dedirtiyor insana. Ardından da öyküden hiç ilgisiz bir alıntı yapıyor ve çalışanların bir simgesi olan öykü kahramanının, üretilen nesnenin ne olduğunu bile bilmediğini düşündüğü son tümceyi katıyor yorumuna. Ona, yani yorumcuya göre bu "bilgisizlik", "fabrikada sarfedilen", her ne demekse, "yapmacık gücün esasen ne işe yaradığını kimsenin bilmediğini gösteriyor"muş!

> Hikâyeden alınan şu sözler, fabrikada sarfedilen yapmacık gücün esasen ne işe yaradığını kimsenin bilmediğini gösterir: "Çok sonraları, birden Wunsiedel fabrikasında ne imal edildiğini hiç merak etmemiş olduğum aklıma geldi, galiba sabunmuydu ne? (s. 17–18)

Benim de aklıma, bizim fabrikada şimdiye dek ne imal edildiğini hiç merak etmediğim geldi bir yıl kadar önce; ilimmiydi ne?!

"Hikâye"de kimin sözleri olduğunu saptamakta güçlük çektiğimiz tümce şöyle:

> Çok sonradan, Wunsiedel fabrikasında ne imal edildiğini hiç merak etmemiş olduğum aklıma geldi. Galiba sabun imal ediliyordu... (s. 16)

Biraz farklı mı ne?...

Altıncı paragrafta Böll'ün bir başka öyküsünü anımsatıyor ve eğer kendi yorumuysa, ne bilelim, örneğin Egger'in vb. yorumu değilse, kendi sözlerini yalanlıyor. Yorumun kendisine ait olup olmadığı konusundaki kuşkumuz, hem burada ileri sürdüğü düşüncelerle sürekli çelişen düşünceler üretmesinden, hem de yaptığı bir Türkçe anlatım yanlışından, yazım bozukluklarından doğuyor. Ve nedense yorumcu bu "hikâyeyi ister istemez... anımsıyor":

> Sözün burasında ister istemez Heinrich Böll'ün çağdaş Alman hicvi türünde en güzel, en seçkin örneği teşkil eden bir hikâyesini anımsıyoruz: "Doktor Murke'nin topladığı suskunluk". Wunsiedel'in her tarafı camlarla kaplı, aydınlık, geniş solonları gayet güzel dekore edilmiş fabrikası zihnimizde Doktor Murke'nin yaşadığı "sarayı (!) (Funkhaus) çağrışım yapar. Gerek iç gerekse dış yapıları bakımından aralarında çok yakın benzerlikler bulunan bu iki yapı –fabrika ve radyoevi– esasen ürettikleri şey açısından yergi konusu olurlar; birinde "sabun" diğerinde ise güya "kültür (!)" üretilmektedir ama gerçekte her iki yerde de üretilen şey koca bir hiç, anlamsızlık, kısacası "sabun köpüğüdür". (s. 18)

".... zihnimizde Doktor Murke'nin yaşadığı "sarayı (!) (Funkhaus) çağrışım yapar." diyor ya, Türkçe söyleyecek olsak "çağrıştırır" derdik; yazımını düzeltecek olsak "saray"ı (!) yazardık; öykünün adını "Doktor Murke'nin Topladığı Suskunluk" –bu ad da bize bir tuhaf geliyor ya, neyse!– yapardık; "kaplı" ile "aydınlık" arasına virgül değil, noktalı virgül koyardık; "solonları" da "salonları" diye dizmesini söylerdik dizgiciye. Bir yığın da –gereken yerlere– virgül serpiştirirdik.

Yukarıda bir kuşkumuzu belirttik, ama şu benzetmenin bizim yorumcuya ait olduğu

(Nereden anladık bunu, bilin bakalım!) kesin! Yorumcu diyelim yine, ekonomik ve kültürel üretime birer örnek olarak seçilmiş bulunan fabrika ve radyoevi arasında bir benzerlik, koşutluk buluyor, ama bu, yapıların görünümünden öteye geçemiyor onda. "Bu iki yapı –fabrika ve radyoevi– esasen ürettikleri şey açısından yergi konusu olurlar" derken, Böll'ün fabrikada sabun üretilmesini eleştirdiği, yerdiği yorumuna ulaşıyor. "Birinde 'sabun' diğerinde ise güya 'kültür (!)' üretilmektedir ama gerçekte her iki yerde de üretilen şey koca bir hiç, anlamsızlık, kısacası 'sabun köpüğüdür' " diyerek, radyoevi için bu çerçeve içinde doğru olan düşüncesini fabrikanın somut olarak elde bulunan "sabun"una da yansıtıyor. Böll, gerçek anlamıyla "sabun" üretilmesine değil, üretimin yapıldığı yerdeki koşulları yermektedir. Bu koşulları doğuran bir örgütlenmenin ise radyoevinde "güya kültür" üretmesi olağandır. Zaten o işçilerin "güya kültür"den daha üst bir kültürü izleyebilecek, özümleyebilecek vakitleri bile yoktur.

Yorumcu yeni paragrafında öykünün tiplerini sınıflıyor ve bunların işlevlerini özmeye çalışıyor:

> Hikâyede enerji ve iş yapma arzusu tiplerin tam karşıtı olarak hikâyenin kahramanını görüyoruz. Böll bu tipi çizerken bizzat kendini mi karikatürize etmektedir, yoksa bu bir, "rol yapan ben" (Rollen–Ich) midir? sorusuna kesin bir yanıt vermek güç olmakla beraber, anlatıcının bazen "gerçek ben"i (echtes Ich) yani yazarın kendisini, bazen de "rol yapan ben"i (Rollen Ich) yansıttığını söyleyebiliriz. Bu nedenle hiciv bir yerde özeleştiri hüviyetindedir. (s. 18)

Almancanın yazım kuralları üzerine bilgimiz olmadığı için "Rollen–Ich"in önce çizgi imiyle sonra da imsiz yazılması; bunlar büyük harfle başlarken "echetes"in küçük harfle başlatılması konusunda bir şey söylemiyoruz. Ama ilk tümcedeki sınıflama için bir şeyler söyleyebiriz. Birinci sınıfa "enerji ve iş yapma arzusu tipler" giriyormuş, ikinciye ise "hikâyenin kahramanı"! "Enerji arzusu tipler", "iş yapma arzusu tipler"; yorumcu gerçekten de ilginç tipler yaratacak, bir öyküyü tek başına yazacak olsa! Bunlar yazınsal eleştiriye özgün (!) birer armağan! Öykünün kahramanı "yetenek imtihanına tâbi olurken" verdiği yanıtlarla ve sonra da dokuz telefona, on üç telefona birden bakışıyla öteki işçilerden farklı değildir. Aynı 'anlamsız' çalışma temposuna kendisini kaptırarak onların yaşamını örneklemektedir; yoksa, tam karşıtı" bir konumda kalarak özeleştiri yapmamaktadır. Yorumcu öykünün kahramanının kimi simgelediği konusunda, "... sorusuna **kesin** bir yanıt vermek güç olmakla beraber" diyor ve sanki **kesin** bir yanıt vermeye hazırlanıyor. Arkasından da, "bazen ..... bazen ..... **söyleyebiliriz**" diyerek yine varsayımda kalıyor, "bilmek" yardımcı eylemini kullanarak. "Özeleştiri"nin de kimi ilgilendirdiği anlaşılamıyor bu yüzden. Böll sanki kendi yaşamını, kişiliğini eleştiriyormuş gibi bir anlam çıkıyor. Makinalaşmış işçileri eleştiriyor desek, yorumcunun buna katılmadığını ya da "biraz" katıldığını yorumun daha sonraki tümcelerinde göreceğiz. Şunları da eklesek ne diyecek bilemiyoruz: Öykünün kahramanı, toplumun, o insandışı koşulları altında yaşayanları bekleyen acı sonu ara sıra onlar gibi yaşamak zorunda kalarak da gören, ama kurtuluşun ancak onlar bunun farkına vardığı zaman gerçekleşeceğini bilen, bu nedenle de şimdilik yalnızca bir buket çiçekle cenazelerinin ardından gitmekten ve bu sorunları düşünmekten başka elinden bir şey gelmeyen; umarsızlığını, içinde bulunulan durumu abartarak anlatan bir üyesidir.

"Daha sonraki" tümcelerinden ilki, şimdi okuyacağımız tek tümcelik sekizinci paragraf:

> Sadece düşünmekten hoşlanan anlatıcı daha sonra bu tembel, miskin yaşamından uzaklaşır ve kendini birden "cehennemi" bir çalışma süreci içinde bulur. (s. 18)

Bu tümcede geçen "süreç" sözcüğünü yerinde kullanamamış, anlamı yorumcu için bulanık; "miskin" sözcüğü için de geçerli bu bulanıklık. Türkçe Sözlük, "süreç"e, "Oluyoluyla, yani durumdan duruma geçerek ortaya çıkan şey, "vetire" diyor; yorumcu ise "ortam" anlamında kullanıyor. Bir sonraki, yani dokuzuncu paragrafta aynı bağlamda "ortam"ı kullanmış zaten. "Miskin" ise, "Göz yumulamayacak ya da hoş görülmeyecek olgular karşısında hiçbir tepki göstermeyen" demekmiş. Yorumcunun deyişiyle "anlatıcı" ya da H. Böll, öykünün girişinde böyle bir doğası (yaradılışı) olduğundan söz etmiyor. Tepkisini, böylesine "cehennemi" bir çalışma ortamına ancak gerektiği ölçüde girerek zaten gösteriyor. Bu öyküyü yazması da bu tepkinin bir sonucudur. İşçilerin, memurların, yöneticilerin arasındaki tepkisizliği ise onların "miskinlik"ini göstermeyi amaçlamaktadır. Tepki gösterseler her şeyin nasıl değişeceğini "rastlantısal" bir davranışla, Wunsiedal'i yanıtlamakta gecikip onun ölümüne yol açarak da örnekliyor. Bu da, anlatıcının "miskin" olması bir yana, asıl kınadığı şeyin "miskinlik" olduğunu gösteriyor. Tembellik–çalışkanlık tartışmasının ise hiç yeri yok bu öyküde.

Dokuzuncu paragrafı okuyoruz:

> F. Egger; bu hicviyle ilgili yorumunda Böll'ün "düşünen insan" (der Denkende) ile "iş yapan insan" (der Handelnde) başka bir deyişle "ruh" (Geist) ile "iş" (Tat)i bağdaştırmadığını ileri sürer. I) Halbuki hikâye kahramanının bu iki unsuru da başarı ile birleştirdiğini görürüz. Yaradılış itibariyle tembel biri olmasına karşın, anlatıcı içine girdiği ortama hemen uyum sağlamayı becerir. Hatta bir süre sonra artık "dokuz telefona" aynı anda bakmak bile onun "iş yapma gücünü" tam karşılıyamaz. Fakat o yinede hikâyenin sonunda, çalışmanın sembolü olan fabrikadan ayrılarak, gerçekte ait olduğu dünyaya gitmeyi, sadece, elinde yapay bir çiçek buketi ve yüzünde yapay bir keder ifadesiyle bir tabutun arkasında yürümekten ibaret olan ama severek yaptığı işe girmeyi tercih eder. (s. 18)

Yorumcu, Egger'in sözlerini Almanca karşılıklarıyla aktarıyor ama, kendisi anlamamış onun söylediklerini. Egger hem düşünen hem de çalışan insan karmasını örnekleyen bir öykü bekliyor Böll'den; "ruh" ile "iş"i bağdaştırmasını istiyor. Bizim yorumcumuz ise konuyu, "bir insanın ortama uyum sağlaması"na dönüştürerek, bir tembelin, başarıyla, içine girdiği ortama (yoğun çalışma ortamına) hemen uyum sağlaması yapıyor ve H. Böll'ün "bu iki unsuru başarıyla birleştirdiğini görüyor". Gören de o, biz değiliz ki, "görüyoruz" diyerek bizi de katıyor!

Fakat bağlacı ile başlattığı tümcesinde Egger'in eleştirisi üzerine ne düşündüğü iyice bulanıklaşıyor; konudan iyice uzaklaşıp öykünün kahramanının yaptıklarını özetliyor; bir de "insan hangi işi seviyorsa o işte çalışmalı" sonucuna ulaşıyor. Oysa ne Egger, ne de Böll böyle bir sorunu irdelemiyor. Fabrikayı da "çalışmanın sembolü" olarak görüyor üstüne üstlük! H. Böll bu öyküsünü çalışmak üzerine kurmamış ki, fabrika gibi bir

"sembol" arasın! İnsanın makinalaştırılarak insandışı bir yaşam biçimine sürüklendiği yerin, yerlerin simgesi olarak fabrikayı seçmiş.

Biz şimdi buraya yorumcunun "Hiciv kavramı Üzerine Bir İnceleme" adlı makalesinde geçen, "yaşın yanında kuru da yanar" deyimini aktarsak, okuyucu ne düşünür? Ben ne çalarım, tamburam ne söyler, deyimini mi?

Yorumcunun kullandığı noktalı virgülün yeri ve kullanmadığı virgüllerin yanı sıra "karşılıyamaz", yinede" yazımları yukarıda söylediklerimizi bir kez daha doğruluyor.

Onuncu ve onbirinci paragraf gerçekte tek paragraf olmalıydı. Onları okuyoruz:

> Fabrikatör Wunsiedel, muavini Broschek ve sekreteri hicvin hareketlilik, çalışkanlık bakımından birbirinden hiç aşağı kalmıyan üç komik karekterini canlandırırlar. Onların olağanüstü çalışkanlıkları hikâye boyunca alaylı bir abartmayla anlatılır. Bu "iş yapma arzusu" salgın bir hastalık gibi fabrikada herkese bulaşmıştır.
> Egger, hikâyenin geçtiği "iş yapma dürtüsünün ve etkenliğin" yoğun ortamında insanın bir birey, bir varlık olarak değilde bir alet-miş gibi ele alındığını söylerken bir bakıma haklıdır, ama bu hususla ilgili bir noktayı hemen açıklığa kavuşturmak isteriz; Hikayede Böll fabrikatörü olumsuz, antipatik bir tip, bir güç sömürücüsü olarak göstermez. İşçiler kendi istekleriyle bu denli yoğun çalışırlar. Bu nedenledir ki, hicivde nefret, öfke, saldırgan bir tonun hakim olmadığını belirtemek durumundayız. Hatta hikâyede Böll'ün bu iş adamlarına duyduğu gizli bir hayranlık bile sezilir. (s. 18–19)

"kalmıyan", "karekter", "Hikaye", "hikaye", "belkide"lere alıştık. Bunları bir yana bırakıp "vekil" Broschek'in şimdi "muavin"liğe getirildiğine ve üstelik, "hicvin" üç komik karekterini oynama görevinin de rol dağıtımı sırasında Wunsiedel'e, Broschek'e ve sekretere düştüğüne gelelim. Birazcık şaşırdık biz; "hikaye"mi okuyoruz, hiciv diye yeni bir türle mi karşı karşıyayız, yoksa bir tiyatroda oyuncuları tanıtan programı mı gözden geçiriyoruz, belli değil! Sömürünün de pek çok çeşidini gördük, duyduk da "güç sömürüsü" en yenisi. Yorumcu patronları "güç sömürücüsü" diye niteliyor! Şu tümcedeki virgülleri kaldıralım bakalım bir de, ne söylenmek isteniyor: "Bu nedenledir ki, hicivde nefret, öfke, saldırgan bir tonun hakim olmadığını belirtmek durumundayız." Ne diyor yorumcu? "... hicivde nefret (bir tonun), öfke (bir tonun), saldırgan bir tonun ..." ... Bu "ton" ne oluyor acaba? Kilo mu, balık mı, ses-ton mu? Bir yandan bunları düşünürken ve aklımıza, dil düşüncenin aynasıdır diyen kişi gelirken, öte yandan da H. Böll'ün, Wunsiedel'in, Broschek'in ve sekreterin olağanüstü çalışkanlıklarıyla değil, "bir birey, bir varlık olmaktan çıkıp birer alet (makina) olmalarını" yerdiği; çifte doktoraların, şarkıcılıkların, dokuz, on telefona birden bakmaların, aynı anda ağızda kalemle not alıp ayakla örgü makinesi kullanmaların komiklik olsun diye değil de bu tip abartmalar yoluyla okuyucuyu düşünmeye çağırdığı geliyor.

Yorumcu önce Egger'in eleştirisine katılmak zorunda kalıyor; onun "bir bakıma" haklı olduğunu kabul ederek. Ardından da aceleyle ve ilgisiz bir gerekçeyle karşı çıkıyor. İnsanın, yani işçilerin gönüllü olarak "bir birey, bir varlık değil de bir alet olma" istediklerini söylüyor. Çevirdiği, dönüşümlü olarak yazdığı öyküyü de unutmuş olmalı ki,

Böll'ün "fabrikatörü olumsuz, antipatik bir tip. Bir güç sömürücüsü olarak göstermediğini" ileri sürüyor. O Böll ki, Wunsiedel'in güne nasıl başladığını anlatırken "traş makinelerinden yıkadıkları sabunlu sakal kıllarına zafer dolu bir eda ile bakarlar. Bu kıllar onların iş yapma arzularının ilk **kurbanlarıdır. En mahrem imhalar bile** onlarda **memnunluk** uyandırır; meselâ, tuvalet kağıdı kullanılmış; su gürültü ile akmıştır. Birşeyler olmuştur! Ekmek yenmiş, rafadan yumurtanın **kellesi uçurulmuştur.**" demekte (s. 14) ve yorumcuya göre bunlar olumsuz, antipatik bir tanıtma olmamaktadır! Kükreyip bağırarak, "bir şeyler olmalı!" diyç memurlar, işçiler arasında terör estirerek, emirler yağdırarak onları makinalaştırmış olan Wunsiedel sevimli bir patrondur; fabrikatördür! Verilen buyruğun alındığının belirtilmesindeki küçük bir gecikme bile yüreğinin durmasına yol açan Wunsiedel olumlu, sempatik bir fabrikatördür ve çalışanlar da, sanki insan olduklarının farkındaymışlar gibi rica edilmişçesine, sevinçle, buyrukları duyduklarını, "bir şeyler olacak!" diye karşılıklı vererek belirtmektedirler!

Yorumcu, Böll'ün bu "iş adamlarına" gizli bir hayranlık duyduğunu bile seziyor. O, "sezilir" diyor, ama bunu sezen yalnızca kendisi; sezer a!

Sezgiyi kendisine kılavuz bellemiş olan yorumcu, on ikinci paragrafta doğal olarak "eylem"in (fiil) "mastar" olduğunu ["vuku bulmak–olmak" (geschechen) mastarı]; eylemin geçmiş zaman kipinin de yine "mastar" olduğunu sezecektir! Sezgisi, Türkçede "vuku bulmak–olmak" gibi çift yardımcı eylemli bir "mastar" bulmaktan da geri kalmayacaktır!

> Hikâye boyunca "vuku bulmak–olmak" (geschechen) mastarı çok çeşitli şekillerde anlamsız, amaçsız ama fabrikadaki bütün çalışanların tüm güçleriyle kendilerini kaptırdıkları bir "uğraşı (!)" ifade ederken, aynı mastar hikayenin bir yerinde şu cümlede birdenbire "gerçek" bir anlam kazanıverir: "Gerçekten birşey oldu!"

Yorumcunun böyle bir sezgiye ulaşmasının bir nedeni de bu paragrafta Böll'ün şu ünlü "mastar"la ne anlatmak istediğini anlayamamasıdır. Ona göre bu mastar (!), "herkesin kendini kaptırdığı anlamsız, amaçsız bir "uğraşı (!)" ifade ediyor. Bunları söylüyor, sonra da yerinde bir belirlemeyle Wunsiedel'in ölümüyle ilgili olarak kullanılan "Gerçekten birşey oldu!" tümcesinde bu "mastar"ın gerçek anlamını kazandığını ekliyor. Bu "mastar"ın ne anlama geldiğine yukarda değindik.

On üçüncü paragrafın yarısı, Broschek'in Wunsiedel'in ölümünü duyunca gösterdiği tepkiyi özetlemeye ayrılmış:

> Beklenmedik bir anda ölüm Wunsiedel'in yakasına yapışmıştır. Herşeyin kendi iradeleri içinde "vuku bulduğunu" sanan, işlerini hayatlarının içeriği haline getiren iş adamlarının kendi yaptıkları boş şeylerden daha gerçek bir olay olan "ölümü" akılları alamamaktadır. Patronunun ölüm haberini duyunca Broschek buna bir türlü inanamaz; yerinde bir saniye bile duramıyan, etrafındakilere devamlı "birşeyler olacak, birşeyler yapınız, birşeyler olmalı" diye emirler yağdıran bir insanın birdenbire cansız, hareketsiz kalıvermesini mantığı bir türlü kabullenemez. "Hayır, hayır bu imkansız..." (s. 19)

Özetlerken de "ölüm"ü yazacağına "ölümü" yazarak bu sözcüğe başka bir anlam yüklediğini, yukarıda "uğraşı (!)" yazarken yaptığı gibi farkedememiş. "herşey"i bitişik, "iş

adamları"nı ayrı yazmış; gene "duramıyan", "imkansız" demiş!

Yorumcu daha önce "etken olmayı, çalışkanlığı, başarılı olma arzusu"nu överken şimdi bunları "boş şeyler" diye niteliyor ve ölümlü dünya, çalışıp da ne olacak demeye getiriyor.

'Nefret tonu, öfke tonu' diyordu ya yorumcu, on dördüncü paragrafta –"hicivde"– buna değiniyor yine:

> Kahramanın Wunsiedel'in ölümü üzerine hissettikleri hiciv de nefretten çok sevginin var olduğu yolundaki görüşümüzü doğrular niteliktedir. (s. 19)

Fabrikada ne üretildiğini bile merak edemeyecek ölçüde makinalaşmış kahramanın içinde Wunsiedel'e karşı "bir şefkât" doğuyor; ondan nefret etmeye bile vakti olmamıştır. Kendisini insandışı bir yaşama iten kişinin de bir insan olduğunu düşünmektedir. Buna karşılık Wunsiedel'in ölüsü bile inatla eski tutumunu sürdürmektedir:

> Yüzünde oyun arkadaşlarının ikna edici sözlerine rağmen Noel Babaya olan inançlarından vazgeçmekten inatla kaçınan çocukların yüzlerindekine benzer bir ifade vardı. (s. 16)

Yorumcu şu sözleri işte bu bağlantıyı kurmaksızın ve on beşinci paragraf olarak "yorumu"na aktarıyor:

> "Ona karşı bir şefkat doğru içimde ve ondan hiç nefret etmemiş olduğumu ilk kez o anda anladım.."

Yorumcu on birinci paragrafta Egger'in söylediklerini "bir bakıma haklı" buluyordu. On altıncı paragrafta ise kendi düşüncesiymiş gibi onaylıyor bunu:

> Yorumumuzu, fabrikadaki işçilerin de hicivden küçük bir pay aldıklarını belirterek noktalamak istiyoruz. Böll, onları düğmesine basılınca hemen hayat hikayelerini anlatmaya başlayan bir makinaya benzetir, zira onlar için hayat hikayeleri bizzat hayatlarından daha önemlidir... (s. 19)

Yorumcu son paragrafta günümüz "Almanyasında"ki işçilerin durumu üzerine yargıda bulunuyor:

> Kanımızca hikayede yazarın çalışkanlığını ve bönlüğünü hicvettiği 1950 lerin "efsanevi çalışkan işçi" tipi artık günümüz Almanyasında yerini "her fırsatta işten kaçan", "tatilin, paydosun" değerini çok iyi bilen işçi tipine bırakmıştır. (s. 19)

Günter Wallraff'ın "En Alttakiler" –haydi biz de bilimsel olsun diye ayraç içinde Almancasını da belirtelim– (Ganz unten) adlı kitabını okumamış, filmini görmemiş anlaşılan yorumcumuz. "Efsanevi işçi tipi"nin yerini konuk işçilerin aldığını duymamış.

Yorumun yorumunu, yorumcumuzun doktora tezinin "Heinrich Böll ve Satirik Modern Alman Kısa Hikayeleri" (7) adını taşıdığını yorumsuz belirterek bitiriyoruz.

(7) Süslü, Doç. Dr. Azmi: Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi'nin 50 Yıllık Tarihi. DTCF Yayınları No: 355. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986 s. 292

dünya SOLU

3 AYLIK
SOSYALİST
ÇEVİRİ
DERGİSİ
YAZ'89
SAYI: 2

Daha Az Ancak Daha Güzel
Paul Baran

Şili Politikasında Yeni Sınıfsal Yapı
James Petras

Sosyalizm Kavrayışı Üzerine
Vadim Medvedev

Geleneksel "İşçi Partileri"ne Veda
George Flüebert

Che: Hümanist, Devrimci, Düşünür
Luis Suarez Salazar

IRA: Silahla Seçim Arasında
Class Struggle

Küba ve Güney Afrika
Victoria Brittain

ERKEN DÖNEM OSMANLI DİNİ MİMARİSİNDE GEOMETRİK ORANLAR VE SEMANTİK YORUMLARI

Dr. İpek GÖLDELİ*

Osmanlı Dini Mimarisi, mimarlığın göstergebilimin kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu çerçevesinde tartışma ve incelemeye açık bir alan oluşturmaktadır.(1).

Mimari iletişimde gönderici ile alıcı arasında kesintili bir iletişim devresinin bulunması nedeniyle, mimari örgütlenmenin tümü ya da örgütlenmeye ait alt–parçalar (bezeme gibi) eşzamanlı bir söyleme – yanıt alma sürecinin öğeleri olarak değerlendirile-mez (2). Bu nedenle, görsel nesnenin dizimsel örgütlenmesi ve düzanlamları değişmez olarak kalabiliyorken yananlamları ya da nesnenin yer aldığı tarihsel kesitte oluşturduğu anlamsal çağrışımların toplamı ya da çoğu, kültürel bağlamda yer alan değişmelerle birlikte değişirler ya da yiterler. Bu durum, özellikle mimarlık tarihine mal olmuş mimar-lık göstergelerinde ön plana çıkar.

- Çalışmada, Osmanlı Dini Mimarisinin bu süreç içersinde anlam yitimine uğradığı varsayımından yola çıkılmıştır. Yazının amacı bezemeci olarak tanımlanan İslam sanatının gerçekte oldukça yoğun bir anlamsal (semantik) içeriğinin olduğunu göstermektedir.

Dinler kanonlarını yapılarına yansıtmaya çalışmışlardır (Hıristiyanlık için Gotik mimari/Budizm için Katmandu vadisi tapınakları örneklenebilir). Benzer biçimde yaşama kendine özgü bir düzen anlayışı getirmeye, evreni anlamlandırmaya çalışan İslam dininin açıklama ve tanımlarıyla yapıda yer alan örüntüleri (patterns), öğeleri ve giderek yapının tümündeki oran, ilişki ve konumlandırmaları düzenlemiyeceği düşünülemez. İlk bakışta süsleme olarak betimlenebilecek bir biçim, ikinci değerlendirmede bir evren açıklamasına dönüşebilmektedir.

* Dr İpek Göldeli Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Mimarlıkta Y. Lisans ve doktora yaptı. 1985'ten bu yana Sydney de uygulama ve araştırmalarını sürdürüyor.

Yayınları: Mimarlık ve bir üstdil ELEŞTİRİ 1981, Değişim Sürecinde Süreklilik 1983

- Erken Dönem Osmanlı Dini Mimarisi ile sınırlanan çalışmada(3), yalnız kesitte kalınarak irdelenen ikinci varsayım, dini yapılarda belirli geometrik oranların bulunduğu, bu geometrik oranların belirli örüntüler oluşturarak yapının tümünü biçimlendirdikleri, bu örüntülerin ise belirli anlamsal karşılıklarının olduğudur.

MİMARLIK GÖSTERGESİNDE ANLAMLAMA:

Dil–mimarlık benzetmesi yaparken bu iki sistemin tüm özellikleriyle çakışmadıklarını göz önünde tutmak gerekir. Örneğin, Langer'a göre görsel Formlar yani çizgiler, renkler, orantılar vs. karmaşık bir birleşim olarak birbirlerine eklenmeye sözcükler kadar yeteneklidirler. Ama bu tür eklenme veya bitişmeleri yöneten yasalar, dili yöneten sentaks yasalarından tümüyle ayrıdırlar. En köklü ayrım görsel formların çıkarımsal olmayışlarıdır. Bu formlar kurucularını birbiri ardından değil, hemen bir anda ortaya koyarlar. Böylece görsel bir yapıyı belirleyen bağıntılar, bir görüş aktı içinde kavranır. Sonuç olarak, onların karmaşıklığı, konuşmanın karmaşıklığının sınırlı olması gibi sınırlı değildir"(4). Görsel formlar çıkarımsal değildir ve dizisel (paradigmatik) ilişkiden çok dizimsel (sentagmatik) ilişki bu tür formlara egemendir.

Bu ayrım gözetilerek dilbilim – göstergebilim kavramları içersinde kalındığında mimarlık göstergesinin gösterileni ile göstereni arasında bir bağ kurmak dilbilimsel bir olgu olan anlamlama (signification) olarak tanımlanır.

Anlamlama sürecinde biçimi (göstereni) içeriğe (gösterilen) bağlayan ilişki eğer saymaca (keyfi) ve uzlaşmalı (konvansiyonel) bir ilişki ise o gösterge simge olarak adlandırılır. Bu ilişki, saymaca olmasının yanısıra belirli bir toplumsal kabule dayanması nedeniyle uzlaşmalı bir ilişkidir. Öte yandan, bir biçimle içeriği arasında benzerliğe dayanan bir ilişki kuruluyorsa bu ilişki ikonik olarak tanımlanır.

Biçim- İçerik İkonik İlişki - (Uzlaşmalı Saymacı)

Biçim- İçerik Simgesel İlişki - (Benzerlik)

Bu iki tanım çalışmada dayanılan temel tanımlardır.

İki ayrı nitelikte ikonik ilişki ayırt edilebilir: "Temsili" özelliğe sahip, gösterenin gösterilene olan fiziksel benzerliğine dayanan ikonik ilişki ile, gösterilenin somut yapısıyla gösterenin dizimsel yapısı arasında bir koşutluk – benzerlik aranan ikonik ilişki(5).

İslam sanatında geometrik oranlar belirli temel kavram–biçimlerden türeyerek tutarlı bir sistem oluşturmuşlardır(6). Bu geometrik oranlar sistemiyle yapı tekniğindeki oran ve ilişkiler arasında parçada ya da tümde belirli koşutlukların, dizimsel benzerliklerin bulunması aralarında ikonik bir ilişkinin olduğu anlamına gelir. Öte yandan mimari sistemle dinsel bir önerme olan kozmolojik anlam sistemi arasındaki ilişki simgeseldir.

Birincisinde birbirine benzer, aynı bağlama ait iki sistem arasında bir ilişki kurulmaktadır, bu benzerliği uzlaşmalı kanunlar yönlendirir. Bir başka deyişle, aynı türden iki sistemin parçaları arasında kurallı bir bitişiklik ilişkisi vardır. Aynı türden kültürel bağlamlar arasında kurulan ilişkiler düzdeğişmecesel (metonymic) ilişkilerdir(7). Bu ne-

denle, önerilen soyut geometrik sistemle yapının kendi geometrik sistemi arasında; ya da soyut geometrik sistemle kozmolojik sistem arasında bir "bitişiklik ilişkisi" kurulmaktadır.

Öte yandan, farklı iki kültürel bağlam türleri olan mimari sistemle kozmolojik sistem arasında kurulan koşutluk – benzerlik ilişkisi eğretilemesel (metaphoric) bir ilişkidir. Bu ilişkileri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

		simgesel ilişki			
kozmolojik	sistem		geometrik	sistem	mimari sistem
ikonik ilişki	ikonik ilişki				

İKONİK İLİŞKİ:

İmgeleri tanılmama, sınıflama amacıyla yapılan çalışmaları ikonografi içerir. Gösterenlerin gösterdikleri kavram, olgu, inanç gibi işlevlerin(8) ortaya konmasını amaçlar. Oysa, bu işlevlerin sistematik bir soyutlamayla ait oldukları – kültürel bağlamı aydınlatacak bir araç olarak kullanılması durunda, sözkonusu yaklaşımı ikonoloji olarak adlandırmak gerekir. İkonoloji "içsel" anlamla ilgilenir. Panofsky'nin öncü çalışmalarından bu yana ikonoloji belirli bir metnin kimliğinin belirlenmesinden çok bir programın yeniden kurulması olarak tanımlanmaktadır(9).

Yine Panofsky'e göre herşeyden önce semantik bir yorum olarak değerlendirilmesi gereken bir içerik incelemesi üç aşamadan oluşturulmalıdır:

1. Birincil ya da doğal adım saf biçimlerin belirlenmesi adımıdır. Ön-ikonografik olarak tanımlanabilecek bu aşamada artistik motifler ayırt edilir;
2. İkincil ve ikonografinin alanı olan aşamada, artistik motifler kavramlar ya da konularıyla birleştirilir;
3. Üçüncü aşamada içsel anlam ya da içlemin belirlenmesi sözkonusudur. Bu aşama ikonolojinin alanına girer(10). Bu kapsamda ele alındığında semantik yorum yitik bir kanıtın yeniden kurulması anlamına gelmektedir.

Gotik vitray "okumamış" halka bildiri iletmeye çalışan temsili bir anlatımdır. Gotik planlama ise Chartres Katedralinde olduğu gibi tümüyle evrenin matematik modeline dayalı simgesel bir anlatımdır. **İslam sanatında bezeme ve dini mimari geometrik oranlar aracılığıyla ve sistematik bir soyutlamayla gerçekleştirilmiş simgesel anlatımlardır. Biçimlerin içerdikleri kavram çağrışımları birbiri üzerine gelerek bir evren açıklama programı oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bezeme ve dini mimari islam sanatında ikonolojinin geçerli olduğu oldukça özel bir alan olarak ele alınmalıdır.**

SİMGESEL İLİŞKİ:

Simgelemede iki ayrı kültürel bağlam ya da yapı arasında varlıkbilimsel bir ilişki kurma amaçlanır. Bu yapılar, "Hartman'ın 'ön' ve 'arka' diye nitelediği iki ayrı gerçeği içerir. **Ön yapı, özdeksel olarak kendi başına varolma özelliğini taşırken arka yapı tinsel özelliği olan varlığın düşünce ile ulaşılan yönüdür."**(11).

Simgeyi belirleyen karakteristiklerden biri ekonomidir. Simgede gösteren gösterilenin tümünü karşılamaz. Simge, tümün yerine geçen bir parçadır. Anlatımsal form dediğimiz sanatçının duygularını dışlaştırdığı form, "bir bütün içindeki parçaların veya noktaların, yahut niteliklerin ilişkilerini gösteren tasavvur edilebilir veya kavranabilir her hangi bir bütündür. Bu bütün, öğeleri benzer ilişkilere sahip olan bir diğer bütünü canlandırabilir. Böyle bir formun sembol olarak kullanılmasının nedeni, genellikle canlandırdığı nesnenin kavranamaz veya hemen tasavvur edilemez oluşudur"(12). Bu açıdan bakıldığında, parçanın bütünün yerine geçmesiyle simgede anlam genişlemesi oluşturan düzdeğişmecesel bir ilişkinin varlığı söz konusudur.

Öte yandan, Norberg-Shultz'a göre simgenin bir başka temel karakteristiği analoji/benzetmedir. Simgeleme bir durumun yapısal benzerlik aracılığıyla bir başka ortamda temsil edilmesidir(13). Bu açıdan bakıldığı zaman ise **simgeler aynı zamanda yaşam, duygu ve iç realite tasavvurlarını dile getiren gelişmiş metaforlardır.**

Sözel simgelerle görsel simgeler arasındaki belirgin ayrım ise görsel simgelerin paradigmatikten çok sentagmatik ilişkiye dayanan çıkarımsal olmayan formlar olmalarıdır. Belleğin sınırlamalarından bağımsız olan görsel simgeler bağıntı ve ilişkilerini bir anda ortaya koyabilmeleriyle daha karmaşık olabilmektedirler.

Simgenin anlaşılabilirliği ya da okunabilirliği alıcılar arasında paylaşılan ortak bir kabulun bulnmasını gerektirir. Mikro-kültürden çok makro-kültürel bir olgu, "standart simge" olduğu an simge iletişim işlevini yüklenir. Kullanıldıkları toplum-zaman kesitinde standart olan simgeler bağlamda yer alan değişmelere bağlı olarak bu özelliklerini yitirebilirler. Bu nedenle özellikle sanat tarihi kapsamında değerlendirilen yapıtların anlamları yeniden kurulmalı, kendi zaman-toplum kesitindeki yorumlarına kavuşturulmalıdır.

İSLAM SANATINDA GEOMETRİK ORAN VE İKONOLOJİSİ:

İslam sanatı matematiksel bir temele dayanır(14). Belirli sayılarla kurulmuş geometrik oran ve ilişkilerin, iki ya da üç boyutlu dizimsel düzenlerin kozmolojik bir anlamları vardır. Geometri parçayı bütüne bağlayan bir düzen olarak düşünüldüğünde geometri ile kozmoloji arasında kurulan bu bağ doğal görülebilir.

Özellikle dini inançlardan kaynaklanan sembolik rakam ve sayılara Sinan'ın Şehzade Camii'nde, Süleymaniye Camii'nde ve Mehmet Ağa'nın Sultanahmet Camii'nde kullanmış oldukları belirlenmiştir. Yapılan analitik çalışmalar bu simgesel rakam ve sayılara modül, boyutsal, alansal ve çevresel dağarlarda önemli oranda yer verildiğini göstermiştir.(15).

Aşağıda geliştirilecek türetimlerin ardındaki varsayım sayılar ve sayısal ilişkiler ile bunların mekansallaşması olarak tanımlayabileceğimiz geometrik sistemlerin islam sanatının dizimsel yapısına ağırlıklı bir anlamsal yorum yükledikleridir.

Geometri noktayla başlar. İslam dini de. Nokta birlik ve kaynağın simgesidir.

•

Bir eylem, nesne ya da düşünce noktada başlar. Bir edim ya da düşüncenin nesnelleşmesi ve bu nesnelleşmenin algılanması için özne olarak en az bir kişi, konum olarak nokta gerekir. Geometride nokta, İslamda BİR tüm biçimleri denetleyen konumdur.

Nokta kaynağından uzaklaşmaya başladığı an geometride çizgi tanımlanır. Bu birinci boyuttur.

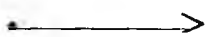

Critchlow çizgiyi noktanın kendisini dışsallaştırması olarak tanımlıyor.

Bir noktanın dışsallaşarak yeni bir konuma gelmesi bir kutupsallık ortaya koyar. Üç varlık tanımlanmıştır: İki uç ve aralarında kurulan ilişki. Kaynak nokta merkezdedir, edilgindir ama denetleyicidir. Etken ikinci noktanın merkez çevresinde hareket etmesi arkı tanımlar. Arkın çıkış noktasına dönmesiyle bir yaşam çevrimi sona ermiştir. Kendi kendisine kapanan çember bir küme oluşturur:

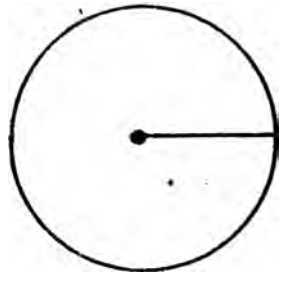

Çember tamamlandığında birliğe varılmıştır. Sonucun birliği, başlangıcın birliğini: Noktayı yansıtır. Daire sınırlı bir küme içersinde her yönde var olan anlamındadır. Tüm çokgenleri daire hem içerir hem üretir. Başı sonu olmayan varlık olan daire sonsuzluk simgesidir. Daire, içersinde üçlemeyi: Merkez, küme ve sınır; aynı zamanda da dörtlemeyi içerir: Merkez, içerilen küme, sınır, dışarılan küme.

Daire oluşturulduktan sonra özgün daire "dışsallaştırılır". Bu süreç içersinde bir dizi

anlamlı arklar oluşur. Bunlardan en önemlisi, ayrılan dairenin arklarının özgün dairenin merkezine değdiği konumdur.

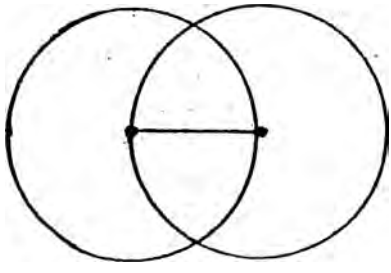

Bu konumda dış dairenin dışsallaştığı oran özgün dairenin merkezinin kendisini oluşturmak için dışsallaştığı orana eşittir.

Daire kendisini tümüyle dışsallaştırdığı zaman yansımış olur. İki merkez arası uzaklık bellidir. Bir öğe, her iki adirenin de sınırlarında dolaşabilir. Çizgisellik söz konusudur. "Arasında" ve topolojik "komşuluk" kavramları belirlenmiştir.

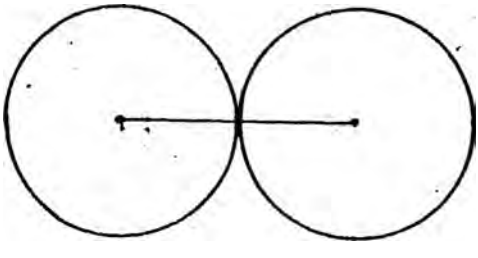

Alanın oluşturulabilmesi için yansıyan dairenin yanal olarak hareket etmesi gerekir. Genleşme tamamlandığında tüm daireler birbirlerine tek noktadan değecek biçimde dengeye gelir. Merkezlerin birleşmesi temel çokgen olan üçgeni ortaya çıkarır.

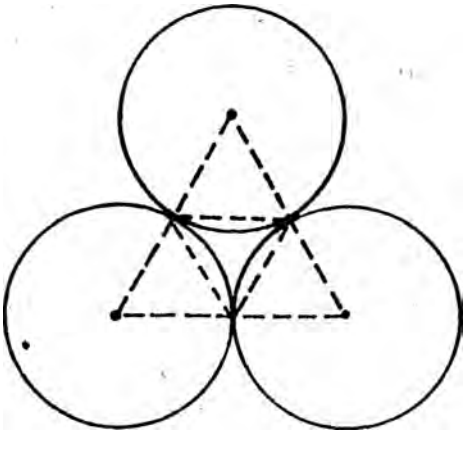

Üç dokunma noktası, üç merkez ve dokuz ilişki söz konusudur. Dört üçgen belirlenmiştir. Üçgen bir alanı tanımlayan en basit çokgendir. Tüm diğer çokgenler üçgene indirgenebilir. Öte yandan üç, dinsel bilinçliliğin temel üç gereğinin simgesidir: Bilen, Bilinen ve Bilme eylemi.

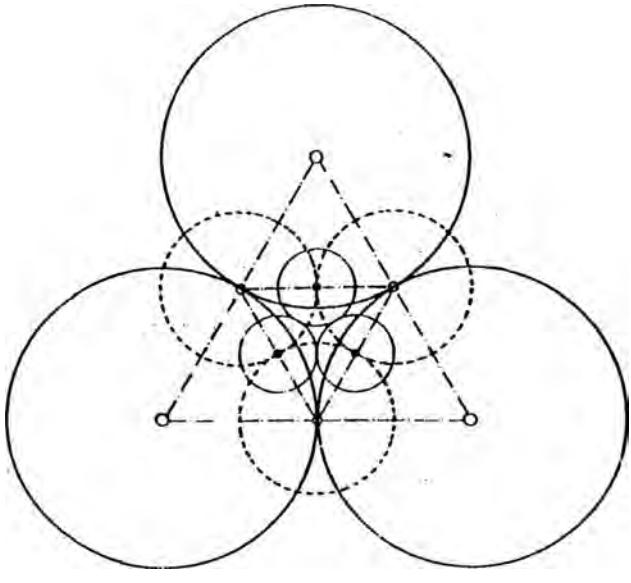

Değme noktalarının merkez olarak alınmasıyla oluşturulacak üç yeni dairenin değme noktalarının birleştirilmesi ters doğrultuda dört üçgenin oluşmasıyla sonuçlanır. Bu işlem sonsuz küçüğe ve sonsuz büyüğe doğru kapsayıcıdır.

Daire yanal genişlemesini sürdürdüğünde oluşan dördüncü dairenin merkezi, birinci ve üçüncü dairelerin merkezleriyle üçgenler oluşturur. Oluşan üçgen bir öncekinin yansımasıdır:

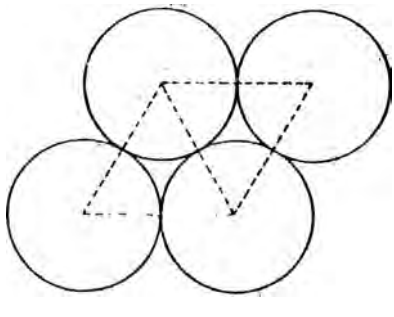

6

Yanal genişlemenin son sınırı olarak özgün daire kendi boyutlarında ancak altı daire ile çevrelenebilir. Temel ve birinci birlik olan daireden sonra, ikinci birliğin üçgen oldu-

ğu görülmüştü, üçüncü birlik ise yedi dairenin oluşturduğu hexagonal kümedir:

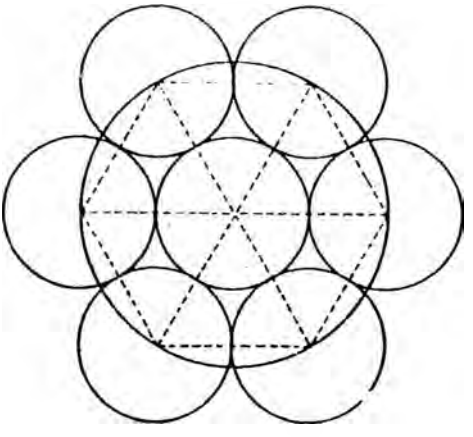

Dairelerin birer birer yanal hareketiyle oluşan bu türevlerden başka altı dairenin aynı anda aynı merkezden dışlaşmasıyla bir dizi türev oluşturması söz konusudur. Bu süreçte altı büyüme aksı, altı çıkış, altı yansımanın varlığı gündemdedir. Aslında sürekli olan bu büyümenin duraklama noktalarından biri dışlaşan dairelerin sınırlarının yarıçap uzaklığında merkeze değme durumlarıdır. Tam bir dengenin sağlandığı bu konumda yarıçaplardan oluşan on iki adet eşkenar üçgen belirir:

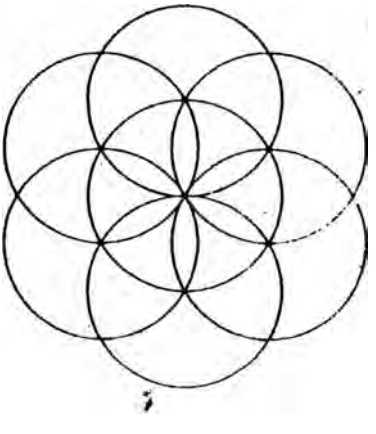

Bu duraklardan bir başkası her daire sınırının bir sonrakine bir noktadan değdiği, özgün daireyi ise iki noktadan kestiği konumdur. Bu aşamada merkezde bir açıklık oluşur. Bu açıklık altı dairenin on iki noktada kesişmesiyle oluşmaktadır. Eğer bu çift kesişme

noktalarından karşılıklı olarak birbirlerine koşut altı çizgi çekilecek olursa, bu çizgilerin kesişmelerinin sonucunda ortada altı kollu bir yıldız belirecektir:

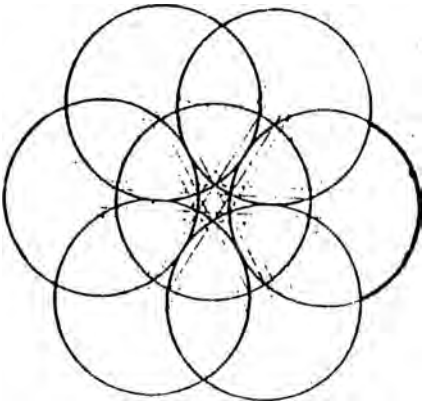

Ana dairenin çemberini dışlayan dairelerin çemberleri eşit uzunlukta on iki arka böldüğünde karşımıza eşkenar üçgenler, dörtgenler ve bir altıgenden oluşan bir örüntü çıkar:

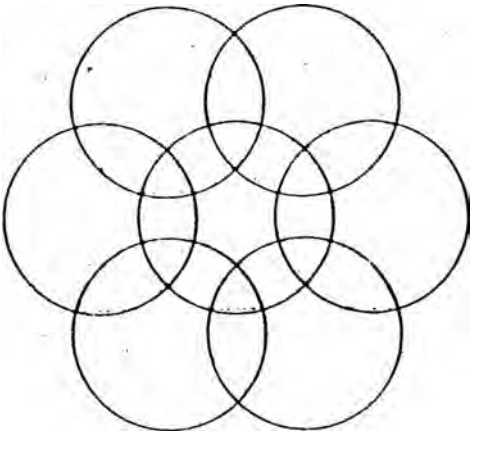

Dışlaşmanın son aşaması her dairenin kendi tümlığı içersinde merkezine ve iki komşusuna üç noktada değmesidir. Bu aşamada her biri aynı eksen üzerine dizili üç dairenin varlığı söz konusudur. Merkez, denetleyici niteliğini yitirmez buna karşılık bir ek işlev yüklenir: Alt ve üst daireler arasında bağ olmak; alttaki zahiri olanla üstteki metafizik olan; duyusal dünya ile varlık dünyası arasında bağ olmak:

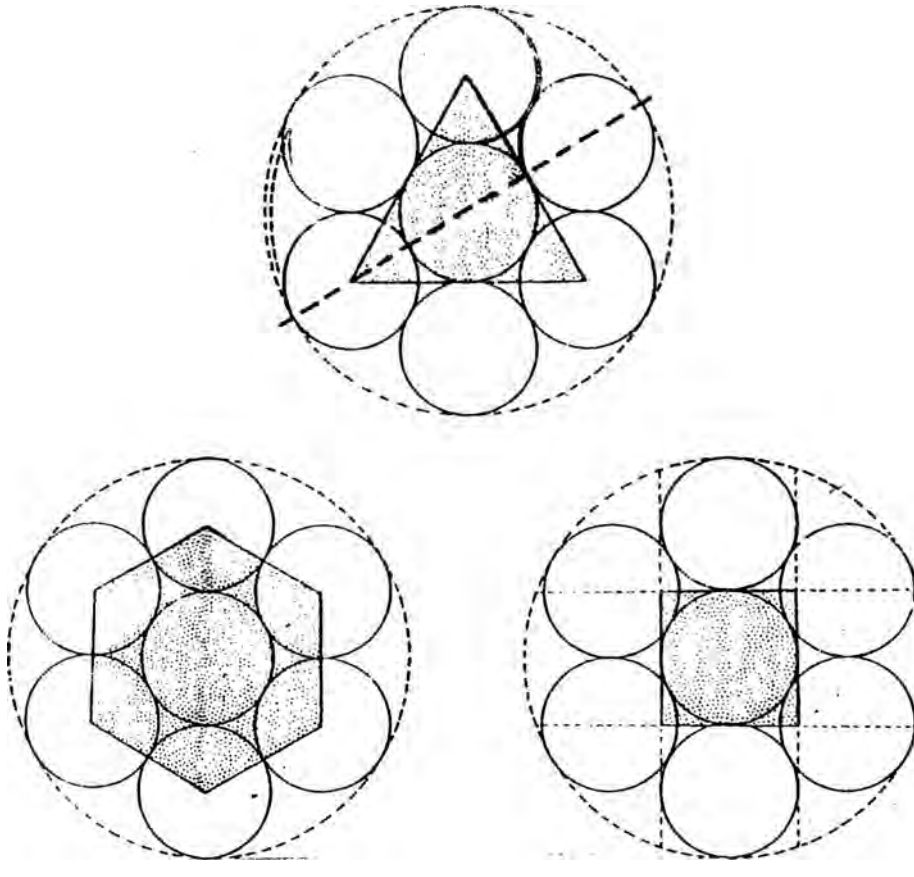

Altıgen ve üçgen birbirini tamamlar ve içerir. Kare de kendini yansıtan ve çoğaltan bir biçimdir çünkü üçgen matristen türer. Bu üç temel biçimden kare dünyayı ya da maddeselliği, üçgen insan bilinçliliğini, altıgen ya da daire Tanrısal olanı simgeler. Her üç biçimde üreyerek yüzeyi boşluksuz doldurabilirler. Her biri sonsuz küçülme ve büyüme özelliği gösterir.

Dört sayısından oluşan kare yeryüzü simgesidir: Dört fiziksel eleman (toprak, hava, ateş, su), enerjinin dört hali (katı, sıvı, gaz, ışınım). Üç sayısından oluşan üçgen Bilen, Bilinen ve Bilme ya da nesne, özne ve aralarındaki bağlaçtır. Yetkinliğin de simgesi olan altıgen yaratılışın altı günü ve Tanrısallıktır.

Ters dönerek kendi kendisiyle denge içersinde çakışan üçgen, altı kollu, oldukça simgesel bir yıldız biçim oluşturur:

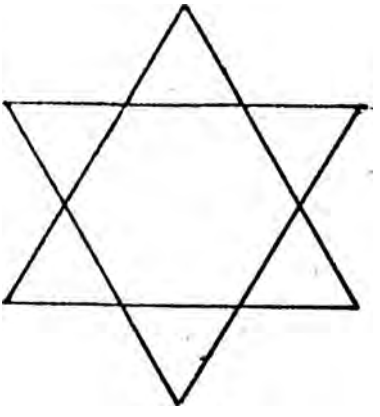

Yukarıdan aşağı yönelen üçgen veren Tanrı ve Tanrının yeryüzüne eğilmesi; yukarı doğru yükselen üçgen alan Tanrı ve insanın göğe yönelmesidir.

Bir karenin 45 derece döndürülerek çakıştırılması sonucunda ortaya sekiz uçlu bir yıldız çıkar. **Ortada beliren sekizgen sıcak–soğuk, nemli–kuru kutupsallıklarını simgeler. Bu iki karşıt çiftten sıcak–nemli islami örüntülerden organik olanını/arabeski simgelerken, soğuk–kuru geometrik olanın karşılığıdır.**

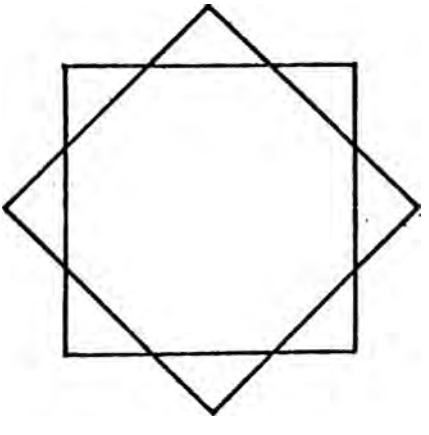

Üç kare çakıştığında ortaya güneş sistemini simgeleyen 12 sayısı ve onun karşılığı olan on iki kollu yıldız ortaya çıkar. Kareler 4 adet üçlü grup olarak kümelenir. Üçer aydan oluşan dört mevsim gibi. 12 kollu bir yıldız içsel olarak 6 kareden on iki merkezi altıgenden oluşur.

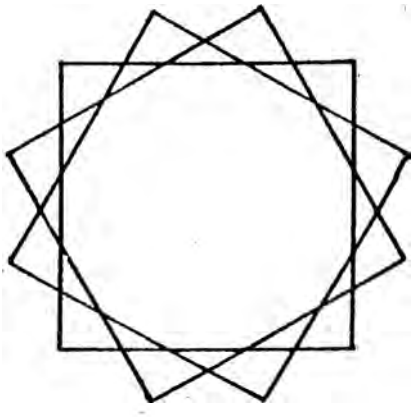

İSLAM MİMARİSİNDE GEOMETRİK ORANLAR:

İslam sanatı çokluğu birliğe bağlayan, evrenin ve insanın akıl ve ruhunda bulunduğu varsayılan tanrısal atatiplerin yansıdığı matematiksel biçimler üzerine kuruludur. Örneğin İslam örüntü sanatı bir düzlemi boşluksuz dolduran üç temel düzgün poligona ve bunlardan elde edilebilecek sekiz yarı-düzgün mozaik kümelenmeye dayanır(16).

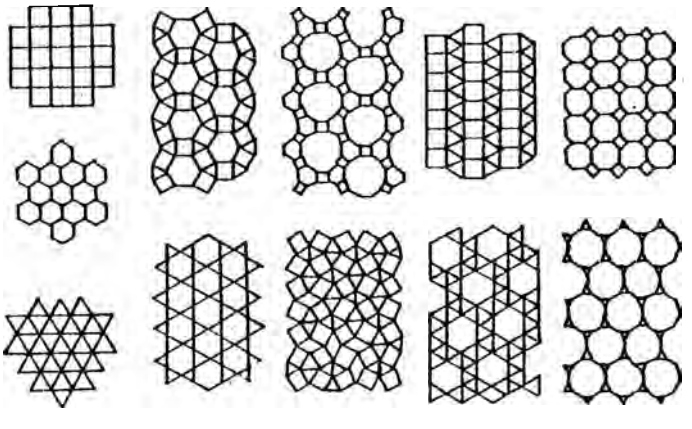

Örüntülerin yanısıra dini yapılarda da aynı biçim ve ilkelere yaslanıldığı gözlenebilir. Örneğin "Mimarlık tarihinde, sadece kubbe örtüsüne dayanan hiç bir üslup merkezi olarak planlanmış kare, altıgen, sekizgen şemaların bütün varyasyonlarını, Osmanlı mimarisinde olduğu gibi denememiştir"(17).

Kare, altıgen ve sekizgen matrislerden oluşturulabilecek olası birleşmeler ve bu birleşmelere yol açan potansiyel ilişki, oran ve akslar aşağıdaki çizimlerde örneklenmiştir.

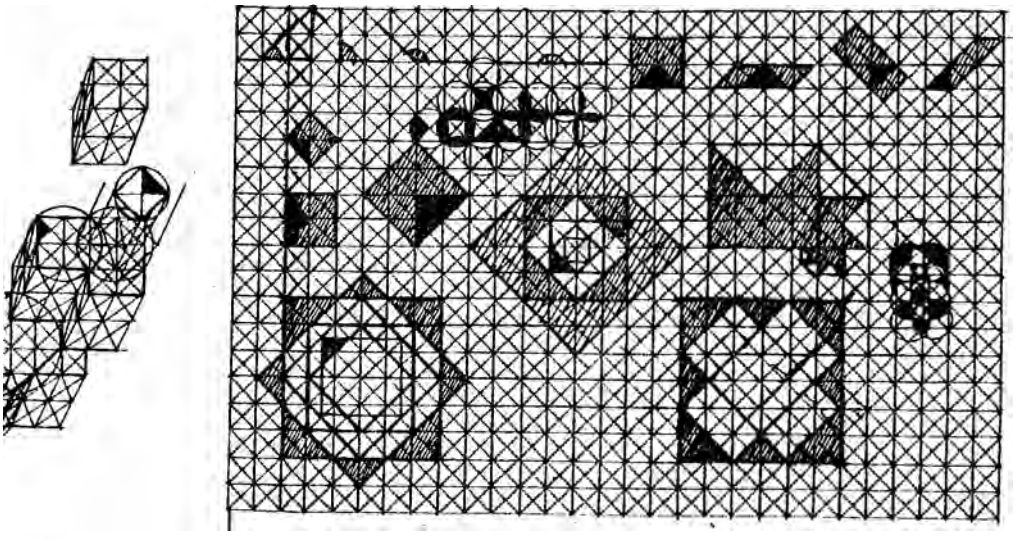

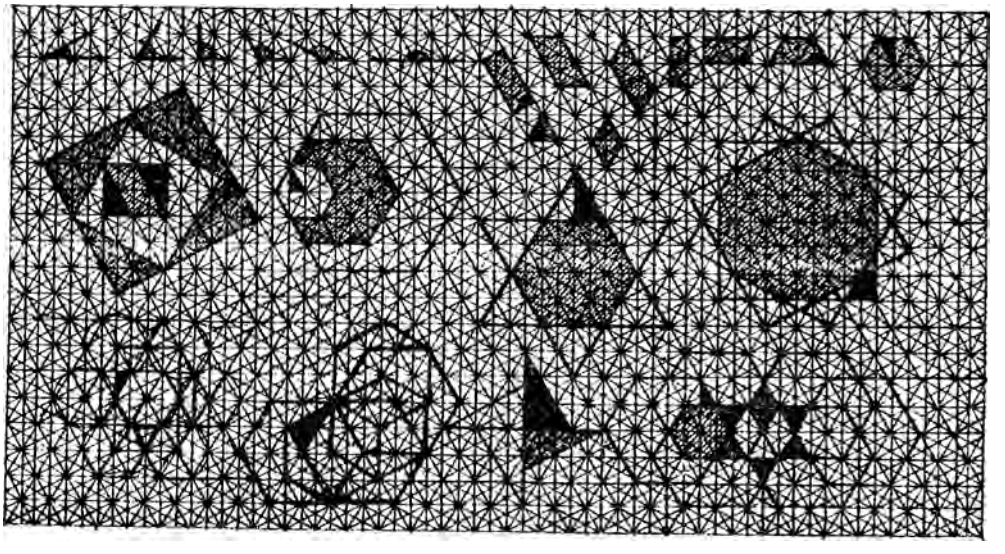

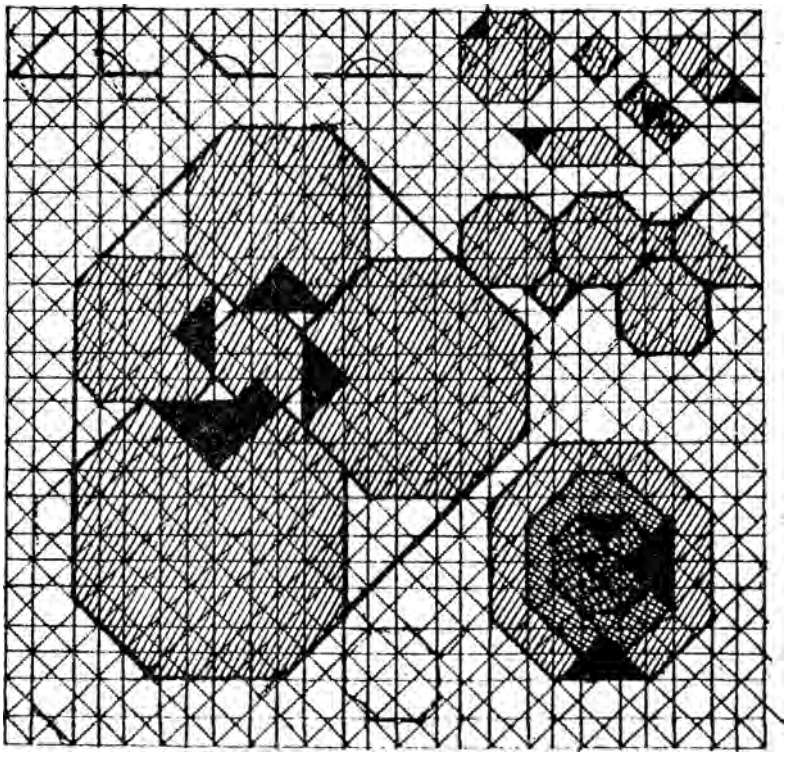

Sekizgen Matris

Yukarıdaki çizimler tüm olası çeşitlemeleri belirlemekten çok, temel dizimsel işlemler olan aktarma, kaydırma, döndürme, yansıtma (18) aracılığıyla belirli örtük ilişki ve kurallarla türetilebilecek biçimleri örneklemek amacıyla hazırlanmıştır.

UYGULAMA:

Osmanlı dini mimarisinde belirli geometrik oran ve ilişkilerin kullanıldığına ilişki çözümlemelerden ilki Bolayır'da bulunan Süleyman Paşa Türbesine ilişkindir(19).

(A) merkezli kubbe dairesinin dışlaşması sonucu yansıyan (B) merkezli dairenin sınırının özgün dairenin merkezine (A) değdiği durak noktası düşey oranları denetlemektedir. Kesişen arkların arasında yer alan (abcdef) çokgeninin kollarının uzanımları ve bu uzanımların iki dairenin merkezlerinden (A,B) ve kesişme noktalarından (C,D) geçen yatay (I, II, III) ve düşey (IV, V, VI) eksenlerle kesişmeleri düşey alanlamayı belirleyen ana konturları ortaya çıkartmaktadır (bkz. Çözümleme 1).

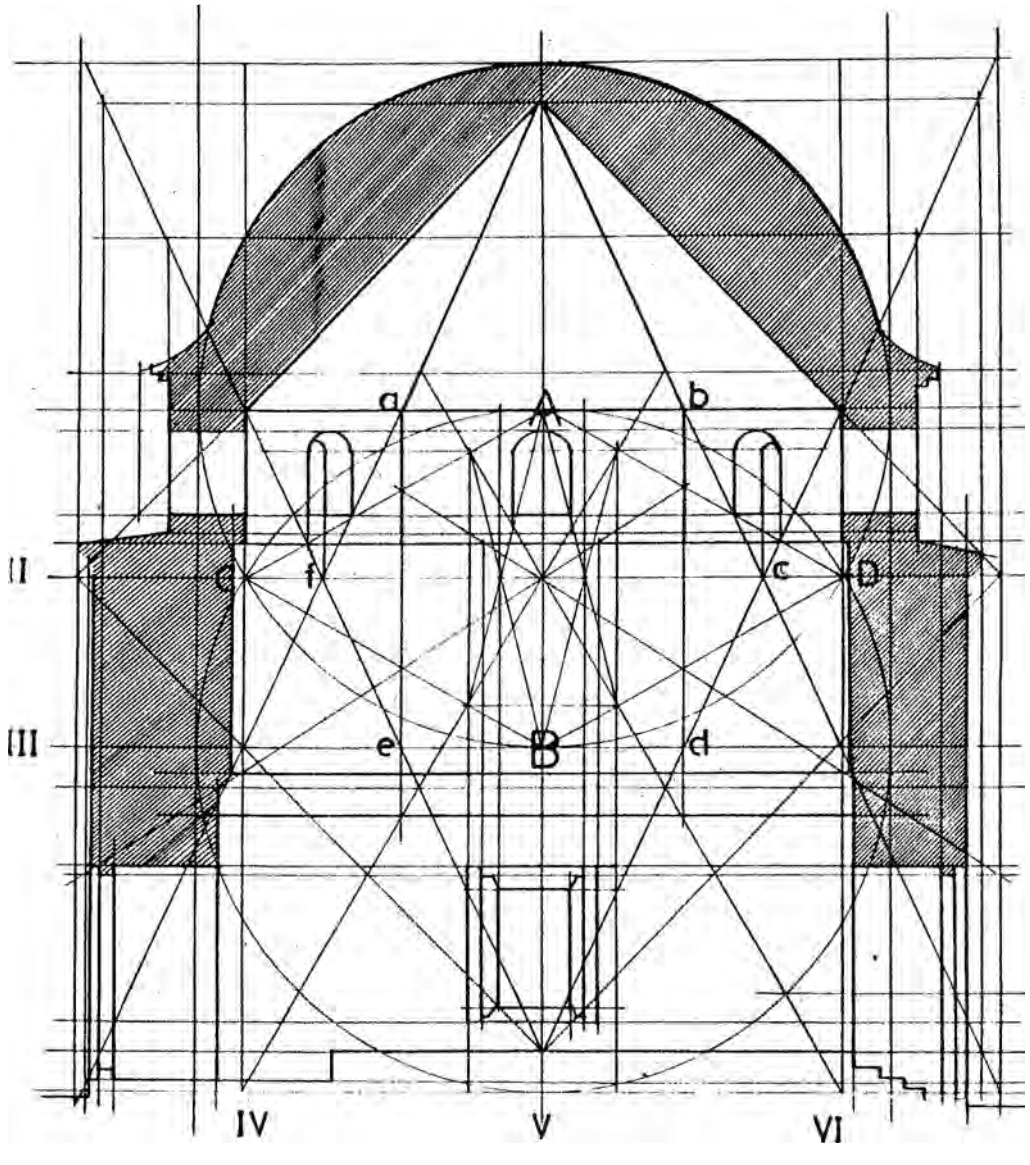

Çözümleme 1: Süleyman Paşa Türbesi (Bolayır)

Kitabesinde Hüseyin oğlu Ali tarafından yapımına 1406'da başlandığı yazılı olan Yıldırım Türbesi pek çok kez onarım görmüştür. Buna karşın bedene hiç dokunulmamış, pencere kemerlerinin boşaltılması, özgün saçakların yerine ampir saçakların yapılması gibi ana planlamayı değiştirmeyen değişikliklere gidilmiştir(20). Yıldırım Türbesinde de kubbe yüzeyini oluşturan r_1) yarıçaplı, (A) merkezli dairenin dışlaşması, yansıyan (B) merkezli dairenin sınırının (A) merkezine değdiği denge noktasına dek sürmüştür. Buna karşın bu türbede (B) merkezli daire, yatay eksende oluşturduğu (C) ve (D) merkezli dairelerin çemberleri (A),ve (B) merkezli daire çemberlerini (E) ve (F) noktalarında kesinceye dek dışlaşmıştır. Oluşan dört daire dört akslı, merkezi (abcd) dörtgeni tarafından denetlenen dört dörten ve dört üçgenin oluşturduğu sekizgenler ($1_1 1_2 1_3 1_4 1_5 1_6 1_7 1_8$ ve $2_1 2_3 2_3 2_4 2_5 2_6 1_7 1_8$ ile $3_1 3_2 3_3 3_4 3_5 3_6 1_3 1_4$ sekizgenleri) ortaya çıkmaktadır. (A) dairesinin merkezinden geçen yatay eksen (I), (C) dairesinin merkezinden geçen düşey eksen (II) ile merkezi (abcd) dörtgeninin cd kolunu oluşturan eksenin (III) kesişmeleri revak kubbelerini ölçülendirmektedir (r_2). Aşağıda verilen (Çözümleme 2_1) düşey planlamayı denetleyen ana örüntüyü, (ÇÖzümleme 2_2) bu ana örüntünün ayrıntıları belirleyişini göstermektedir:

Oluşan yarı–düzgün geometrik mozaik aynı zamanda pek çok islami bezemeyi belirlemektedir:

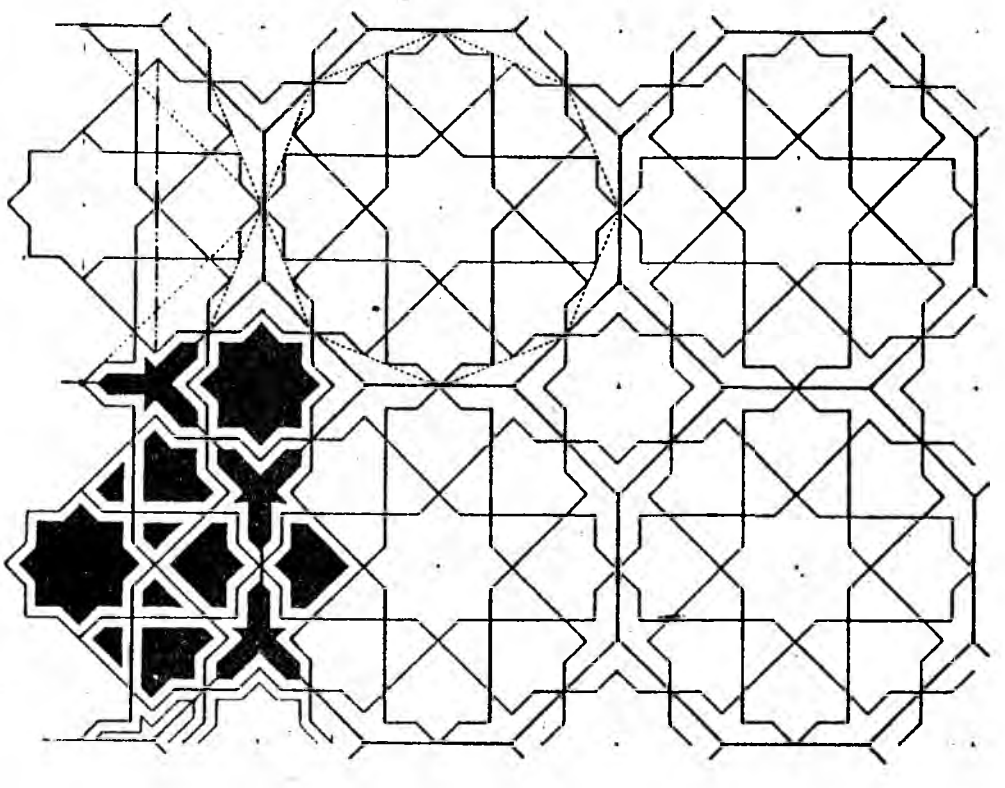

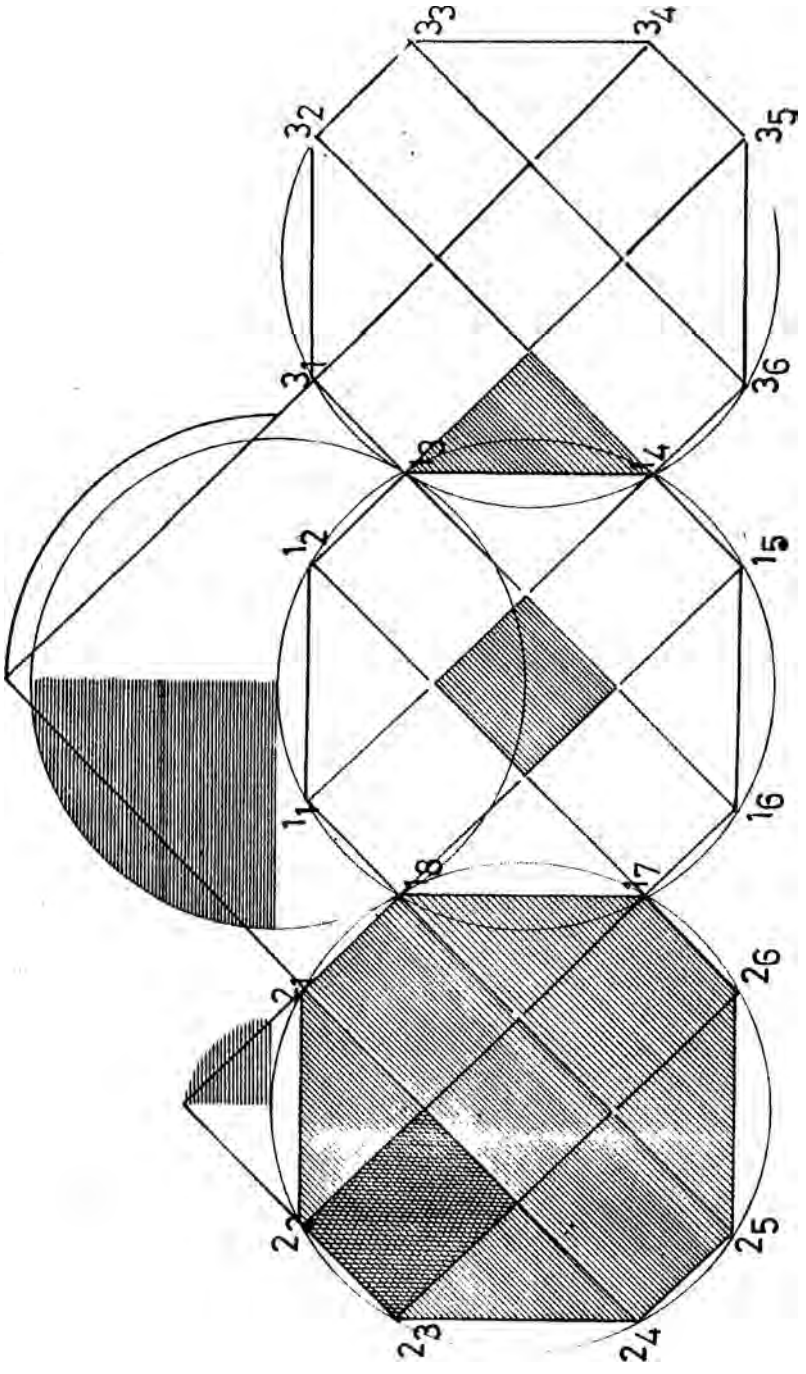

Çözümleme 2_1: Yıldırım Türbesi.

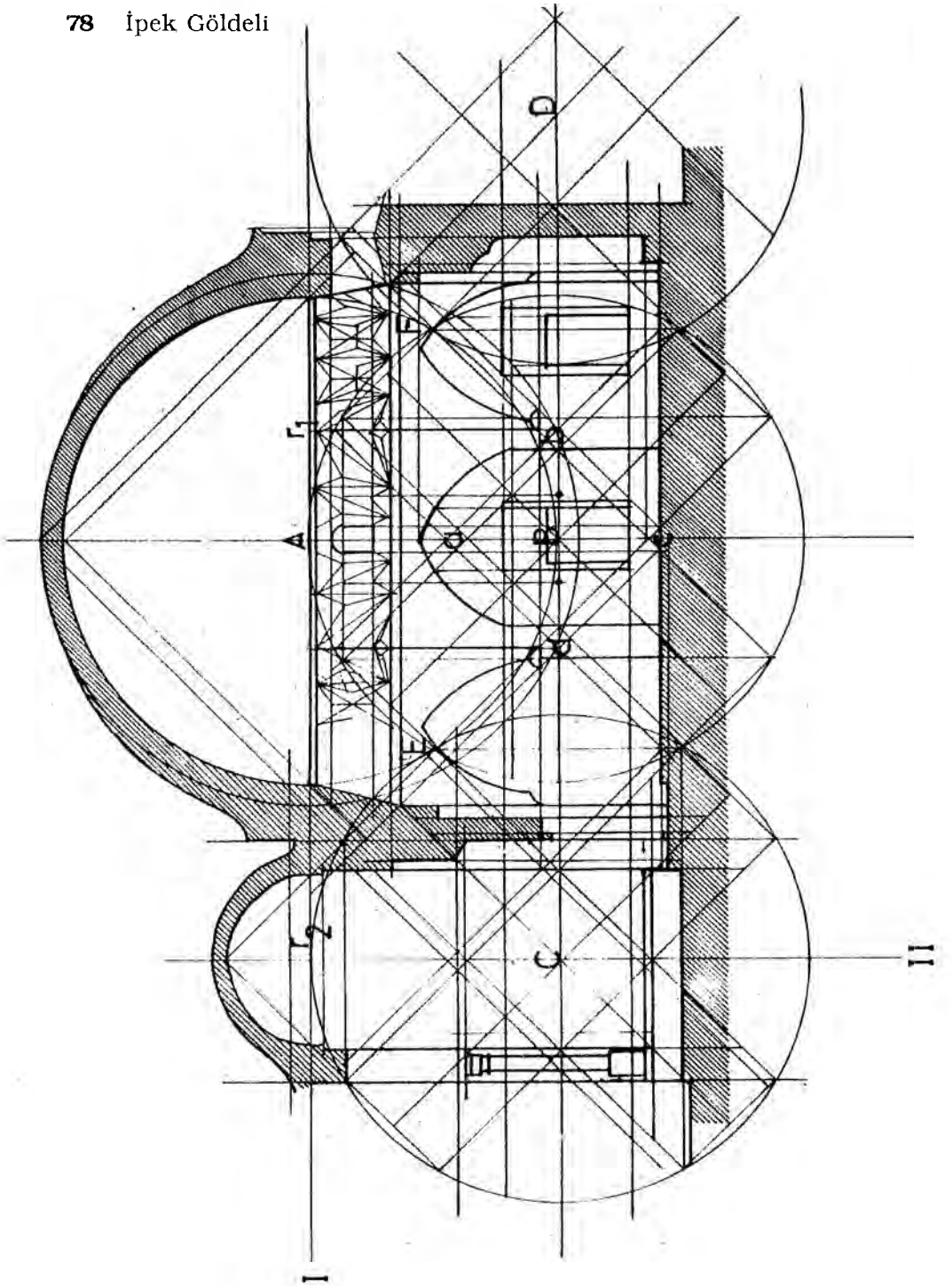

Çözümleme 2_2: Yıldırım Türbesi.

Milas'ın 1391'de Yıldırım Beyazıt tarafından alınmasından sonra yaptırılan Firuz Bey Camii ana plan şeması açısından ayrılıklar göstermesine karşın kanatlı camiler sınıfında değerlendirilebilir(21). Eyvanlı–aksiyel denilebilecek(22) Firuz Bey Camii revakının orta mihverini örten kubbe sekiz dilimlidir, kubbeden kare plana türk üçgenleriyle geçilir. Merkez ortasında ise kare plandan kubbeye pandantifler aracılığıyla sekizgnler oturtularak geçilir. (A) merkezli daire yarıçapı kadar düşey doğrultuda ötelenerek (B) merkezli daireyi oluşturur. Bu daire çifti yatay eksende (C) ve (D), sonra (E) ve (G) daire çiftlerini oluşturulacak biçimde dışlaştırılır. Yan daire çemberlerinin kesişme noktaları birleştirildiğinde merkezi sekizgenlerin denetlediği kare ve üçgenlerden oluşan bir örüntü ortaya çıkmaktadır. (C) ve (D) daireleri ile (G) dairesinde oluşan örüntülerin uzanımları dairenin konum ve ölçülerini belirlemektedir.

Çözümleme 3_1'de tasarımı belirleyen ana örüntü ve bu örüntüyü oluşturan geometrik birimler gösterilmiştir. Çözümleme 3_2'de ise bu örüntünün düşey planlamayı ve ayrıntıları orantılayışı görülmektedir.

Aynı şema yine islam bezeme sanatında yer alan pek çok örüntünün altında yatmaktadır:

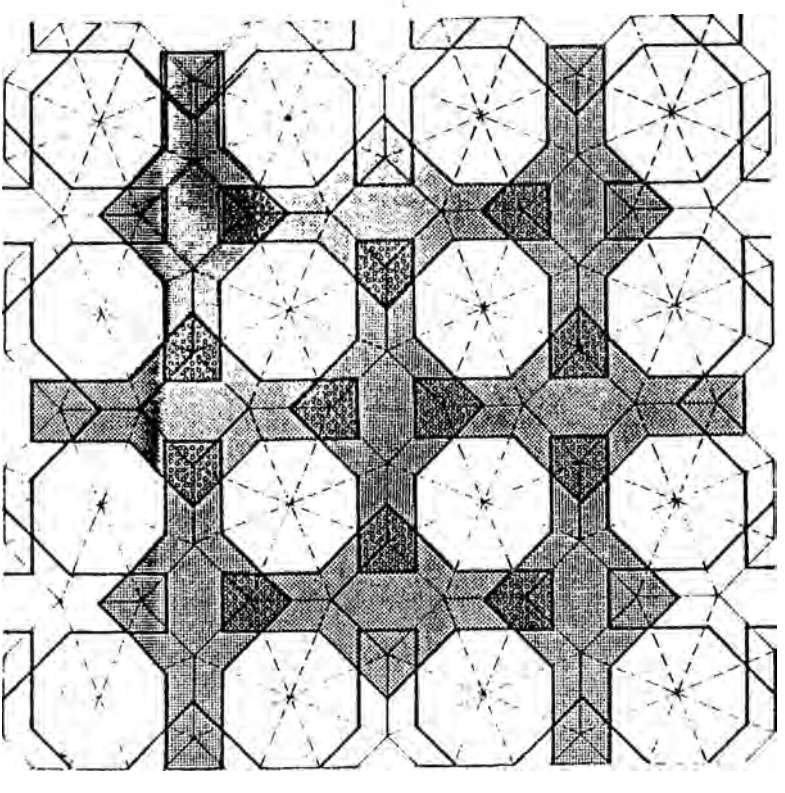

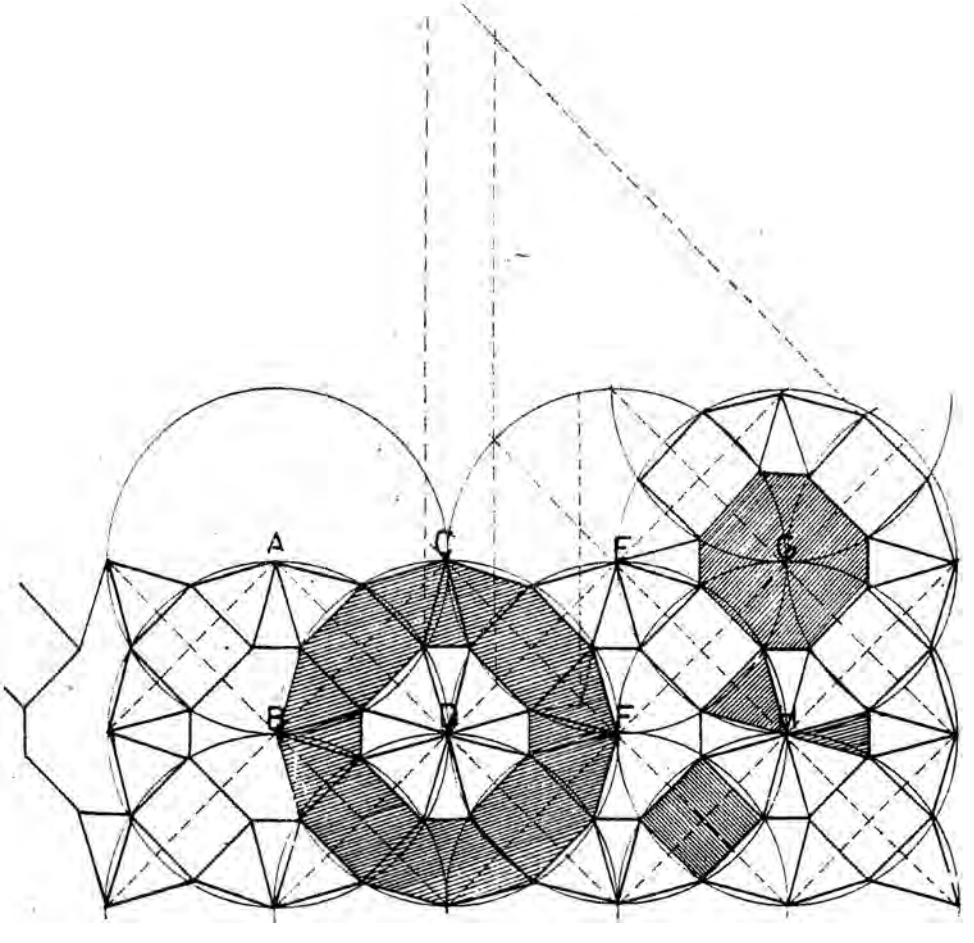

Çözümleme 31: Firuz Bey Camii (Milas)

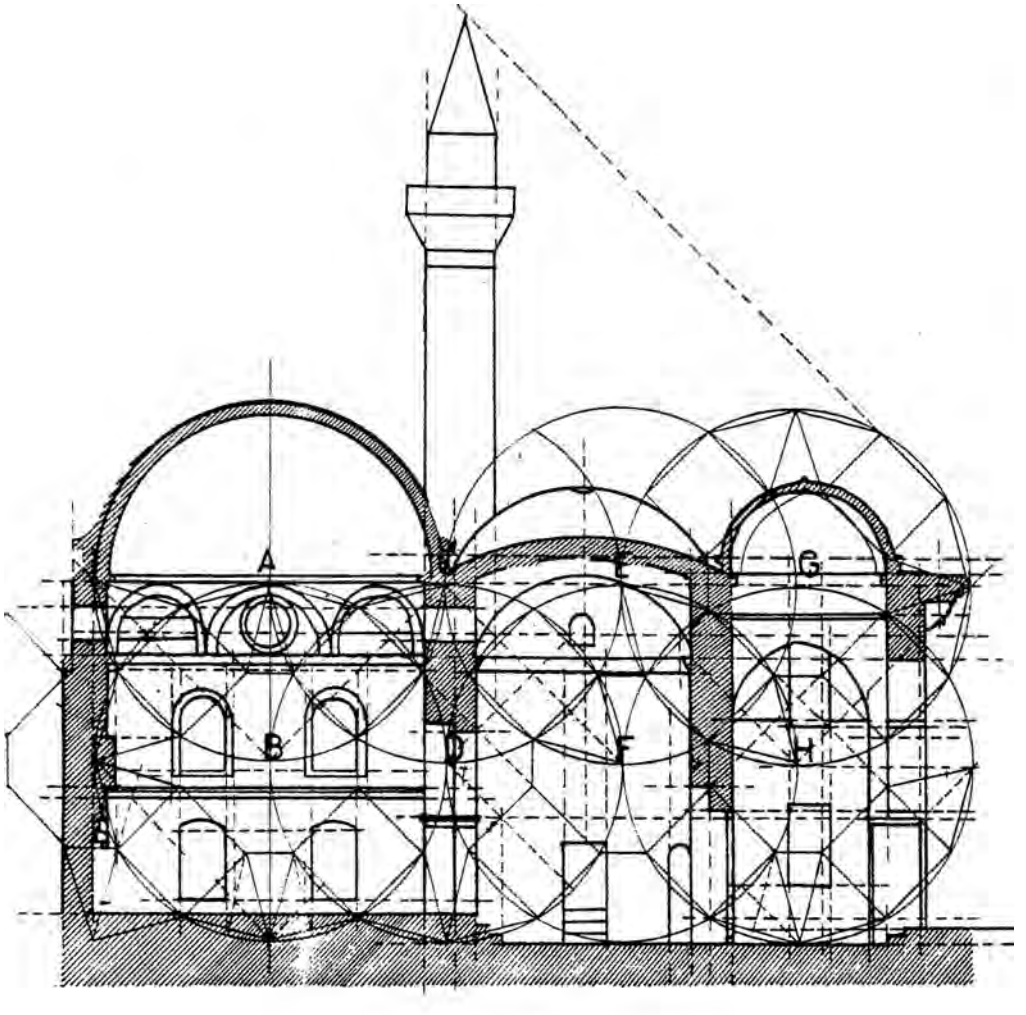

Çözümleme 32: Firuz Bey Camii (Milas)

Yapımına 1390'da başlanan Bursa Yıldırım Camii'de eyvanlı camiler sınıfına girer (24). Bu camide ana mekan, kubbe iç yüzeyini oluşturan (A) dairesinin yarıçapı kadar ötelenmesiyle(B) dairesini, (B) dairesinin ise yine yarıçapı kadar ötelenerek (C) dairesini oluşturmasıyla ölçülenir. Mekan yüksekliği iki çap, genişliği bir çaptır. (B) dairesi saat yönünde (C) dairesi merkezine değecek biçimde 45 derecelik eksen üzerinde yarıçap kadar dışlaştığında (D) dairesi oluşur. Kesişme noktalarından geçirilen düşey akslar (I, II, III) ve yatay akslar (IV, V, VI) aracılığıyla oluşan 5 kollu yıldız–1,45 derecelik bir aks sisteme içersinde küçülerek iki kez (yıldız–2,3) revak ve kapalı girişte yinelenmektedir. Yıldızların simetri merkezleri kubbe merkezlerini belirlemektedir. Yıldızlar ayna simetrik olarak yansıtıldığında 4–5 numaralı yıldızlar oluşur, bunlar da 45 derecelik aks sistemi içersinde kubbe–duvar–zemin ilişkilerini orantılamaktadır. Birinci beş kollu yıldız büyüyerek güneydeki ikinci ana kubbeyi duvar–zemin ilişkilerini orantılamaktadır. Bu yıldızın (yıldız–6) sağ alt ucunun minberin mukarnaslı yüzeyini oluşturduğuna dikkat edilmelidir (Çözümleme 4).

İznik Yeşil Camii tek kubbeli, revaklı bir yapıdır. Yapımı 1378'de başlamış, 1391'de tamamlanmıştır. Mimarı Musa oğlu Hacı'dır (25). Bu camii'de kubbeyi oluşturan daire (A) düşey aks üzerinde yarıçapı kadar dışlaşır Oluşan daire çifti (A,B) yatay aks üzerinde yine yarıçapları kadar sürekli olarak dışlaşarak bir örüntü ortaya çıkarır. Bu örüntünün temeli 27 derece döndürülerek çakıştırılmış karelerin oluşturduğu sekizgenlerdir (Çözümleme 5).

Yapımına 1382 yılında Mudurnu'da başlanan Yıldırım Camii'de tek kubbeli bir yapıdır(26). Çapı yaklaşık 19 metre olan kubbe iç yüzeyini oluşturan büyük daire (A), yatay ve düşey eksenlerde karşılıklı olarak yarıçapı kadar ötelediğinde (B), (C), (D) ve (E) daireleri oluşur. Kesişme noktaları birleştirildiğinde 45, 90 ve 180 derece akslar üzerinde dönen konsantrik kareler oluşur. Bu karelerin uzanımlarının kesişmeleri giriş ve son cemaat mahallinin kubbe merkezini, çapını, duvar ve zemin ilişkilerini belirlemektedir (Çözümleme 6).

SONUÇLAR:

Yapılan çözümlemelerden çıkarak Osmanlı Erken Dönem Dini Mimarisinde geometriye dayanan kanonik bir tasarlama yöntemi olduğunu söyleyebiliriz. Geometrik ilişkilerin belirli kalıpları yinelemesi, bu kalıplara ilişkin semantik yorumların mimarlık için de geçerli olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Bu yorumlar rastlantısal ve tekil değil, bir dünya görüşü programı oluşturacak biçimde bağıntılı ve sistemlidir. Bundan elde edilebilecek sonuç İslam Sanatı'nın kendine özgü bir ikonolojisi olduğudur. İslam sanatının geometrik örüntülerde yoğunlaşması ilgiyi temsili dünyadan saf biçimlere, gerilimlere, dinamik dengelere yöneltmesindendir. Böylece Ben'in yapıp ettiklerine ve bunları evrene yansıtmasına yapısal bir bakış getirir. Yaratılıştaki kökeni aramak için izlenen yön İslam dininde geriye doğru değil içe doğrudur. Geometrik düzenler ile kozmolojik düzen arasında kurulan ilişki ikonik iken mimarlık ile bu kozmolojik düzen arasındaki ilişki simgeseldir. Farklı bağlamlara sahip olan bu iki anlam çevresi için ikonik model geometri olmaktadır.

Planlama ile binanın yapımının sona ermesi arasında geçen sürenin bellekleri zorla-

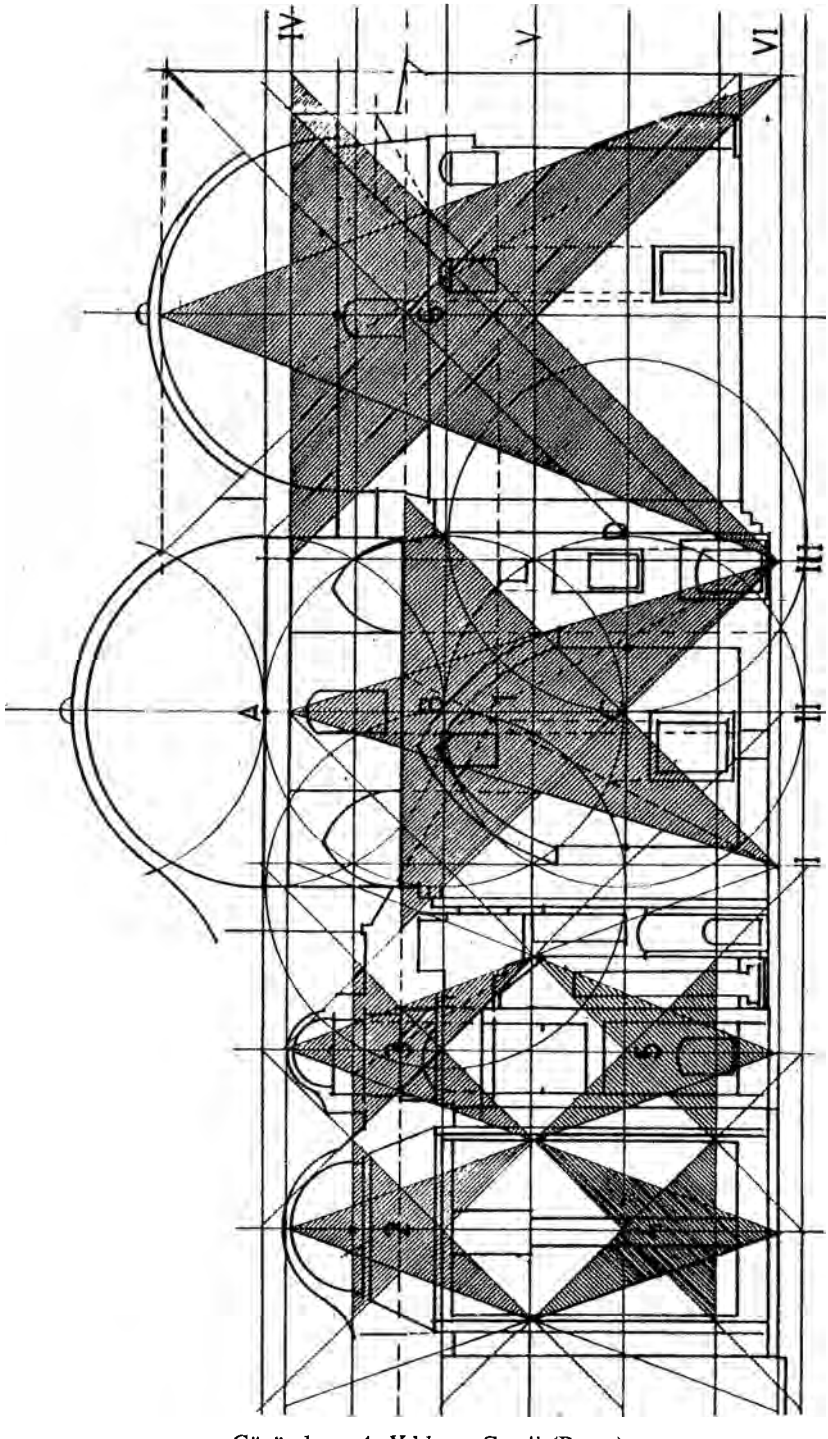

Çözümleme 4: Yıldırım Camii (Bursa)

yabileceği düşünüldüğünde bu tip modellerin mimar ve ustalara tasarım ve denetim ko-

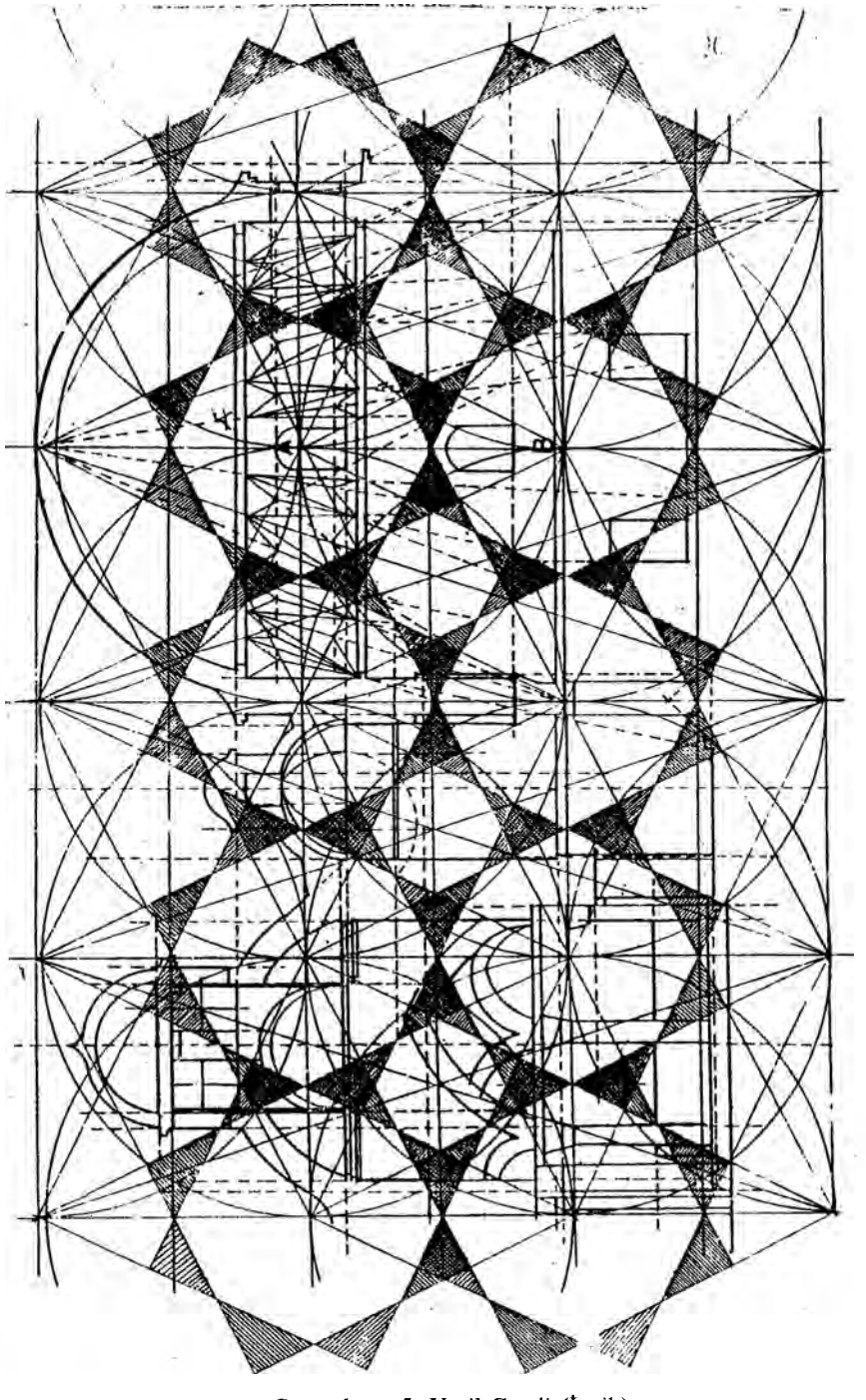

Çözümleme 5: Yeşil Camii (İznik)

laylığı sağlamış olabileceği de unutulmamalıdır.

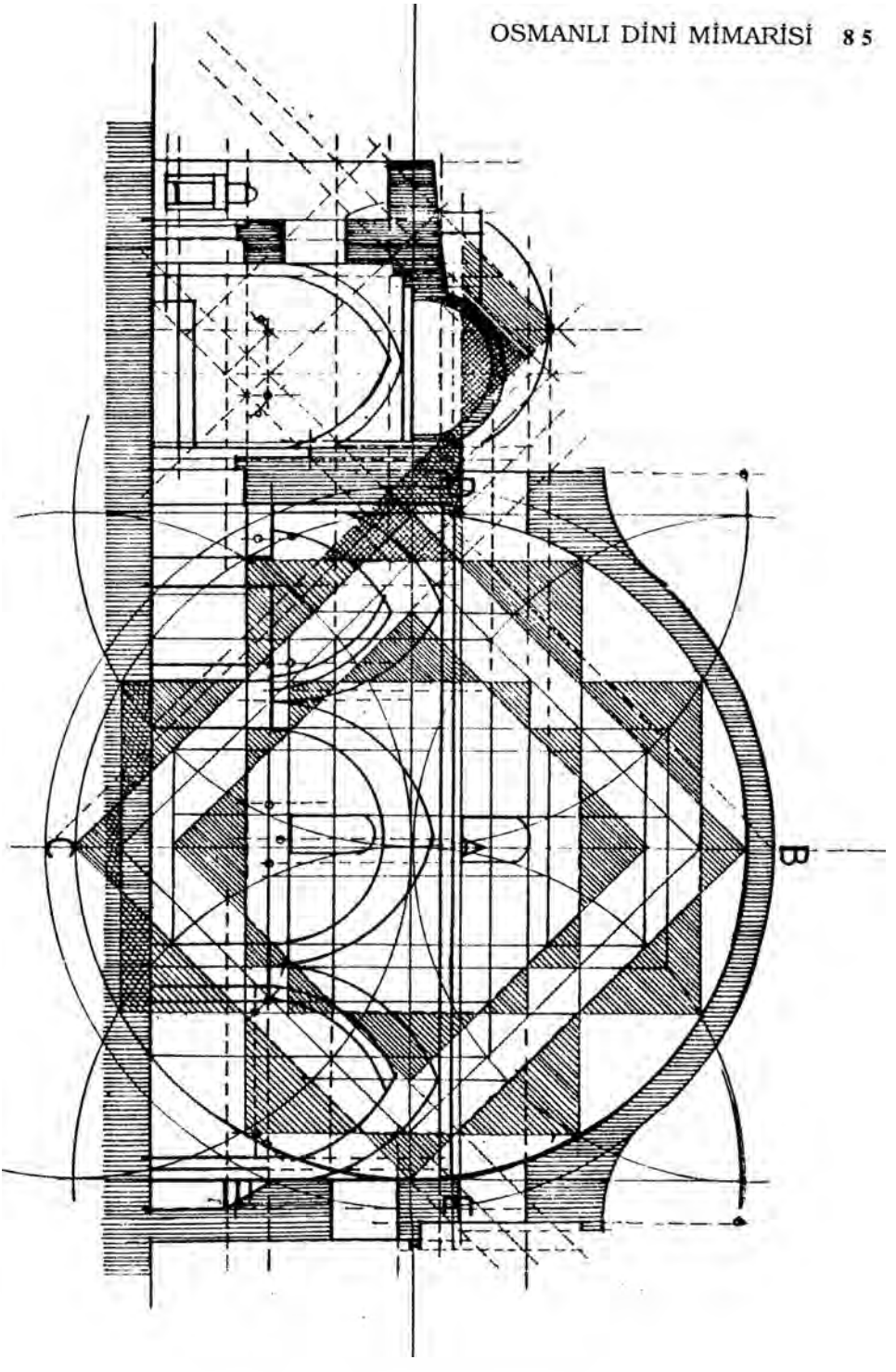

Çözümleme 6: Yıldırım Camii (Mudurnu)

Çalışmadan çıkarılabilecek bir başka sonuç ise, en azından verilen örneklerde görüle-

bileceği gibi Osmanlı Dini Mimarisinde tasarımın aşağıdan yukarıya doğru değil, yukarıdan aşağıya doğru, kubbe denetiminde yapılmış olduğudur.

Çevresel ölçekte anlam yitiminin hızlandığı günümüz ortamında dünya görüşü ve inançlarla oluşturulmuş insancıl bir fiziksel çevreye İslam mimarisi örnek olabilecek nitelikte görülmelidir.

Tarihi çevre koruma kapsamında ele alınan fiziksel nesnelr salt birincil anlamlarıyla değil, birer kültür verisi olarak değerlendirilerek ikincil anlamlarını da canlandıracak biçimde kendi anlatım ve iletişim gelenekleri içersine yerleştirildiklerinde geçmişle gelecek arasında bir köprü olabileceklerdir.

NOTLAR:

(1) Prieto'nun birbirini kapsayan dilbilim, iletişim göstergebilimi, anlamlama göstergebilimi sınıflandırması uyarınca yazıda mimarlık anlamlama göstergebilimi başlığı altında değerlendirilmektedir. (Bu konuda bkz. İzzet Göldeli, **Mimarlık Göstergesi, Mimarlık Göstergesi'nde** Düzanlam (Denotation) ve Yananlam (Connotation), (doktora tezi), Karadeniz Üniv. Fen Bilimleri Enst. yayınları, Trabzon, s. 13).

(2) Yücel, A., Mimarlıkta Biçim ve Mekanın Dilsel Yorumu Üzerine, s. 97.

(3) Erken Dönem Osmanlı Mimarisi ya da İlk Devir Osmanlı Mimarisi Aptullah Kuran tarafından 1299–1501 (Kuran, A., **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,** ODTÜ Mim. Fak. yay. Ankara, 1964, s. 2); Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından 1230–1402 (Ayverdi, E.H., **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,** İst. Fetih Cem. İst. Enst. yay., İstanbul, 1966) olarak kabul edilir.

(4) Arat, N., **Sembolik Form Olarak Sanat,** Edebiyat Fak. yay., İstanbul, 1977, s. 143.

(5) Broadbent, Building Design as an Iconic Sign System, **Signs, Symbols and Architecture,** edt: Broadbent, Bunt, Jencks, Wiley and Sons Ltd., Bath, 1980, s. 327.

(6) Critchlow, K., **Islamic Patterns,** Thames and Hudson, London, 1976.

(7) Leach, E., **Culture and Communication,** Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1976, s. 14.

(8) Bkz. Arat. N, s. 91.

(9) Gombrich, E.H., **Symbolic Images,** Phaidon Press Ltd., Edinburgh, 1978, s. 6.

(10) Bialostocki, J., Iconograhpy and Iconology, **Encyclopedia of World Art,** vol. VII, McGraw Hill Book Company, London, 1963, s. 775.

(11) İnal, T., Simgecilik, **Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı,** TDK yay., Ankara, 1981, s. 168.

(12) Arat, N., aynı, s. 153.

(13) Smith, P.F., **The Dynamics of Urbanism,** Hutchinson Educational Ltd., London, 1974, s. 51.

(14) Bu konuda bkz. Critchlof, K., Islamic Patterns, Thames and Hudson, London, 1976.

(15) Arpat, A., Osmanlı Camilerinde Modüler Düzen ve Boyutsal Sembolizm, **Yapı Dergisi,** no. 54, İstanbul, 1984, s. 40.

(16) Critchlow, K., aynı, s. 119.

(17) Kuban, D., **Sanat Tarihimizin Sorunları,** Çağdaş Yay., İstanbul, 1975, s. 97.

(18) Göldeli, İpek, **Değişim Sürecinde Süreklilik,** (doktora tezi), K.Ü. yay., Trabzon, 1983, s. 25–32.

(19) ÇÖzümlemelerde kullanılan röleve kesitler için: Ayverdi, E.H., **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,** İst. Fetih Cem. Enst. yay., İstanbul, 1966 kaynak olarak kullanılmıştır. Bolayır Süleyman Paşa Türbesi için bkz. s. 47.

(20) Aydemir, E.H., aynı, s. 466.

(21) Critchlow, K., aynı, s. 143.
(22) Kuran, A., **The Mosque in Early Ottoman Architecture,** Univ. of Chicago Press, London, 1968, s. 225.
(23) Critchlow, K., aynı, s. 142.
(24) Ayverdi, E.H., aynı, s. 516.
(25) Ayverdi, E.H., aynı, 523.
(26) Kuran, A., **The Mosque in Early Ottoman Architecture,** Univ. Chicago Press, London, 1968, s. 111.

FOTOĞRAFLARLA HARPUT'TA GÖSTERİLMEYEN

Suha BULUT–Araştırmacı *

Elazığ'da Arkeoloji Müzesi Salonunda müzeler ve eski eserlerle ilgili bir derneğin de önemli rol oynadığı "fotoğraflarla Eski Harput" diye bir sergi açıldı. Tüm Haziran ayı boyunca süreceği belirtilen serginin amacının Elazığ yöresi ve Harput'un tarihi, kültürel ve artistik değerlerinin halka tanıtılması olduğu ilgililerce ifade edilmektedir (1) Ayrıca bir kültür, bilim ve sanat kurumu olması gereken müze içinde açılması da, ilk bakışta bu savı güçlendiriyor izlenimini vermekte.

1985 yılında ilk olarak, hatırladığıma göre Elazığ yerel yönetimince Harput Kültür ve Sanat Festivali düzenlenmiş, 1986'da da tekrarlanmıştı. Ayrıca TV'de de Harput tarihi ve kültürü ile ilgili çeşitli programlar yayımlanmıştı. Fotoğraflarla Harput Sergisi de bu etkinliklerin mantıksal ve düşünsel devamı niteliğini taşıyor. Hepsinin ortak paydası da ekonomik çıkar gruplarından, sınıflardan soyutlanmış bir (Harput) toplum(u) ve bu toplumun kültürüne damgasını vuran Türk–İslami "milli" unsurlar. Harput'un uygarlık tarihinde binlerce yıl yanyana ya da içiçe yer alarak zaman zaman da belirleyici olan grek (rum), ermeni ve kürtlerden oluşan etnik ögeler yok farzedilmiş. Aynı zamanda da bu müzenin diğer bir adı da Etnografya müzesi oluyor. Tam bir ironi.

1985–86 Harput Kültür festivallerinde yerlilerin yanında Pepsi, Fruko gibi gayrı milli sermaye şirketlerinin afiş–propaganda ile Elazığı donatarak destek vermesi, festivalin oturduğu sınıf tabanını göstermesi bir yana, "milli kültürümüz"ü savunanları hiç sıkıntıya sokmamıştı. Bu fotoğraf sergisine de yerli, gayrıyerli sermaye şirketlerinden tam destek geldi.

"Fotoğraflarla Harput", Müzeler Haftası'nın hemen arkasına denk geldi. Bilindiği üze-

* Dr. Saha Bulut Elazığ'da Arkeoloji ve Etnografya Müzelerinde araştırmacı olarak çalışıyor.

(1) Uluova Gazetesi, (Elazığ) 1.6.1988

re Birleşmiş Milletler Bilim, Kültür ve Eğitim Örgütü olan UNESCO'nun tüm insanlık kültürünü ve dünya müzeciliğini tanıtmak için aldığı bir gereğince, ülkemizde de her yıl 18 ile 24 Mayıs tarihleri arasında Müzeler Haftası kutlanıyor.

Arkeolojik eserlerin sergilendiği salonunda, fotoğraflar da gruplar halinde sergileniyor. Tanıtıcı açıklamaları olmayan siyah–beyaz toplam 35 kadar fotoğraf. Bir kere bu biçimde düzenleme eksiklik ve yanlışlıklar içeriyor. Zira, arkeolojinin amacı, insanın eski-çağlardanberi oluşturduğu her türlü buluntuyu inceleyerek toplumlarının tarihi gelişimine ışık tutmak. Zaten müzede sergilenen arkeolojik eserler, en başından toplumların evrim dinamiğini gözeterek değil de kazı yapılan yerlere göre vitrinlere konulmuş. Şimdi buna bir de görüntü verip ses vermeyen fotoğraflar monte edilmiş. Ayrıca fotoğraf görüntülerinde Harput son dönem Osmanlı'yı yansıtıyor. Şu halde, Etnografya Müzesinde sergilenmesi doğru olurdu.

Sergi çalışmalarında "bazı" Fırat Üniversitesi araştırma görevlileri de rol almış. Bilimin, görüntüleri soyutlayarak öze nüfuz etmek demek olduğu iyice bellenmeli. Yoksa, görüntüde takılıp kalmak amaç olsaydı, bir toplumda ve ülkede üniversitelere hiç de gerek olmazdı. Serginin düşünsel mantığı yanında, sergi girişinde göze çarpar biricik bir pano–Yazıt bu sözümüzün muhatabı oluyor. Hiçbir bilimsel içerik taşımayan bu pano–Yazıt, Harput'u tepemize çıkarttığı Balak Gazi ile başlatıyor, bir sürü cami, türbe, mescit ve ezan sesleri gibi kavramlarla kafaları alabora ederek dini, tarihi ve efsanevi çehresiyle Anadolu gerçeğine ulaşmayı düşlüyor. Aşağıda da göstereceğimiz gibi, **gerçek** tam tersine bu dini, tarihi, efsanevi görüntülerden sosyo–ekonomik öze inilebildiği ölçüde oluşuyor. Böylece, Eylül sonrası YÖK komutası altında bürokratik "özerk" üniversiter kurumlaşma ve 1402 aracılığıyla binlerce bilim adamının tasfiyesiyle üniversitelerin artık, çölde kum taneciklerini çoğaltmaktan başka hiçbir işe yaramadığı ortaya çıkıyor.

Harput'un tarihini arkeologlar ve Hititologlar Tunç Çağı, Hitit Çağı ve Urartu gibi köleci uygarlıkları kadar uzandırıyor. Ancak değerlendirmelerimizi, serginin mantığına göre, Harput'ta Türkler sonrasından Osmanlının sonuna kadarıyla sınırlayalım. Bu, bütün feodal zamanları kapsıyor.

1071'de Malazgirt'te, İran Selçuklu sultanı Alparslan'ın Doğu Roma (Rum/Grek) R. Diyojen'i yenmesi ile birlikte göçebe çoban Türkmen kabilelerinin Anadolu'da derece derece yayılması mümkün oluyor. Bu sırada Anadolu'da, Batı'da Grek/Rum imparatorluğu yanında Doğu'da Ermenistan Krallığı ve (mervani) Kürdistan Beyliği gibi feodallikler bulunuyor.(2) Bu sırada Harput'un bu çoban Türkmenlerden birinin emiri olan Çubuk Bey tarafından alındığı vurgulanıyor.

Gerçekten alınıyor mu, ya da nasıl alınıyor? Daha tam açıklık yok ve tartışılacağa benziyor. İslam Ansiklopedisinde B. Darkot tarafından kaleme alınan "Harput" maddesinde Muhammed b.Çubuk al–Türkmani adlı "biri"nin hükmünde olduğu yazılı(3). N. Ardıcoğlu Harput Tarihi'inde bir arap takvim yazıcısına göre kalenin Çubuk Bey tarafından zaptedildiğini yazıyor(4) Türk Tarih Kurumu'nun periyodik yayın organı BELLETEN'den öğrendiğimize göre, Harput bu sefer Çubuk Bey'e Sultan Melikşah'ın komutan-

(2) Gordlevsky, ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ, Onur yay. 1988 s. 41 ve 57
(3) İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, "Harput" mad. C. V, s. 297
(4) N. Ardıcoğlu, age, s. 32–33 HARPUT TARİHİ, İst. 1964

larından İbn Cahir tarafından İkta olarak (hediye) verilmiş oluyor.(5) Yine Türk Tarih Kurumu yayınlarından "Arap Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı" adlı eserde Harput, tamamen başka bir Türkmen emiri olan Artuk tarafından feth ediliyor.(6) İ. sunguroğlu' nun Harput yollarında adlı eserinin 1. cildinde Harput önce Melikşah tarafından Çubuk'a veriliyor, sonra bir paragraf aşağıda bu sefer Çubuk tarafından zapt ediliyor.(7) Tam bir karmaşanın hüküm sürdüğü açık. Ve Yalçın Küçük'ün ifadesiyle Türk Tarih yazıcılığı feodal vakanüvistlerin izinde ve takvim yazıcılığını henüz aşmış değil.

Harput'ta, bütün heybetiyle Ezalığa tepeden bakam Balak Gazi'nin şahlanan atıyla tasvir edilmiş bir heykeli bulunuyor. Şüphesiz o da, Çubuk gibi bir göçebe feodal. Lakabı Çubuk olan adı Muhammed iken, Balak lakaplısının adı Nuruddevle'dir. Arapça isimler almış olan Türkmenlerde lakapların boyun(kabile) totemi ile ilgili olduğu açıktır. Demek ki islamı sathi olarak benimsemişler ve henüz yerleşik–tarımsal feodal düzen kurmuş değiller. Bu düzeni daha sonra kuracak olan Anadolu/Rum Selçuklu Sultanlarının, Gıyaseddin Keyhüsrev Alaaddin Keykubat örneklerindeki gibi, tamamen İrani–arap olarak adlandırıldıkları ve türkmenlikle pek ilgilerinin kalmadığı görülüyor.(8) Ayrıca Balak bir de "Gazi" diye nitelendiriliyor. Çok doğal. Çünkü göçebe türkmenlerin ekonomik uğraşlarından biri de, hayvancılık yanında, başka kabilelerin artık–ürünlerine basitçe el koyma, yani yağma. Selçuklularda olduğu gibi, egemen sınıfın toprak, ticaret gibi yerleşiklik çıkarlarına dayanan kesiminin ideolojisi olan sünniliği değil de, kutsal savaş (gaza) ideolojisini benimsemiş olmaları göçebe maddi yaşam biçimlerinden kaynaklanıyor.

Göçebe feodalitesi tezini savunan kabilelerle yerleşik toprak–ticaret feodalitesi tezinin savunan kabileler arasındaki bu mücadele bir yüzyıl sürecek ve birincisinin temsilcisi Danişmenlilerin silinmesi/ikincinin temsilcisi Selçukluların egemen olması sonucu "Rejim Sorunu" çözümlenmiş olacaktır.

Balak Gazi'nin ise, birtakım kale–kentleri denetlemesinden bir feodal komutan olarak buralarda ikamet ettiği, hem toprakbeyleri ve tüccarlardan hem de çıbanbeylerden ve halklarından haracını aldığı belli olmaktadır.

Balak Gazi'nin Mezartaşına yazılı ünvanı "ümeranın(beylerin) güneşi" iken ondan bir kuşak sonra hükmeden Fahreddin Karaaslanın ünvanı "ziraatçıların babası"dır.(9) Bu ikincisi hala türkmen lakabını kullanıyor. Şu halde tebaası (mülk–halkı) ya kısmen toprağa yerleşiyor ya da yerleşik, yarı–yerleşik diğer halklardan (grek, ermeni, kürtler) tarımsal haraç toplamaya başladığı anlaşılıyor.

Bu feodal sömürüye karşı ayaklanan Suruç halkını ezmek için Emir Balak'ın Urfa hakimi olan Latin kont'tan imdat istemesi, feodalite'de "millilik ideolojisi" aramanın beyhude bir gayret olduğunu kanıtladığı gibi, Gazi'nin atının şahsında hangi sınıfın hangi

(5) C. Cahen, "Türklerin Anadolu'ya ilk Girişi", Belleten, 201, s. 1408

(6) İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı" (Dçev. F. Sumer–A. Sevim), TTK. Bas. 1971, s. 64

(7) İ. Sunguroğlu, HARPUT YOLARINDA, C.1, İst. 1958, s. 102

(8) Krş. C. Cahen, age, s. 1381 ve Gordlevski, "Anadolu Selçuklu Devleti", Onur yay. 1988, s. 100

(9) İ. Artuk, "Artukoğlu Emir Balak ve Mezarı", Belleten/41, s. 134; Z. Oral "Harput Ulucami Duvarındaki Vergi Kitabesi", VI. TÜRK TARİH KONGRESİ–Bildiriler (1967 bas) s. 141

sınıfa karşı şahlandığına ışık tutuyor. Bu ayaklanmayı bastırması sonucu "Gazimiz", Urfanın latin kontu ve Haçlıların elinde kalmasını seve seve kabul ediyor.(10) Ataları olan Emir Çubuk ve Artuk'un da İslam–Arap feodalitesine karşı ayaklanan rençberler(Karmatiler) ayaklanmasını bastırmak için koşuştuklarını tarihler yazıyor.(11)

Tüm feodal zamanların savaşları iki düzlemde geçiyor. Aristokrasi ile tarımcı/çoban halklar düzlemi ve hangi Soy ve Boydan olursa olsun kabilelerarası savaşlar düzlemi.

Emir Çubuk, bir ermeni şaki–feodali olan Efrenci ile bir olup yol kesme eyleminde bulunurken(12) şüphesiz ki aldığı ganimetler içinde "made in türkmen" damgası bulunmasının onu hiç ilgilendirdiği yoktu. Artuk Bey, Grek imparatorluğundaki feodaller arasındaki çekişmede VII. Michael'in hizmetinde iken bir başka zaman da sultan Melikşahın hizmetine giriyordu.(13) Yine bir türkmenbeyi Ahlatşah Sökmen'in tabutu memleketine götürülürken bir başka türkmenbeyi, artuklu İlgazi gaza ve cihad esnasında vefat eden bu emirin ve askerlerinin mallarını almak için yollarını kesmekte tereeddüt etmeyecekti.(14) Emir Balak, bir türkmenbeyi Mengücükoğlu üzerine yürüdüğü zaman o da Trabzon grek imparatoruyla birleşiyordu.(15) Yine Haçlı seferleri sırasında Konya'daki Selçuklu sultanı II. Kılıçaslan, Alman haçlı komutanı Friedrich Barbarossa'yı "huzur içinde" Anadolu'dan geçirmek politikası izlerken (çünkü o, yerleşik çıkarlara dayalı müslim–gayrimüslim egemenlere dayanıyordu artık) bu işbirlikçiliğe karşı, türkmen uçboyu savaşçıları haçlı şovalyelerle gaza ideolojilerine uygun olarak Anadolu'da vuruşuyorlardı.(16)

Aristokrasi ile çoban–tarımcı halklar arasındaki Ortazamanlarda geçen sınıf mücadelesinin en ünlüsü, Selçukluyu titreten Baba İshak ayaklanmasıydı. Aynı mücadele kentlerde de sürmüştür şüphesiz, tabii ki kent emekçileri tarafından. Fuat Köprülü "OSMANLI İMPARATORLU'NUN KURULUŞU" adlı eserinde ortaçağ kentlerinde "sınai" emekçilerin zaman zaman "müsellch kıyamlarla" kendini gösteren hareketlerinden bahsediyor.(17) Bu konuda bütünsel bir çalışmaya rastlamış değilim. Yalnız, konumuz olan Harput'ta kale tamiratlarında çalışan "hristiyon" amelenin ücret azlığını bahane ederek "gürültü çıkardıklarını"nı N. Ardıçoğlu yazıyor.(18) Fotoğraflarla Harput'ta insan tek tük görülüyor. Halbuki hep görünenler, emekçi insanın yarattığı taşınır taşınmaz eserler. Başka sınıflarca el konulan eserlerine sahip çıkmak için, şüphesiz boynu bükük hep durmadığı anlaşılıyor. Bugüne, ilerici gelenekler bırakmış olmaktadır böylece. Saygı da buraya oluyor.

Bilimadamı bu adımları yakalayamazsa bugünü de anlayamaz ve geleceğin kurulmasına katılamaz. Geçmişin aydınlanması ayrı, onu idealleştirmek tamamen ayrı. Bu ikincisi gerilik olur. Oysa Elazığ'da her yıl, çağdışı göçebenin biricik kültürü olan iğne oyalar, nakışlar, yazmalar yarışlarla teşvik edilerek ülkü yapılıyor. Şimdi bunlar sergi giri-

(10) İ. Artuk, age, s. 128
(11) İSLAM ANSİKLOPEDİSİ–"Melikşah" mad. C. VII, s. 669
(12) N. Ardıcoğlu, age. s. 33
(13) C. Cahen, age, s. 1400
(14) F. sumer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", Belleten/147, s. 472
(15) İ. Artuk, age, s. 157
(16) E. Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da", VII. TÜRK TARİH KONGRESİ–Bildiri, s. 270; Krş. Gordlevkskiy, age, s. 157
(17) F. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, 1981 bas. s. 115
(18) N. Ardıcoğlu, age, s. 41

şinde satılıyor satılabilir, ancak modern bir kültürü simgelemedikleri akılda tutularak.

1510'larda, Yavuz dönemi, Harput'un askeri–feodal rejimli Osmanlı egemenliğine girdiğini görmekteyiz. İmparatorlukta toprakların "miri", yani devletin ve "kul" feodallere askeri görevler karşılığında dağıtılırken, "Doğu"da yerel kürtbeylerinin tasarrufuna bırakılmış bulunuyor.(19)

Şimdi, Osmanlıya geçiş yapmışken Harput'lu "ecdadımızın" kemiklerini sızlatacak bir olguyu ifşa ediyorum: Yeniçeri Ocağına alınan askerlerin din değiştirme hristiyanlar arasından, ki bunlara **devşirme** deniyor, seçildiği malum. Türk Tarih Kurumunun periyodik yayın organı Belleten, bu teşkilatın mecmuasındaki bir kaydı aktarıyor, şöyle "el–iyazü billah Urus, Acem, Çingene ve Türk reayasının evlatlarıyla vesair mahlukatın evlatlarından Harputlu, Diyarbekirli, Malatyalı olmaya..."(20) Ne kadar acı. Bir kere birtakım halklar, osmanlı feodal kültürünce urus, acem, çingene diye aşağılanıyor. Bu "aşağılık" halklara türkler de dahil ediliyor. Harputlu da bu "mahlukat" kapsamına girmekten kurtulamıyor.

Acı, ama yeni değil. Çünkü Fatih'tenberi Osmanlı feodalitesinde egemen sınıfı devşirme aristokratlardır. Göçebeler hep "etrak–ı bi idrak", yani idraksız Türkler sıfatlarıyla aşağılanmaktadırlar. Buradaki yenilik, Harputlu'nun da bu "onur"dan payını aldığının tarafımızdan gösterilmesi oluyor.

Yükselen osmanlı feodalizmi, XVI. yüzyılda kirize girmeye başlıyor. bu kiriz kendisini fiyat artışları, akçenin değerinin yüzyılın sonunda rekor hızla ve birden düşmesi (Büyük develation sonucu "züyuf akçe" olması) ve köylülerin yoksullaşarak topraklarından kopması (Çiftbozan reayanın Büyük Kaçgun'u) vb. ile gösteriyor. Açlık had safhada, öyle ki memleketin bazı bölgelerinde insanlar "ot otluyorlar". Bu dönemde iyice azıtan, prekapitalist tefeci tüccarlar (ribahurlar) köylülüğü borçlandırarak elindeki toprağı 1 kile (20 kilo) buğday karşılığında kapatmaktadırlar. Tarihçi Mustafa Akdağ, "çiftbozan reaya" nın ekonomik durumları bozulan küçükfeodalarla (sipahiler) celali bölükleri teşkil ederek merkezi–feodal devlete başkaldırdıkları bu dönemde, tefeciliğin en korkuncunun "doğu" vilayetlerinde hükmünü yürüttüğünü söylüyor. Ve Diyarbakır Müzesinde bulunan şeriye sicillerine dayanarak örneklerini de Harput'dan veriyor.(21) Harput toplumunun da tarihte, "sınıflı, imtiyazlı, kaynaşmamış bir kitle" olduğu ayna gibi nasıl da sırıtıyor. Müzelerdeki sicil'lere bu gözlerle bakmak gerekiyor asıl.

Bu ekonomik–sosyal kirizin mali plana yansıması sonucu, devlet özellikle en başta reaya olmak üzere tüm sabit gelirliler üzerindeki vergileri arttırıyor ve yeni vergiler ihdas ediyor (Avarız–ı Divaniye vb.) Fırat Üniversitesi araştırmanlarından M. Ali Ünal, Harput'ta ekonomik yaşamın sönmesini kah celali isyanlarına bağlayarak sonucu neden yapıyor kah dünya ticaret yollarının değişmesini vurgulayarak dış bir etmene belirleyicilik kazandırıyor.(22) Böylece o, feodalist üretim biçiminin kaçınılmaz krizini yakalayamıyor.

Hristiyan dönmesi, devşirme Osmanlı aristokrasisi emekçi türk unsurları etrak diye

(19) Y. Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyon.." Belleten/152, s. 661

(20) Y. Ercan, "Devşirme Sorunu", Belleten/198, s. 715

(21) M. Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten/55, s. 368–369

(22) M. Ali Ünal, XVII. yüzyılda Harput Sancağı" Belleten/199, s. 128–129

aşağılar ve sömürüsünü yeni vergilerle ağırlaştırırken, İran'da özbeöz türk aristokrasisine dayanan Safeviler devletini(23) kurmuş olan Şah İsmail'in ardılı Şah Tahmusp, başta göçebe ve köylülerinki olmak üzere pek çok vergiyi kaldırıyor(24) ve osmanlı türkmenlerinin tam desteğini alıyordu.(25)

XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başı Sultan Abdülhamit istibdatı dönemidir. Feodal–teokratik rejimde ağır vergiler, büyük memurların yolsuzluk ve zulümleri, sermayemsi sınıfın istismarı dayanılmaz bir hale geliyor ve "mozaik"in bütün halkları birleşiyor ve kaynaşmalar başlıyor. Özellikle de Doğu kentlerinde –Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Van Sivas'ta– yoğunlaşıyor. Mesela, Diyarbakır'da "türkçü ideolog" Ziya Gökalp de dahil kalabalık bir kitle PTT merkezini işgal ederek sultana protesto telgrafı gönderiyor. Sovyetler birliği tarihçilerinden M. Valuyskiy'den öğrendiğimize göre bir halk hareketi de Harput'ta olmuş.(26) Türkiye historiagrafyası bunu ya bilmiyor ya da bildiği halde duyurmak işine gelmiyor ve "bilimsel" sefilliğini pekiştiriyor. Araştırmacıların ise Kaf(kas) Kağının arkasına mı hep bakmaları gerekmeli? Şüphesiz, bu halk hareketlerinin 1908 Jön Türk devrimine ivme verdiği ortaya çıkıyor.

1905–1908 Yemen ayaklanmasını bastırmak için Sultan, ülkenin dört bir yanından asker toplayarak Yemene gönderiyor. Yemen, Türkiye askerlerine mezar oluyor. HARPUT YOLLARINDA adlı eserin 3. cildinde bu mezarda Harputlunun da tuzunun bulunduğu görülüyor. Yemen Türküsü edebiyatı yapılıyor. "Kışlanın önünde redif sesi var/sorun, görün, çantasında nesi var/ Bir çift kundurası, bir de fesi var–Ano Yemendir, gülü çemenir/Giden gelmiyor, acep nedendir"(27) Ancak, Kırnatacı Mustafa Çavuş örneğinden görüyoruz ki, sefere gidip de kırılanlar hep Harput'lu emekçiler. Aristokratlar ve burjuvalar "bedel–i şahsi" ödiyerek kendileri yerlerine yoksulları ikame ediyorlar.(28) Edebiyatta adı geçen "bir çift kundura"nın Elazığ ve yöresinde çeyrek yüzyıl önce, küçüklüğümde giyilen ve "Yemeni" tabir edilen, ucu hafif kalkık ayakkabı olduğuna şüphe kalmıyor. Ağırlığınca aristokrat–burjuvazinin kullanım eşyalarını sergileyen Etnografya müzesi, "bir çift Yemeni"yi sergilemeyerek bunu Harput'lu emekçiye çok mu görüyor? Ayrıca bu aristokratların, eşraf–tüccar ve bağ–bahçe sahiplerinin giydikleri "milli" kıyafet olan entari(29) de müzede görülmüyor. Aristokrat–burjuva'nın kadın kıyafetinden "kadın yürekli" olduğu ortaya mı çıkacak sanılıyor?

Son bir nokta, eğer "Tarihte Harput" yanında "Fotoğraflarla Bugünkü Harput" diye bir sergi açılsaydı, ilk bakışta Harput'un tarihi–çevresel güzelliğini bozan Taşocağı Şirketlerinin arz–ı endam ettikleri görülecekti. Gerçekten tarihi çevreyi, sanayileşmeyle uyumlu olarak sermayedar güç odaklarına karşı korumak da durumunda olan müzelerin özerk–demokrat kurumlar haline getirilmesi zorunluluk arzediyor. Ama tüm emekçiler gibi çalışanlarının da grevli sendikal haklara ve müze yönetiminde söz ve kararlara sahip olacakları gerçek bir özerklik. Yoksa, Ey–Yök–lü "özerklik" değil. Ama işitiyoruz ki,

(23) "Siyasal Tarih; OSMANLI DEVLETİ 1300–1600" C. 2(içinde) Cem yay. s. 104–107

(24) H, VVinz, "Ortaçağ Yakınşarkında Vergi Kitabeleri" Belleten/52, s. 789–791

(25) H. Zafer Kars, "Belgelerle 1908 Devrimi öncesi Anadolu, Kaynak yay. İst. 1984 (İçinde) s. 147

(26) Krş. J.B. Gramment, "1527 Anadolu İsyanı", Belleten/199, s. 109–110

(27) İ. Sunguroğlu, HARPUT YOLLARINDA, C. 3, İst. 1961, s. 88

(28) İ. Sunguroğlu, age, s. 18

(29) İ. Sunguroğlu, age, s. 90 ve 300–301

tüm kültür kurumları gibi müzelerin "özelleştirilmesi" gündemde imiş. "Pazar ekonomisi"ne entegrasyon, sermaye toplumunda kültür'ün ipliğinin pazara çıkması olmuyor mu?

Harput'ta tüm imparatorlukta olduğu gibi, sınai–ticari faaliyetin daha çok ermenilerin elinde yoğunlaştığı yazılıyor. Harput'un nispeten mamur ve müreffeh olduğu biliniyor. İslam Ansiklopedisi'nde şunlar da yazılı "1. Dünya Harbi sırasında (1916–1917) şehrin Ermeni nüfusu başka yere nakledilince, müslümanların çoğu da.. harap olmaya yüz tutmuş Harput'u terket"ti.(30) Demek ki halklar arasında barış–dostluk yerine düşmanlık ikame ettirilmesi bir bütün olarak Harput'a da zarar vermiş oluyor.

Sergi bundan bile ders çıkartmayarak şovenizm denizinde kürek çekiyor.

(30) İ.A. "Harput" m. C. V, s. 298

DERGİ TARAMA

Dr. N. SÜZAL

Cambridge Journal of Economics, Mart 1988

Bu özel sayı, P. Sraffa'ya ayrılmış. Yirminci yüzyılın, Ortodoks değer ve bölüşüm teorilerinin en önemli eleştirmeni sayılan Sraffa'nın iktisat alanında ilk çalışmaları para teorisi ve politikası üzerineydi. 1930 öncesi, değer ve bölüşüm teorisinin, klasik politik iktisatın artık–değer yaklaşımı üzerinde yoğunlaştı. Cambridge Journal of Economics dergisinin bu sayısında, Sraffa'nın para, banka, eksik rekabet ile para, sermaye ve tasarruf alanındaki katkılarını inceleyen çeşitli makaleler bulunmaktadır. Bunların yanında, Dr. Harris "Competition, accumulation and uneven development" adlı makalesinde, politik iktisadın iki temel yasası çerçevesinde, kâr oranlarının eşitlenme ve düşme eğilimi yasaları, eşitsiz gelişme ve rekabetçi birikimin dinamik boyutlarını araştırmaktadır. M. Landesmann "Where do we go from here: 1. Technical change and dynamics" adlı incelemesinde, Sraffa'nın yapıcı ve eleştirel katkılarından birini, dinamik analizde teknik ilerlemenin rolünü anlatmaktadır. Diğer bir deyişle, bir üretim sisteminde, teknolojinin ve teknolojik değişikliğin analizi ve ekonomik sistemlerde yapısal dinamiklerin analizi bu yazının çerçevesini oluşturmaktadır. F. Wilkson, "Where do we go from here: 2. Real wages, effective demand and economic development" adlı çalışmasında, Sraffa'nın temel önermelerinden gelir dağılımı ile Keynes'in temel teorik katkısı olan efektif talep kavramlarından yola çıkarak kapitalist büyümenin daha modern bir yorumunu oluşturmaya çalışmaktadır.

The Journal of Development Studies, Vol. 24, No. 2, Ocak 1988

Bu sayıda, A.K. Dutt'un "Monopoly Power and Uneven Development: Baran Revisited" adlı makalesi yer almaktadır. P. Baran'ın gelişmiş ülkelerdeki kapitalist ilerlemenin tekelci sermayenin yükselişine yol açtığı ve bu gelişmenin hem gelişmiş ülkelerde, hem de azgelişmiş ülkelerde, durgunlukla noktalandığı ve bunu da dünya ölçeğinde eşitsiz bir

gelişme sürecine yol açtığını ileri sürer. Baran'ın önermeleri bu makalede eleştirilmekte ve yeni bir Kuzey–Güney modeli oluşturularak, Baran'ın analizinde temel açıklayıcı olan emperyalizm kavramına başvurulmadan, eşitsiz gelişme sürecinin işleyebildiği gösterilmek istenmektedir. Kurduğu model, Baran'ın analizinin tanımsal bir formülasyonu olmaktan çok, gelişmiş ülkelerde tekel gücünün artmasıyla nasıl eşitsiz gelişme sürecinin işleyebildiğini göstermektedir. Bu işleyiş Baran'ın argümanlarının tersine, emperyalizm kavramı kullanılmadan da açıklanabileceği gösterilmeye çalışılmaktadır.

Aynı dergide yer alan "Dept and Developing Countries: A Simple Model of Optimal Borrowing" adlı makalede, N. Gemmell, azgelişmiş ülkeler için optimal borçlanma modeli geliştirmektedir. İki–dönemli model kullanılarak, optimal borç düzeyinin, faiz oranı, gölge döviz kuru, yurt içi üretimde ve dış kaynaklarda yatırımların payı, üretim artışında yatırım ve borçlanmanın çarpan etkileri ve tüketim tercihleri değişkenlerinin bir fonksiyonu olduğu gösterilmiştir.

The American Economic Review, Vol. 78, No. 1, Mart 1988

Bu sayıda yer alan, "The Effects of Commodity Price Stabilization Programs" adlı makalede, M. J. Miranda ve P.G. Helmberger, açık piyasa işlemleri yoluyla, hükümetin fiyat destekleme ve istikrar politikalarının nasıl şekillendiği incelenmiştir. Özel olarak, Amerika Birleşik Devletlerinde soya fasülyesi piyasasında gerçekleşen mal fiyatlarına yönelik programların etkileri analiz edilmiştir.